

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ADİL DÜNYA İNANCI VE SEZGİSEL AHLAK: MAĞDUR
VE SUÇLU BAĞLAMINDA ADALETSİZLİK

Beyza TEPE

2501120746

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sevim CESUR

İstanbul 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Beyza TEPE Numarası :2501120746
Anabilim/Bilim Dalı :Psikoloji Tez Savunma Tarihi :24.07.2015
Danışman :Doç.Dr.Sevim CESUR Saati :14:00
Tez Başlığı :”Adil Dünya İnancı ve Sezgisel Ahlak: Mağdur ve Suçlu Bağlamında Adaletsizlik”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Diane SUNAR		Kabul
2-Doç.Dr.Sevim CESUR		Kabul
3-Yrd.Doç.Dr.Göklem TEKDEMİR YURTDAS		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Doç.Dr.Selçuk ŞİRİN		
2-Doç.Dr.Özlem SERTEL BERK		

ADİL DÜNYA İNANCI VE SEZGİSEL AHLAK: MAĞDUR VE SUÇLU BAĞLAMINDA ADALETSİZLİK

Beyza TEPE

ÖZ

Adil Dünya İnancı Kuramını literatürde ilk kez ahlaki duygularla beraber ele almaya çalışan ve mağdur ve suçlu kavramını birlikte inceleyen bu çalışma temel olarak Adil Dünya İnancı Kuramının mağduru değersizleştirme iddiasını ele almıştır. Ahlaki duyguların, karar verme süreci içerisinde birincil rol oynadığı ve bu sürecin kültürel olarak değişim gösterdiğini öne süren Sosyal Sezgi Modeli üzerinden ilerlenmiştir. Araştırmanın birinci amacı, ahlaki duyguları Adil Dünya İnancı Kuramının mağdur ve suçlu değersizleştirme iddiası üzerinde incelemektir. İkinci amacı ise Adil Dünya İnancı Kuramının sonuç odaklı bir kuram olduğu iddiasını, sonucu manipüle ederek incelemektir. Ötekini-kınama duyguları olan iğrenme ve kızgınlığı adaletsizlik kurgusu ile birleştirmek amaçlanmıştır. Bu sebeple, ensest ve ihanet temasının kullanıldığı iki ahlaki içerikli hikâye ile Adil Dünya İnancıyla karşılaştırmak için Correia ve arkadaşlarının (2002) kullandığı kaza hikayesi kullanılmıştır. Araştırmanın; hikâyenin içeriği ve sonucu olmak üzere toplam iki bağımsız değişkeni vardır ve bunun mağdur/suçlu değerlendirmelerine etkisini incelemektedir. Araştırmanın birincil beklentisi, içerikler vasıtasıyla harekete geçirilmesi planlanan duyguların mağdur/suçlu değerlendirmelerinde etkisini pozitif (suçlu için negatif) yönde görmektir. İkincil beklentisi ise içeriğin yarattığı etkinin, sonucun etkisinin önüne geçmesidir. Araştırma 203 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir.

Sonuçlar, enseste tanık olan mağdurun en çok uzaklaşma gösterilmesine rağmen en pozitif değerlendirilen mağdur olduğunu göstermiştir. Fazla antipati gösterilen suçlun ensest ilişkiye giren ve kaza yapan olmuş, en çok uzaklaşma gösterilen suçlu ise ihanet eden ve ensest ilişkiye giren olmuştur. Hikayenin sonucunun iyi ve kötü sonla bitmesi en çok enseste tanık olan mağdurun pozitif değerlendirilmesinde etkili çıkmıştır. Ayrıca, enseste tanık olan mağdur hariç kötü son ile biten senaryolarda mağdur daha sempatik algılanmış ve uzaklaşma gösterilmemiştir. Bu bulgular, Adil Dünya İnancı Kuramının önermesine ters düşmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, ahlaki duyguların

mağdur değersizleştirme sürecinde etkili olabileceğini ve ileriye yönelik çalışılması gerektiğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler : Adil dünya inancı, sosyal sezgi modeli, ahlaki duygular, ahlaki etikler, sonucun etkisi

JUST WORLD BELIEF AND INTUITIONIST MORALITY: INJUSTICE IN THE CONTEXT OF VICTIM AND PERPETRATOR

Beyza TEPE

ABSTRACT

Just World Belief Theory suggests victim derogation is a kind of defense mechanism to believe in a just world. The current study is the first study which aimed to investigate Just World Belief with moral emotions. Social Intuitionist Model highlights the primary role of moral emotions and its cultural variation on morality. The first aim of the study is investigating the claims of Just World Belief with the role of emotions on victim and perpetrator evaluations. The second aim of the study is examining the outcome effect on victim and perpetrator evaluations to see whether Just World Belief is an outcome-based theory or not. The study was designed to examine the influences of disgust and anger on injustice. Therefore, incest and betrayal were used and compared with the accident story taken by the Correia et al.'s (2002) Just World Belief study. Independent variables of the study are; content and outcome and dependent variable of the study is victim/perpetrator evaluations. The study was conducted with 203 undergraduate students.

Results demonstrated that victim who witnessed the incest was most avoidant but most favorable (disgust effect). Most derogated was the taboo violator; incest perpetrator and driver but most avoidant one was who betrayed and incest perpetrator. The good outcome made the incest victim more favorable but bad outcome made vice versa. Furthermore, bad outcome made betrayal and accident victims more favorable and less avoidant. These findings contradicted with some claims of Just World Belief. This study suggested the basic claims of Just World Belief is based on an autonomy ethic which is fundamental in the West. Consequently, this study showed influences of moral emotions on victim evaluations and suggested to be investigated by further studies.

Key Words : Just world belief, social intuitionist model, moral emotions, moral ethics, outcome effect

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Adil Dünya İnancı Kuramı'na ahlaki duygular perspektifinden bakılmaya çalışılmıştır. Mağdur ahlaki bir unsur değil midir? Eğer öyleyse adaletsizlik ile karşılaştığımızda mağduru değersizleştirecek miyiz? Peki ya kültürel değerler ve ahlak?... Bu ve bunun gibi sorularla ortaya çıkan bu çalışma, ahlaki duyguların önemini göstermiş ve ahlakın kültürel olarak değişimi vurgulamıştır.

Bu tezin biraz arka planına değinmek gerekirse, ilk olarak şunu söylemeliyim ki tez konusu seçmek aslında tez üstünde çalışmaktan daha zordur. Ahlaki duyguları ele alarak Adil Dünya İnancını çalışmak aklıma ilk geldiğinde beni çok heyecanlandırmıştı, literatürde üstünde hiç durulmayan bir mesele idi. Bir araştırmacı başka ne isteyebilirdi ki? Fakat, konumu ne kadar seversem seveyim bir noktadan sonra katlanılması zor bir hal alıyor ta ki bana destek olanların yardımları ile karşılaşınca dek...

Teşekkürlerimin ilk sahibi benim bu noktaya gelmemi sağlayan ailem ve sonrasında düşünceleri, esnekliği ve öngörüsü ayrıca her sorumu sabırla cevaplaması ile danışmanım Sevim Cesur'a olacaktır. Tez sürecinin o sancılı ve bir minik hatayla tüm emeğin alt üst olabileceği kritik zamanlarında danışmalığımı yapan Sevim Hocamın saatlerini ayırarak emek harcaması, bir öğrenci için belki de en güzel ders ve bir akademisyen için en iyi örnektir, o yüzden kendisine gerçekten çok teşekkür ederim! Böyle bir araştırma sorusu ile yola çıkmamı sağlayan Righteous Mind kitabının yazarı Jonathan Haidt ile tanışmamı sağlayan, okumam için yurtdışından kitabın kendisini yollayan Selçuk Şirin Hocama da teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tezi yazım sürecimde, tezimin durumu ile ilgilenen ve soran, çok önemli noktalarda temel eleştiriler yaparak farklı yönde düşünmemi sağlayan Diane Sunar Hocama da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

BEYZA TEPE

İÇİNDEKİLER

ÖZ	İİİ
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
TABLolar LİSTESİ	İX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
SEMBOLLER / KISALTMALAR LİSTESİ	Xİ
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
ADALET VE MAĞDURİYET	3
1.1.1. Mağduriyetin Tanımı ve Çalışmaları	3
1.1.2. Adalet	4
1.1.3. Adalet Motivasyonu	6
1.2. Adil Dünya İnancı Kuramı	7
1.2.1. Adalet ve Ahlak Motivasyonu	9
SEZGİSEL AHLAK	12
1.3. Ahlakta Sezgisel Yaklaşım	12
1.3.1. Ahlaki Çokluk ve Kültürel Farklılıklar	16
1.3.2. Ahlaki Şaşkınlık – <i>Moral Dumbfounding</i> -	18
1.3.3. Sosyal Sezgi Modeli	21
1.3.4. Ahlaki Duygular	25
1.3.4.1. İğrenmek	26
1.3.4.2. Kızgınlık	29
1.4. Suçlunun Ahlaki Yargılanması	31
1.5. Sonuç Etkisi ve Suçlama Tepkisi	35
1.6. Araştırmanın Amacı, Soruları ve Tahminleri	38
İKİNCİ BÖLÜM	41
YÖNTEM	41
2.1. Araştırmanın Deseni	41
2.2. Katılımcılar	41
2.3. Veri Toplama Araçları	42

2.4.	İşlem.....	45
2.5.	Geçerlilik ve Güvenirlik.....	46
2.6.	Verilerin İstatistiksel Analizi	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		48
BULGULAR.....		48
3.1.	MAĞDUR DEĞERLENDİRMELERİ	48
3.1.1.	Hikâye Tipinin (İçeriklerin) Mağdur Değerlendirmelerine Etkisi	48
3.1.2.	Hikâyenin Sonunun Değerlendirmelere Etkisi	50
3.1.3.	Etkileşim; Hikâyenin Sonunun ve İçeriklerin Değerlendirmelere Etkisi	51
3.2.	SUÇLU DEĞERLENDİRMELERİ	54
3.2.1.	Hikâyenin Tipinin (İçeriklerin) Suçlu Değerlendirmelerine Etkisi.....	55
3.3.	KORELASYON SONUÇLARI.....	57
3.3.1.	Mağdur Değerlerinin Birbirleriyle İlişkisi.....	57
3.3.2.	Suçlu Değerlerinin Birbirleriyle İlişkisi	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		61
TARTIŞMA		61
4.1.	Kültürel Farklılık: Maneviyat-Mağduriyet ilişkisi.....	71
SONUÇ.....		75
İleriye Yönelik Değerlendirmeler ve Sınırlılıklar.....		75
KAYNAKÇA.....		77
EKLER.....		85
EK-1		85
EK-2.....		86

TABLolar LİSTESİ

TABLO 1. Hikaye Tipinin (İçeriklerin) Mağdur Değerlendirmelerine Etkisi.....	47
TABLO 2. Hikayenin İçeriğinin Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi.....	48
TABLO 3. Hikayenin Sonunun Değerlendirmelere Etkisi.....	49
TABLO 4. Sonucun Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi.....	49
TABLO 5. Hikayenin İçeriği Ve Sonucun Etkileşimi.....	51
TABLO 6. Etkileşimin Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi.....	51
TABLO 7. Hikayenin İçeriğinin Suçlu Değerlendirmelerine Etkisi.....	54
TABLO 8. Hikayenin İçeriğinin Suçlu İçin Pozitif Değerlendirmelerine Etkisi.....	54
TABLO 9. Mağdur Değerlendirmelerinin Korelasyon Tablosu.....	57
TABLO 10. Suçlu Değerlendirmelerinin Korelasyon Tablosu.....	58

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. Sonuç ve içeriğin toplam pozitif değerlendirmeye etkisi.....	52
---	----

SEMBOLLER / KISALTMALAR LİSTESİ

ADİ	Adil Dünya İnancı
SSM	Sosyal Sezgi Modeli
HKİ	Hor görme, Kızgınlık, İğrenme Hipotezi
TOT	Toplum, Otonomi ve Tinsellik

GİRİŞ

Herhangi bir adaletsizlik karşısında kaldığımızda ve elimizden bir şey gelmediğinde hakkımızı savunup adaletin gerçekleşmesini bekleriz... Peki ya gerçekleşmezse?

Adalet nasıl bir kavramdır? Biz insanların yaşam döngüsü içerisinde ihtiyaç olarak hissettiği bir motivasyon mudur? Peki ya ahlak ve adalet ne ölçüde iç içe geçmektedir? Bu sorularla yola çıkılan bu çalışmanın amacı var olan literatür çalışmalarına ek olarak farklı bir yönden adalet ve ahlak anlayışına bakmaktır. Lerner (1965, 1971; Lerner ve Simmons, 1966) tarafından geliştirilen *Adil Dünya İnancı* (ADI) teorisine göre insanlar, dünyanın adil bir yer olduğuna inanmak isterler ve bu yüzden kim ne hak ediyorsa onu yaşıyordur anlayışını kendileri de dâhil olmak üzere benimserler... Böylece insanlar başkaları tarafından da kendilerine adil davranılacağını düşünerek güvende hissederler ve öngörülemeyen bir şansızlığın kurbanı olma riskini de elemiş olurlar. Ayrıca, bu inanç kişinin kendi kişisel hayatındaki olayları anlamlı bir şekilde yorumlamasına da olanak sağlayan kavramsal bir çerçeve yaratır. Bu yüzden ki, kişi adalet anlayışını sarsan bir olayla karşılaştığında adil dünya inancını korumaya çalışır ve bu sebeple *mağduru daha çok değersizleştirebilir*. Literatürdeki birçok çalışma bu bulguyu destekleyen yönde sonuçlar sunmuştur. Ayrıca adil dünya inancı çalışmalarını özetleyen Furnhman (2003) çalışmaların iki yönelim üzerinden ilerlediğini tespit etmiştir. Birincisi, adil dünya inancının çoğunlukla bir kişilik kuramı olarak ele alınması ve yüksek-düşük adil dünya inancına sahip olmanın başka değişkenlerle korelatif ilişkisi üzerine olan yönelimdir. İkincisi de adil dünya inancını pozitif bir yaklaşım olarak ele alıp mutluluk, başarı ve sorunlarla baş etme stratejisi ile ilişkisine odaklanan yönelimdir. Bu çalışma adil dünya inancını, karar verme süreci içerisinde ele almaya çalışmaktadır; literatürde meseleyi bu açıdan ele almış çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu araştırmanın ana iddiası ise, mağdur ve suçlu olmanın sadece bir adalet unsuru olmadığını, aslında ahlak unsuru olduğunu ve bu yüzden ahlaki bir karar verme meselesi olarak ele almak gerektiğidir. *Mağdur, ahlaki bir çerçeve içerisinde ve adaletsizlik kurgusunda değersizleştirilecek midir?* Haidt'in Sosyal Sezgi Modeli (SSM) bu çalışmanın önemli bir dayanağını oluşturmaktadır. Ahlak kuramlarının geçmişten bugüne olan gelişimine bakılacak olursa, Piaget, Kohlberg ve ardından gelen

Turiel'in ahlak kuramları rasyonaliteyi merkezde konumlandırmıştır ve ahlaki, zihinsel akılcı bir süreç olarak ele almıştır (Haidt, 2012). Haidt (Haidt, 2001; Haidt 2007; Haidt and Bjorklund 2008a; Haidt and Bjorklund 2008b) bunun karşında Sosyal Sezgi Modeli ile rasyonaliteyi ikinci bir aşamanın ürünü olarak ifade edip, kişilerin kararlarını büyük ölçüde sezgilerine göre verdiklerini ve daha sonra buna uygun sebep bulduklarını öne sürmüştür. Bu çalışmanın soruları, bu iki teori çerçevesinde ortaya çıkmıştır ve suçlu ile mağdurun nasıl değerlendirileceğini inceleyecektir. Çalışma, mağduriyet temasına tarihsel bir arka plan sunduktan sonra Adil Dünya İnancı Kuramı'nın ve Sosyal Sezgi Model'nin ana yapısını ortaya koyup çalışmanın yöntemi, bulguları ve tartışmasıyla son bulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALET VE MAĞDURİYET

1.1.1. Mağduriyetin Tanımı ve Çalışmaları

Mağduriyet, tarihsel ve sosyolojik kaynaklara bakıldığında suçu anlama ve önleme amaçlı ele alınan, kendisinin tek başına bir unsur olarak incelenmesi zaman alan bir konu olmuştur. Fakat ilginçtir ki, Hammurabi Kanunları tarihte mağdur haklarına ilk yer ayıran kanun tasarısıdır (Wallace, 2007). Babil’de yaşayan vatandaşların her birinin uyması gereken kanunların bazılarının içerikleri oldukça ilgi çekicidir; örneğin, zayıf güçlünden korumak, dul kadınları onları istismar edebileceklerden korumak, yaşlıları onları kabul etmeyen oğullardan korumak, alt mevki çalışanları üst mevkiden korumak gibi. Bunların dışında, suçlu ile mağdur arasındaki eşitliği sağlamak ve mağdura, onu mağdur bırakandan intikamını alabilme fırsatını sağlamaya çalışmak Hammurabi Kanunlarının mağdur haklarını önemseydiğini göstermektedir (Wallace, 2007). Maalesef kısa süreli yaşayan bu kanun sonrasında suçluları cezalandırma ihtiyacının ön plana geçmesi ile mağdurlar tekrar ihmal edilmiş, mağdurun ve onun haklarının yeniden ortaya çıkması 19. Yüzyılın ortalarını bulmuştur (Mueller ve Cooper, 1974, akt, Wallace, 2007). Mağduriyetin tanımlanması ve üzerine yapılan çalışmalar ise mağdur biliminin babası olarak adlandırılan Mendelsohn’ın teorisi ile başlamaktadır. Benjamin Mendelsohn yaptığı çalışmalarla 1963’te mağdur ile suçlunun arasında karşılıklı güçlü bir ilişki olduğunu öne sürerek bu ilişki biçimlerini netleştirmek için mağdur tipolojileri çıkartmıştır. 1948’te Von Hentig mağdur tipolojileri üzerinden gitmiş fakat ek olarak bu tipolojileri psikolojik, sosyal ve biyolojik faktörlere ayırmış ve bu şekilde incelemiştir (akt, Wallace, 2007). Schafer ise (1968) iki teoriyi birleştirerek, suçlu ve mağdur ilişkisinde mağdurun sorumluluğuna eğilerek, sorumluluğun suç olgusunda önemli bir rol oynadığını savunmuştur. 1970’lerde kriminologların mağduru keşfetmeleri ile uzun süredir unutulmuş mağduriyet konusu suç adalet sisteminin içine girmeye başlamıştır (Wemmers, 2010). Bunun dışında, mağdurun hayat tarzının, rutin aktivitelerinin etkili olabileceği ya da bulunduğu çevreden kaynaklanan mağduriyet olanakları gibi modeller ve teoriler geliştirilerek mağduriyet üzerine incelemeler yapılmıştır (Wallace, 2007). Mağdur bilimi alanında önemli çalışmaları bulunan, Emilio C. Viano (1989) bu konuda yapılan çalışmaları ve çalışanları eleştirerek, konuya olan bakış açısının değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (akt, Wallace, 2007). Herhangi bir mağduriyet durumunda,

mağdurun o esnada ne yaptığı, nerede olduğu ve duruma karşı ne tepki gösterdiği gibi konular üzerine kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler ele alınarak yapılan incelemeler aslında mağduru suçlama perspektifini zenginleştirdiğini ifade etmektedir. Adil Dünya İnancı Kuramı da tam bu noktada şaşırılacak bir şey olmadığını öne sürerek, dünyanın adil bir yer olduğuna inanma isteği yüzünden mağdurun göz ardı edildiğini iddia etmektedir.

Bindokuzyüzaltmışlar sonunda suç mağdurlarının gönüllü olarak mağdur destek programlarına katılmaları, hizmet vermeleri ve seslerini çıkartmaları ile mesele Amerika'da devletin ve federal hükümetin ilgisini çekmesine sebep olmuş böylece suç ve suçun sonuçlarının çalışılması için komisyonlar kurulması ile mağduriyet hakları hareketleri başlamıştır (Wallace, 2007). Bindokuzyüzsekseniki ve 1986 döneminde ise, mağdur organizasyonları medyayı kullanarak kamu bilinci yaratmaya başlamıştır; 1984'ten günümüze uzanan dönemde ise, mağduriyet konusu profesyonel seviyeye ulaşmış artık dinamik liderlerin yönlendirmelerinin dışında olarak, herkesin katkıda bulunabileceği bir alan haline gelmiştir (Wallace, 2007). Profesyonelliğin artmasıyla bilgi artışı ve mağdurların problemlerine karşı iç görü de aynı şekilde artmış ve kanunlar bu şekilde düzenlenmeye, mağdur haklarına daha fazla önem gösterilmeye başlanmıştır.

1.1.2. Adalet

Mağduriyet üzerine yapılan çalışmalar ve tarihsel sürece bakacak olursak, suçlunun cezalandırılması üzerine kurulan bir sistem vardır ve bu sistem mağdurun hakları ve mağdura ne olduğunu uzun bir süre görmezden gelmiştir. 1960'lardan itibaren, sosyal psikologlar adaletin ne olduğunu sorgulamaya ve adalet üzerine çalışmalara başlamışlardır. Bu konudaki önceki çalışmalar daha çok sonucun adil olması veya dağıtım adaleti (distributive justice) üzerine odaklanmıştır (Adams, 1965; Deutsch, 1975; Homans, 1961; Walster, Walster ve Berscheid, 1973) Dağıtım adaleti, insanların ahlaki değerlendirmelerini ve davranışlarını ödül ve ceza dağıtımını üzerinden gerçekleştirmeleridir (Austin ve Tobias, 1984). Dağıtım adaleti, kişinin yaptığı davranış karşılığında aldığı sonucun kaynakların dağıtımını ile tutarlı olmasına öncelik verir, örneğin eşitlik gibi (herkes aynı sonucu almalı) veya ihtiyaç gibi. Başka bir deyişle, mağdurların adalet kararlarının sonuç odaklı olması veya suçlunun cezası üzerinden olmasıdır (Wemmers, 2010). 1970'lerde, Thibaut ve Walker'ın (1975) usul adaleti

(procedure justice) kavramını ortaya atmasıyla, adalet üzerine bakış açısı sonuç odaklı olmaktan çıkmış daha çok sürecin kendisine de odaklanmaya başlamıştır. Thibaut ve Walker (1975), önemli olanın sadece edinilen sonuç olmadığını, kişinin o noktaya nasıl geldiğinin de önemli olduğunu vurgulamışlardır. Son zamanlarda Van den Bos ve arkadaşları (Van den Bos, Lind ve Wilke, 2001; Van den Bos ve Lind, 2002) bu iki teoriyi de göz önüne alarak, insanların adalet kararlarında dağıtım adaletinin de usul adaletinin de aynı şekilde rol oynadığını vurgulamış ve hangisinin daha önce geldiğinin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. İnsanlar usul ile ilgili bilgiyi aldıktan sonra sonuca dair bir önsezileri oluşacak ve bu da onların kararlarını çok daha büyük ölçüde etkileyecektir. Peki adalet bizim için neden önemlidir? Lind ve Van den Bos (2001; Van den Bos ve Lind, 2002) adaletin öneminin, belirsizlik yönetiminden geldiğini bu sebeple insanların belirsiz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında adalet algısına başvurarak nasıl davranmaları gerektiğini belirleyebildiklerini iddia etmişlerdir. İnsanların neden adil olmaya önem verdiklerine dair bir başka yaklaşım ise, Walster ve arkadaşları (1978) tarafından yapılmıştır. Sosyal sistemler, sosyal alışverişi ve kaynakların dağıtımını düzenleyen adaletlilik normlarını kullanır. İnsanlar bu kurallara herkesin uymasını bekledikleri gibi bunun olup olmadığını da gözlemlerler ve böylece kendi uzun vadeli planlarını gerçekleştirebilirler çünkü bu yapılabilecek en rasyonel seçimdir. Bu rasyonel seçim hipotezi (rational choice hypothesis) aynı zamanda politik felsefenin toplumsal sözleşme teorisini de (social contract theory) yansıtmaktadır (Montada, 2002). Thibaut ve Walker'ın usul adaletinde de rasyonel seçimin önemi görülmektedir, kişi en iyi sonucu alabilmek için süreci takip edecektir. Örneğin, kişinin kontrolü olamadığı ya da sınırlı bir kontrolü olduğu durumlarda süreç kontrolüne (procedural control) başvurarak sonucu değiştirmeye çalışabilir, sesini yükselterek, argümanlar sunarak, kendi görüşünü ifade ederek ve kanıtlar toplayarak karşısındaki otoritenin kararını değiştirip, sonucu kendi lehine çevirmeye çalışabilir. Yani, Thibaut ve Walker'a göre insanlar usulü önemserler çünkü kendi amaçlarını bu şekilde gerçekleştirebilirler (Montada, 2002). Montada'ya göre bu yaklaşımların adalete bakış açısı fazlasıyla normatiftir, aslında adalet toplumsal hayat için ahlaki bir mecburiyettir. Montada (1998) adaleti, kişisel amaçlar için kullanılan bir yol değil, kendi başına bir sonuç olarak görmektedir. İnsanlar, adalet normlarını kendi kişisel çıkarlarıyla ilgili olsa da olmasa da gözlemlerler ve hatta başkaları için de kararlarda bulunurlar (akt, Montada, 2002). Lerner (2003) adalet konusunda son 25 yılda yapılan araştırmaların,

katılımcıların adalet prensiplerini istenen amaca- para, güç, mevki- gitmek için uyguladıklarını ya da eğer sonunda bir fayda edinmeyeceklerse uygulamadıklarını rapor ettiklerinden dolayı adalet konusunun kişisel menfaat üzerinden ele alındığını vurgulamıştır. Halbuki adaletin aslında davranışların altında yatabilecek güçlü bir motivasyon olarak ele alınabileceğini öne süren Adil Dünya İnancı Kuramı ile ifade edilmektedir.

1.1.3. Adalet Motivasyonu

Adaleti bir motivasyon olarak davranışların alt zemininde ve hatta bilinç öncesi süreçte meydana gelen otomatik bir tepki olarak ele alan Lerner (2003) insanların dünyayı adil bir yer olarak görme isteklerinin çok güçlü bir motivasyon olduğunu vurgular. Araştırmaların, katılımcıları nasıl bir uyarıcı ile manipüle ettiklerinin önemine değinen Lerner, insanların adaletle ilgili durumlarda iki tür reaksiyon gösterme şekli olduğunu belirtir. Bunlardan biri, otomatik bir şekilde bariz bir adaletsizlik karşısında ortaya çıkan farkındalıktır ki bu süreç duygusal ve sezgisel unsurlar tarafından yönetilir (Golberg, Lerner ve Tetlock, 1999; Mikula, Scherer ve Athenstaedt, 1998). Adalet ile ilgili tepki verme süreçleri bu kadarla sınırlı kalmaz; kimin ne hak ettiği ve hak ettiğini ne derece alıp almayacağı, sorumluluk atıfları ve davranışın çeşitli taraflarının değerlendirildiği düşünsel değerlendirme mekanizması da vardır (örn, Weiner, 1993). Bu yaklaşım, sosyal psikolojideki ikili işlem modelinden gelmektedir (örn, Chaiken ve Trope, 1999), kısayollar (heuristics) daha çok otomatik, sezgisel ve kalıplaşmış tepkileri içeren terimdir, sistematik (systematic) ise daha çok kullanıma açık bilginin amaca yönelik değerlendirilmesi üzerine olan düşünsel süreçler için kullanılan terimdir. İkili işlem modeline göre, kısayollar devreye girerek adalet temalı kestirme yapılar çalışmaya başlar ve çağrışımlar gerçekleşir, örneğin; kötü şeyler kötü insanların başına gelir, kötü sonuçların sorumlusu kötü insanlardır, benzer insanlar benzer şeylerle karşılaşılır- ama sistematik süreç böyle değildir. Sistematik süreçte, tepkiler alışlagelmiş (conventional) kuralların yönettiği düşünsel bir süreçten geçer. Bunlar, normatif olarak kurallara uygun bir şekilde kimin ne hak ettiğine karar vermeyi, suçlamayı ve adaleti yeniden kurmayı ya da şekillendirmeyi içerir (Lerner, 1975; 1991). Her ne kadar zihinsel kısayollar otomatik bir şekilde oluşsa da kişi teşvik edilerek ve yeterli zaman ile zihinsel süreçlerini kullanarak sistematik süreçte tepkisini yansıtır (Lerner, 2003). Karar verme mekanizmasındaki iki ayrı sürecin etkisinin dışında,

durumların insan üzerinde yarattığı etki de onların nasıl karar vereceğinde önemli rol oynar; yani hangi mekanizmanın aktive olacağı aslında uyarıcıya bağlıdır. Lerner'e (2003) göre, araştırmacıların son zamanlarda katılımcıları fazla uyarıcı ve kişisel olarak içinde bulunabilecekleri "yüksek etkili durumlar" yerine, onlardan hipotetik senaryolara cevap vermelerinin ya da anketler verip mülakatlar yaparak "düşük etkili durumlar" ile manipüle etmelerinin, adalet motivasyonunu ortaya çıkarmakta yetersiz olduğunu vurgular. Az motivasyonel ve duygusal uyarım içeren araştırma desenlerinde katılımcı, aklına gelen ilk düşünceyle, otomatik olarak göstereceği reaksiyon yerine daha sistematik ve düşünerek tepki verecektir. Adalet kısayolları ile adalet(sızlık) üzerine yapılan yargılama süreci arasındaki farkı tespit edebilmenin dışında, insanların yüksek ya da düşük etkili durumlarda verdiği tepkilerde farklı dinamiklerin rol aldığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Lerner (2003) buna ek olarak, yine de düşük etkili uyarıcı ile adalet kısayollarını aktive edecek bir yol olduğunu, bunun da katılımcılardan cevabı kısa zaman içinde alarak gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Aksi takdirde, katılımcı düşünsel dinamiği kullanarak, normlara ve kendi çıkar amaçlarına uygun cevap vermek isteyecek (Miller, 1999), böylece ilk tepkisini saklayarak yeniden şekillendirecektir. Burada önemli olan kişinin reaksiyonunun duygusal olarak adaleti koruma ya da yeniden kurma çabası içermesidir, yani kendi izlenimini oluşturma – dışarıya kendisini adil gösterme- gayesi taşımamasıdır. Buradan yola çıkarak, aslında adil dünya inancının ne kadar duygusal bir süreç olduğu ve yeterli duygusal uyarım olmaz ise adalet motivasyonunun görülemeyeceği belirtilmektedir.

1.2. Adil Dünya İnancı Kuramı

Lerner'e göre (1970, 1980, 1981, 1982; Lerner, Miller ve Holmes, 1976) adalet motivasyonunun temeli dünyanın adil bir yer olduğuna inanmaktır, yani insanların hak ettiklerini alabildikleri ya da karşılığında elde ettiklerinin hak ettiği şeyler olması veya kötü şeylerin iyi insanların başına gelmediği bir dünya (Lerner ve Goldberg, 1999). Lerner ve Simmons (1966) tarafından yapılan ilk klasik deneysel çalışmalar, bu motivasyonun özellikle masum bir mağdurun acı çektiğine şahit olduğunda ortaya çıktığını göstermiştir. Bu durumla baş edebilme sürecinde rol oynayan iki önemli süreç vardır. Eğer kişi maruz kaldığı adaletsizliği ona zararı dokunmadan ya da ufak çapta bir zararla ortadan kaldırabilirse o zaman hem sosyal olarak hem de iyi bir şey yapmanın vermiş olduğu hazla kendini ödüllendirmiş olur. Fakat eğer elinde böyle bir fırsatı yoksa

o zaman maruz kaldığı adaletsizlik tehditini mağduru suçlu bularak ya da değersizleştirerek bertaraf etmeye çalışır. Kısacası, dikkatsiz olan insanlar ya da yeterince “iyi olamayanlar” mağdur olmayı hak ederler (Batson, 2002). Çünkü adalet motivasyonunun temel amacı adil olmak değil, dünyayı adil görmektir ki bu yüzden kişi dünyanın adil bir yer olduğuna dair “esas sanrısını” sürdürebilmektedir (Lerner, 1980) ve adil davranmak ise bu amaca giden bir yoldur (Batson, 2002).

Mağduru değersizleştirmek ise, dünyanın adil bir yer olduğuna dair olan inancı korumaya yönelik bir savunma mekanizmasının parçasıdır. Lerner’e (2010) göre insanlar rasyonel olarak her ne kadar dünyanın adil bir yer olmadığını ifade etseler de bilinç öncesi savunma mekanizmaları onların düşüncelerini ve davranışlarını aslında dünyanın adil bir yer olduğuna yönelik şekillendirir (ayrıca Lerner ve diğerleri, 1976; bkz: Lerner, 2010). Lerner ve Simmons’a (1966) göre mağduru reddetme “hak etme” (deservingness) algısı ile ilişkilidir ve bu, iki duruma bağlı olarak gerçekleşmektedir; performans veya kişisel değerlendirme. Kısacası, istenen amaca giden yol ona uygun davranmaktan geçmektedir ve eğer kişi ona uygun davranmamış ise kötü sonucu hak etmiştir ya da kişi iyi ve beğenilen bir insan ise o zaman iyi sonucu hak eder. Bütün bu mağduru değersizleştirmeye yönelik davranışlar aslında katılımcının farkında olmadan gösterdiği reaksiyonlardır. Bu sebeple, eğer katılımcıya, o esnada mağduru değersizleştirdiğine dair farkındalık sağlanırsa, düşünsel dinamik devreye girecek ve katılımcı normlara uygun cevap verecektir (Lerner, 2003). Correia, Vala ve Aguiar’ın (2002) mağdurun masumiyeti ve katılımcıların Adil Dünya İnancı değerlerinin mağdur değersizleştirme etkisini incelediği çalışmalarında mağdur değersizleştirme sürecini ölçülebilir hale getirerek, mağdurun zarar gördüğünü görmezden gelme, mağdurdan uzaklaşma, davranışsal sorumluluk yükleme, sempatik ya da antipatik değerlendirme, hak ettiğini ve adil olduğunu düşünme olarak ayrıntılandırarak incelemiştir. Fakat diğer stratejiler olan uzaklaşma göstermek ve zarar gördüğünü küçümsemek ile ilgili kuram tahmin yürütmemektedir (Correia, Vala ve Aguiar, 2002). Correia ve arkadaşları (2002) ise mağdurun zarar gördüğünü düşünmenin, mağdurun masumiyetinden daha belirleyici bir tehdit oluşturduğunu öne sürmektedirler. Eğer mağdur zarar görüyorsa ve davranışsal sorumluluğu yoksa bu dünyanın adil bir yer olduğuna dair inancı tehdit eder ve mağdurun değersizleştirilmesi beklenir. Bu çalışma da mağdur değersizleştirmeyi aynı şekilde ele almıştır. Ayrıca, her bir değerlendirmenin birbirleriyle ilişkisine de

Türkiye örneklemini üzerinde incelemek istemiştir. Böylece tahmin edildiği gibi mağdurun zarar gördüğünü düşünmek ile başına gelenleri hak ettiğini düşünmek, daha fazla değersizleştirmek ve davranışsal sorumluluk yüklemek gibi diğer değerlendirmelerle ilişkisini incelemiş olacaktır. Bazı araştırmalar, masum olarak değerlendirilen mağdurun masum olmayana kıyasla daha sevildiğini ve başkaları tarafından yardım edildiğini öne sürmektedir (Weiner, v.d., 1998; akt, Correia, Vala ve Aguiar, 2002). Fakat bunun aksine bazı çalışmalar da, masum olan mağdurların üçüncü kişide sempati ya da yardım etme davranışını ortaya çıkarmadığını öne sürmektedir. Aksine, mağdurların daha çok suçlandığı, değersizleştirildiği, uzaklaştırıldığı ve yaşadığı zararın küçümsendiği rapor edilmektedir (örn; Ryan, 1971; akt., Correia, Vala ve Aguiar, 2002). Bu noktada Adil Dünya İnancı Kuramı, masum bir mağdurun olmadığını eğer biri zarar görüyorsa bunu hak etmiştir diye düşünüldüğünü öne sürmektedir (akt., Correia, Vala ve Aguiar, 2002). Bunun üzerine çalışıp da aksini bulan çalışmalar da literatürde mevcuttur (akt, Correia, Vala ve Aguiar, 2002). Fakat Lerner (2003) iddiasını, insanların otomatik olarak birini suçlama davranışlarının sadece mağdur üzerinden gerçekleşmediğini belirterek genişletmiştir. İnsanlar eğer birilerine zarar veren bir davranışta bulunurlarsa, kendilerini de aynı şekilde suçlayacaklardır (Freedman, Wallington ve Bless, 1967; Meindl ve Lerner, 1984). Bu doğrultuda, kişi masum olan mağduru suçlayabileceği gibi ahlaki olarak masum ama kazara *zarar veren* konumundaki kendisini de suçlayacaktır (Lerner, 2003). Bunu gözlemleyebilmek ise, önemli hususlara dikkat etmekle gerçekleşebilir, eğer kişi yeterince duygusal olarak uyarılmamışsa ve geniş zamana yayılan cevap verme imkanı var ise o zaman mağduru suçlamak yerine şefkat göstererek sosyal normlara uygun davranacaktır (Lerner, 2003). Sonuç olarak adil dünya inancını görebilmek, ikili işlem modelinin birinci aşaması olan otomatik ve sezgisel süreçte mümkün olmaktadır. Bu durumda, mağdur değersizleştirme süreci birinci aşamada gerçekleşiyorsa ahlaki süreç hangi aşamada gerçekleşmektedir? Mağduru değersizleştiriyor olmayı bir ahlak problemi olarak ele almaya çalışan bu çalışma bir sonraki başlıkta bu konuyu inceleyecek ve o dönem incelenen adalet motivasyonu ile ahlak motivasyonu yaklaşımlarına değinecektir.

1.2.1. Adalet ve Ahlak Motivasyonu

Daniel Batson, editörlüğünü Ross ve Lerner'in yaptığı "Adalet Motivasyonu" kitabında (2002), adalet motivasyonu ile ahlak motivasyonunu bir araya getirerek adil

dünya inancını incelemiştir. İlk olarak, adalet motivasyonunun iki ayrı formuna değinerek ikisinin farklı mekanizmalarla ortaya çıktığını vurgulamıştır. Lerner (1981; Lerner, Miller ve Holmes, 1976) adalet motivasyonunun, hayatımızın ilk dönemlerinde kendimizle yaptığımız bir anlaşma bağlamında – *personal contract*- ortaya çıktığını belirtmiştir, yani *eğer şimdi bunu yaparsam ileride bunu alırım*. Ayrıca, Lerner ve Epstein (Epstein ve diğerleri, 1992) ve Shweder ve Haidt'in (1993) yaklaşımlarından yola çıkarak kişisel anlaşmadan doğan sezgi temelli adalet motivasyonuna ek olarak bir de adalet normlarını uygulayan sebeplendirme veya yargı temelli motivasyon vardır, diyerek adalet motivasyonunun ikinci bir formu olduğunu önermişlerdir. İkisi de farklı mekanizmalara sahip olan adalet motivasyonunun ilkinin Lerner (1998), ortaya çıkan (*emergent*) olarak ifade etmiştir yani bir düşünce değil, doğal olarak öğrenilen ve deneyime dayalı, (Lerner, 1998; Lerner ve Goldberg, 1999) bilinç-öncesi, otomatik ve duygulara sıkıca bağlı olan, dünyanın adil bir yer olduğuna inanma motivasyonu şeklinde tarif etmiştir. Buna karşın, adalet prensiplerine bağlı kalma motivasyonunu ise kabul edilmiş (*received*) olarak ifade etmiş, yani dünyayla olan direkt deneyime dayalı bir öğrenme ile değil, başkalarıyla deneyimlenerek öğrenilendir. Burada kişi, durumu kendi çıkarı doğrultusunda yeniden şekillendirebilir ya da mantığa bürüyebilir. Lerner (1998) adalet motivasyonunun örtük/deneysel (*emergent*) ve açık/rasyonel (*received*) olmak üzere ikiye ayrıldığını öne sürmektedir. Bu ayrım araştırmaların nasıl olması gerektiği yönünde de tahmin edilebilir bir kılavuz yaratabilmektedir. Masum bir mağduru değersizleştirme olgusunun bulunduğu dünyanın, adil bir yer olduğuna inanma motivasyonunu; (a) katılımcıların gerçekçi açık ve güçlü bir adaletsizlik ile karşı karşıya geldiği, (b) bağımlı değişkenlerinin açık ve belirgin olarak adalet ile ilgili olmadığı, (c) katılımcının tepkilerinin doğala yakın şekilde alındığı ya da açıkça sosyal bir incelemenin unsuru olarak görünmediği bir araştırma deseninde görülebileceğini belirtmiştir. Adalet normlarına bağlı olan adalet motivasyonunu ise; (a) katılımcılar, hipotetik adaletsizlik durum ile karşılaştıklarında, (b) bağımlı değişkenler açık ve belirgin olarak adaletsizliği ölçtüğünde, (c) katılımcının tepkilerinin bilinçli olarak gözlemlenebileceği araştırma desenlerinde görülebileceğini ifade etmiştir. Bu noktada, adalet motivasyonunu açığa çıkarabilmek için duygusal yönden etkileyici uyarıcıların kullanılması gerekmektedir. Adil Dünya İnancının bu yaklaşımı, bu çalışmanın ana yapısını kuran ve yeni bir ahlaki yaklaşım olan Sosyal Sezgi Modeli ile paralel düşmektedir. Fakat, Adil Dünya İnancının literatüre hakim olduğu dönemde ahlaki

yaklaşımlar biraz daha farklıydı. Bu sebeple, Adil Dünya İnancını açıklamaya çalışan ahlaki yaklaşımlardan bahsetmek gerekmektedir. Kısacası, İkili işlem modelinin birinci aşaması mağdurun değersizleştirilmesine sebep oluyorsa, ahlaki süreçler ne zaman devreye girmektedir?

Batson (2002) kendisinin yazdığı bölümde ahlak motivasyonunu altı önemli kavram çerçevesinde ele almıştır; ahlaki kurallar (moral precepts), ahlaklı olmak (being moral), ahlak motivasyonu (moral motivation), ahlaki ikiyüzlülük (moral hypocrisy), ahlaksız olmama motivasyonu (motivation not to be immoral) ve ahlaki bütünlük (moral integrity). Ahlaki kurallar, *bir davranışın başkalarının isteklerini ya da çıkarlarını düşünerek yapılmasını içeren kurallar veya prensiplerdir*, insanlar bir davranışı kendileri üzerinde değerlendirirler fakat ahlaki kurallar bunu bir ileri götürerek başkaları üzerine de değerlendirmelerini sağlamaktadır. Ahlaklı olmak ise, *bu kurallara uygun davranmaktır*, fakat bunu gönüllü olarak ve seçerek yapmak önemlidir aksine kişi başka türlü davranmadığı için ya da kazara öyle davrandıysa bu kişiyi ahlaklı yapmaz. Ahlak motivasyonu ise, *temel (ultimate) amacın ahlaklı olmak olduğu motivasyonel bir süreçtir*. Buradaki “temel (ultimate)” kelimesi, aracı (*instrumental*) bir amaç olmadığını vurgulamak açısından önemlidir. Ahlaki ikiyüzlülük, *temel amacı ahlaklı görünme olan bu motivasyonda, kişi gerçekten ahlaklı duruş gösterdiğinde belli bir bedel ödmeden kendini ahlaklı göstermeyi başarabilmiştir*. Ahlaksız olmama motivasyonu, *temel amacın ahlaki kuralları bozmama olduğu motivasyonel süreçtir*. Ahlaki bütünlük ise, *kişinin ahlaki kuralları, davranışları ve motivasyonu arasındaki uyumdur*, kişi davranışı çıkarına ters düşse de böyle davranarak aslında *karakterini* göstermektedir.

Batson (2002) ahlak motivasyonu ve adalet motivasyonunu bu bilgiler ışığında birleştirerek; (1) Lerner’in adalet motivasyonunun bir ahlak motivasyonu olmadığını, adalet motivasyonunun temel amacının ahlaki kurallara uygun davranmak değil, dünyayı adil bir yer olarak görme isteği olduğunu; (2) Lerner’in tarif ettiği adalet normlarını uygulayan ikinci adalet motivasyonu formunun – eğer adalet normlarına bağlılık temel amaç ise- ahlaki bir motivasyon olduğunu belirtmiştir. Ama burada ifade edildiği gibi, eğer kişi bunu temel bir amaç edinmemiş ise ve aracı bir yol olarak kullanırsa (ör; iyi bir sonucu elde edilmek için, suçtan ya da sosyal kınanmadan kaçınmak) bu motivasyon ahlaki olarak ele alınamaz. Batson (2002) adalet motivasyonunun yani ahlaki olarak da nitelendirilebilen kısmının, ortaya çıkan (emergent)

değil de kabul edilmiş olan (received), rasyonel olup deneyimsel olmayan ve böylece akla uygun kılmaya –*rasyonelleştirmeye*- ve seçerek uygulamaya yatkın bir motivasyon olduğunu gösterir. Batson’a göre (2002) bu gözlem aslında var olan birçok çalışmayla uyumludur (Bandura, 1991, 1999; Batson, 1996; Darley, 1992; Staub, 1990; Todorov, 1996; akt. Batson, 2002;). Kısacası, ahlaki motivasyon psikologlar tarafından çoğunlukla ortaya çıkan (emergent) değil de *kabul edilmiş (received)* bir form olarak incelenmiş ve tanımlanmıştır, yani sezgisel değil rasyonel bir süreçtir.

Peki ahlaki karar verme süreci sezgisel olamaz mı? Bu çalışmanın temel sorusu tam da burada devreye girmektedir ve bu doğrultuda Adil Dünya İnancı Kuramına daha farklı bir yönden bakmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ise Sosyal Sezgi Modeline ve onun paralel yaklaşımlarına başvurarak gitmek istemektedir.

SEZGİSEL AHLAK

1.3. Ahlakta Sezgisel Yaklaşım

Haidt’in iddiasına göre (Haidt, 2001, 2007; Haidt ve Bjorklund 2008a, 2008b) ahlaki karar verme sürecinde ilk devreye giren mekanizma sezgiler ve sonrasında rasyonalitedir.

Haidt (2012) “The Righteous Mind” kitabında, “*Ahlak nereden geliyor?*” sorusuna bir bölüm ayırmış, teorik aynı zamanda felsefî yaklaşımları barındıran önemli bir arka plan sağlamıştır. Bu soruya “doğa mı çevre mi” tartışmasından gelen iki temel yaklaşım cevap vermektedir. Eğer cevap doğa ise, o zaman ahlaki bilginin zihnimizde bir yerlerde doğuştan var olduğunu; ya İncil’in dediği gibi Tanrı’nın kendini ortaya koyduğu kalbimizde ya da Darwin’in dediği gibi evrimleşmiş olan ahlaki duygularımızda saklı olduğunu öne sürmüştür. Eğer cevap çevre ise, ahlaki bilgi sonradan edinilir. John Locke’nin dediği gibi zihnimiz aslında ilk başta boş bir levhadır ve sonradan deneyimlerimiz vasıtasıyla şekilleniriz. Yani çocukluğumuzda, yetişkinlerin bize doğru ve yanlış olarak öğrettikleri bizim ahlaki bilgimizi oluşturan etkenlerden en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1987’de ise ahlak psikolojisi üçüncü bir cevaba daha yoğunlaşmıştır; *rasyonalite*. Fakat Jean Piaget, çocukların gelişimini inceleyerek erişkin düşünce sistemine nasıl geçtiğimizi merak etmiş ve çalışmalarıyla psikoloji tarihine önemli katkıda bulunan sonuçlar bulmuştur. Küçük çocuklarla yaptığı deneysel çalışmaların sonucunda; karmaşık düşünebilmek için

zihinsel olarak hazır olmak ve gerekli çevresel etkenlere maruz kalmak gerektiğini öne sürmüştür. Piaget, bu gelişimsel-bilişsel kuramını ahlaki düşünce sistemine de uyarlamıştır: Üç yaşındaki çocuk ile ne kadar adalet üzerinden bir şeyler yapmaya çalışsan da zihinsel olarak hazır olmadığı müddetçe ona bağlı tepkiler göstermeyecektir. Ama 5 ya da 6 yaşına yaklaştığında, oyunlar oynamaya başladığında, argümanlar öne sürmeye başladığında onunla beraber çalışmak adalet hakkında bir şeyler öğrenmesinde çok daha etkili olacaktır. Kısaca, çocuk zihinsel gelişimini tamamladıkça, karmaşık olarak düşünebilecek ve böylece ahlaki duruşu da değişecektir. 1960'larda Piaget'nin bu görüşleri Kohlberg tarafından geliştirilmiştir ve Kohlberg bu alana iki önemli yenilik getirmiştir. Birinci, ahlaki çelişkiler yaratarak çocukların cevaplarını kaydedip kodlamak, ikincisi ise altı-aşamalı ahlaki gelişim modeli geliştirmek. Çocukken doğru ve yanlış sebeplendirirken olağan-dışı ve mantık dışı argümanlar üretirken, yaş aldıkça argümanlar ve öne sürülen sebepler otorite, adalet, kurallar ve haklar çerçevesinde gelişmektedir. Kohlberg yarattığı ahlaki çelişkilerle, bu altı aşamalı modeline göre kişilerin verdiği cevaplarla ahlaki düşünce sistematiğini puanlayabilmiştir. Haidt (2012), Kohlberg'in ahlaki çelişkiler yaratarak ahlaki düşünce sistematiğini değerlendirmesini önemli bir atılım olarak görmektedir. Çünkü böylece birçok psikolog rasyonel yaklaşım üzerinden seküler ve liberal ahlaki düşünce sistematiğini doğrulayan çalışmalar gerçekleştirebilmiştir. Kohlberg'in bu yaklaşımını eski öğrencisi Elliot Turiel biraz daha ileri götürerek ve çocuklara bazı hikâyeler anlatarak evet-hayır şeklinde cevap vermelerini istemiştir. Turiel, bu teknik yardımıyla çocukların, giyim, yiyecek ve bunun gibi sosyal bağlama göre değişebilen kuralları "toplum kuralları" (*social convention*) olarak algıladıklarını rapor etmektedir. Ama eğer bir davranış başkasına zarar veriyorsa o zaman bunu "ahlaki kural" (*moral rules*) olarak algıladıklarını ve hiç bir şekilde bunun ortam ve koşullara göre değişebilir olamayacağını düşündüklerini tespit etmiştir. Hangi kültür ve bağlamda olursa olsun *zarar vermek yanlıştır*. Ahlaki yaklaşımı bu düşünce üzerine kuran Turiel, ahlaki "*zarar ve adalet*" algısı üzerinden ele almıştır (Haidt, 2012). Peki ahlak sadece haklar, özgürlükler ve adalet ile mi ilgilidir? Shweder, bu yaklaşımlara karşı çıkarak Kohlberg ve Turiel'in teorilerinin bireyci kültürü yansıttığını ileri sürmüştür. Batı felsefesi, akla çok fazla önem verip duygulara uzun yıllardır güvenmemiştir (Solomon, 1993; akt. Haidt, 2012). Örneğin, Sokrates öncesi dönemde Sofistler, insanın eylemlerinde her şeyin ölçüsü olduğunu ve iyinin de doğrunun da görel olduğunu düşünmüşlerdir. Buna karşılık Sokrates farklı bir açıdan

yaklaşarak ahlaki iyinin ölçüsünün, insan aklının düşünüp taşınarak kavrayabileceği objektif gereklilik olduğunu ifade etmiştir, yani Sokrates insan aklıyla ulaşılacak temel ve evrensel değerler olduğuna inanmaktadır. Stoacılar, dört temel erdemden bahsederler: doğru görüş ya da bilgi, adalet, yiğitlik, kendini yenme ya da ölçülülük. Ancak Stoa felsefesinde, diğer bir Sokrates okulu olan Kynikler’in görüşünün aksine mutlak iyinin yanında görelî değerler de (sağlık gibi) vardır (Akarsu, 1963). Görelîlik ve evrensellik arasında varolan bu tartışma günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kohlberg’in yaklaşımına giden bu yol aslında Plato ve sonrasında Immanuel Kant’tan geçmektedir. Haidt (2012, sf. 191) kitabında bunu “akılcı delüzyon” (*rationalist delusion*) olarak isimlendirir, çünkü Haidt’e göre ne zaman bir kavram kutsallaşırsa, o zaman onu savunanlar eleştirel düşünme becerilerini kaybederler: “Ahlak birleştirir ve aynı zamanda körleştirir (*Morality binds and blinds*)”. Hume ise aklın, duyguların sadece bir hizmetkarı olduğunu öne sürerek felsefe tarihindeki pek sevilmeyen iddiasını ortaya koyar. Thomas Jefferson, 1786’da akıl ve duyguyu birleştiren denge modelini ortaya koyarak, duygunun da aklın da ikisinin birden kural koyucu olduklarını öne sürer.

Haidt ve Shweder (1993) ahlak psikolojisini ve onun geleceğini ele aldıkları incelemelerinde, bilişsel yaklaşımların literatürdeki yaygınlığını eleştirmişlerdir. Ayrıca, sürecin nasıl geliştiğini ve yapılan bilimsel çalışmaların sürece olan katkısını ortaya koyan çalışmalarında, bilişsel yaklaşıma karşı duruş alan sezgisel (duygu temelli) yaklaşımın arka planını anlatmışlardır (Haidt ve Shweder, 1993). Gewirth’e (1984) göre 1960’lardaki “bilişsel devrimin” bir ürünü olan Kohlberg’in ahlak gelişimi yaklaşımı; iyilik, hakkaniyet, adalet veya hayırseverlik gibi ahlaki değerleri ön planda tutan bir nevi bilişsel ahlak duruşudur (akt. Haidt ve Shweder, 1993). Kohlberg bilişsel yaklaşımını, temel ahlaki doğruluk olarak gördüğü objektif adalet gerçekliğini öne sürerek kurgulamıştır (Haidt ve Shweder, 1993). 1970’te Feminist devrim ile akademi sahnesinde gördüğümüz Carol Gilligan ise Kohlberg’in teorisine en etkili ve en fazla atıf alınan eleştirisini getirmiş, ahlaki gerçekliğin değişken ve homojen olmadığını ve adalet değerleri (*ethics of justice*) kadar sevgi değerlerinin de (*ethics of care*) önemli olduğunu belirtmiştir. 1980’lerde ise ahlaki duyguların önemi ortaya çıkmış ve bilişsel sezgisel yaklaşımı savunanlar ahlaki değerlendirmelerin herhangi bir akıl yürütme olmaksızın hızlıca ve otomatik olarak ortaya çıktığını önermişlerdir (Haid ve Shweder,

1993). Ahlaki bilginin nasıl elde edildiğine yönelik üç temel görüşün olduğunu belirten Haidt ve Shweder (1993) bunların; bilişsel akılcılık (*cognitive rationalist*), bilişsel natüralizm (*cognitive naturalist*), bilişsel sezgicilik (*cognitive intuitionist*) olduğunu ifade etmektedirler. Bilişsel akılcılık, akılı önde tutarak ve tümdengelim yaparak mantık yoluyla ahlaki bilgiye ulaşılabildiğini, bilişsel natüralizm ise ahlaki bilginin ediniminin dünya bilgisinin edinimi ile aynı olduğunu, gözlem ve tümevarım ile elde edildiğini öne sürer. Bilişsel sezgicilik ise üçüncü bir yaklaşım olarak, ahlaki bilginin diğer bilgi türlerinden farklı olduğunu tümevarım, tümdengelim ya da akıl yürütme ile kazanılmadığını ifade eder. Bilişsel sezgiciliğin birincil özelliği, *ahlaki çoğulculuktan (moral pluralism)* gelmektedir. Bu yaklaşıma göre, ahlaki olarak doğruluk bağlama göre değişir ve bazı kültürler adalet ve bağlılığa, bazıları toplumsal görev ve başkalarına olan ilgiye, bazıları ise saflık, kutsallık ve yozlaşma ve kirliliğe bağlı ahlaki değerlendirmelerini yaparlar. Bilişsel sezgiciliğe göre *ahlaki sezgiler* ve *kültürel-tarihsel anlamlar* ahlaki bilgiye ulaşmada önemli rol oynarlar. Bu görüşe göre, ahlaki bilgi heterojen bir iyilikler topluluğudur ve bu bilgiye kültürel olarak kodlanmış sezgiler yoluyla ulaşılır. Bu soyut ahlaki bilgiler evrenseldir fakat bunlara ulaşım yolları farklılaşmaktadır. Bilişsel sezgiciliğin ikinci bir özelliği de hızlı ve yavaş bilişsel süreçlerin ayrımını, duygu ve akıl ikiliğine asimile etmeden öne sürmüş olmasıdır. Ahlaki akıl yürütme, diğer tüm akıl yürütmeler gibi açık ve bilinçli bir problem çözme sürecidir ve bu yüzden yavaştır. Ahlaki sezgi ise, her sezgisel bilgi gibi hızlı ve içe kapalıdır. Bilişsel sezgiciliğe göre, duygular “ahlak âleminin denetleyicisidir”(gatekeeper to the moral world) (Strawson, 1949, sf.24, akt, Haidt ve Shweder, 1993). Ahlaki kararların, birincil ölçüde duyguların tetiklediği sezgiler tarafından verildiğini öne süren bilişsel sezgicilik, ahlakın yürekte geldiğini ve bunun çelişkili bir biçimde bilişin bir organı olduğunu ve bu yürekte gelen bilgi doğrultusunda ahlaki bilgiye ulaşıldığını öne sürmektedir (Haidt ve Shweder, 1993).

Bu yaklaşım, Margolis'in (1987) önermesi olan; bilişin *hızlı-sezgisel* ve *yavaş-post hoc* olmak üzere iki yapı içerdiği tezinden gelmektedir. Kohlberg, dikkatini ikinci süreç olan akıl yürütme kısmına odaklamıştır. Turiel (1983) ise, bunu daha çok geliştirerek “evet-hayır” metodu ile ahlaki sezgileri incelemek istemiş fakat bireysel kültürün ahlaki doğruluğu üzerinden görüşünü ortaya koymuştur (akt, Haidt ve Shweder, 1993). Adil dünya inancı yaklaşımı da sezgilerin önemini ortaya koyan ikili-işlem modelinden

gelmektedir ve Sezgisel Ahlak yaklaşımı ile bu noktada ortaklaşmaktadır. Fakat kültürel çeşitlilikler ve kültürel olarak kodlanmış olan sezgiler, Adil Dünya İnancı Kuramının göz önünde bulundurduğu bir alan olmamıştır, çünkü bu yaklaşıma göre evrensel olarak her insanın temel bir motivasyonu vardır, o da dünyanın adil bir yer olduğuna inanmaktır. Fakat motivasyon olarak tanımlanan, otomatik ve sezgisel süreç olarak ele alınan adil dünya inancı kültürel olarak farklı kodlanmış olabilir mi? Sonraki bölümde bu soruyla ilgili literatür gözden geçirilecektir.

1.3.1. Ahlaki Çokluk ve Kültürel Farklılıklar

1980'lerin başındaki dönemin ilk trendi olan “duygusal devrim” (*affective revolution*) Haidt'e (2013) göre, Robert Zajonc'un (1980) ikili işlem modelinde “duygu”nun “düşünce”den daha öncelikli olduğunu iddia etmesi ile başlamıştır. Daha sonra 1980'lerin ortasında dönemin ikincil trendi olan *kültürel psikoloji* antropolog Richard Shweder ile yeniden doğmuştur (Haidt, 2013). Kültürel psikoloji, bireysel kültürün ahlak yaklaşımına karşı çıkararak, ahlaki çokluğu ve kültürel farklılıkların ön plana çıkmasına öncülük etmiştir.

Shweder, Mahapatra ve Miller (1987) Hindistan'da yaptıkları çalışmada, Turiel'in ahlak-toplumsal kural (moral-conventional distinction) ayrımını bulamadıklarını rapor etmişlerdir (Haidt, 2013). Hindistan'da dul bir kadının balık yemesi oranın insanları tarafından evrensel bir yanlış olarak ifade edilir, yani hangi koşulda olursa olsun bu davranış yanlıştır. Bu düşünce, Hindistan kültürüne ait olmayan herhangi biri için anlamlı görünmese de Hintlilerin buna inanmasının arka planında ruhların ölümden sonra reinkarnasyon ile tekrar yaşamlarının peşinden gittiğine dair olan inanışları vardır. Ayrıca, balık “sıcak” (*hot*) bir yiyecektir ve bu da dul kadınların cinsel ihtiyaçlarını uyarabilir, böylece ölen kocanın ruhu acı çekebilir. Turiel ise (Turiel, Hildebrandt ve Wainryb, 1991) bu bulguya cevap olarak, Shweder'in kullandığı metodun hatalı olduğunu, çünkü Hintli katılımcıların duydukları hikâyelerde Amerika'luların algılayamacağı cinsten bir “zarar” algıladıklarını, zira Amerikalı ve Hintlilerin dünyanın nasıl işlediğine dair farklı “bilgilendirici varsayımları” (*informational assumptions*) olduğunu öne sürmektedir (akt, Haidt, 2013). Bunun üzerine, Haidt, Koller ve Dias (1993), Turiel'in eleştirisini göz önünde bulundurarak tamamıyla zararsız fakat duygusal olarak uyarıcı olabilecek yeni senaryolar

kullanmışlar ve bunları Brezilya ve Amerika'daki yüksek ve düşük sosyo ekonomik statülerden yetişkin ve ergen katılımcılara sormuşlardır. Ayrıca, senaryoda herhangi potansiyel bir zarar olup olmadığını da soru olarak eklemişlerdir. Shweder'in iddiasının gerçekleştiğini tespit eden Haidt ve arkadaşları (1993), yüksek sosyo ekonomik statüye ait Amerika'lı örnekleme Turiel'in tezinin tuttuğunu, katılımcıların sosyal kural ve ahlaki değer olarak ayırım yaptıklarını, eğer bir davranış zararsızsa bunu sosyal kural olarak düşündüklerini bulmuşlardır. Fakat sosyal sınıflar arasında karşılaştırmalarda veyahut üçüncü dünya ülkelerine doğru gittikçe, ahlaki kararların üzerindeki kültürel çeşitliliklerin arttığını tespit etmişlerdir.

Shweder'e (2003) göre, zarar prensibi otonomi ile ilgilidir, kişisel hak ve sınırların Batı toplumlarında önemli olmasından dolayı "zarar" ahlaki karar verme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonrasında yaptığı antropolojik çalışmasıyla "ahlakın üç temel etiği (*three ethics of morality*) (otonomi, toplum ve kutsallık) olduğunu ve bunun kültürel olarak değişebileceğini öne sürmüştür (Shweder, Much, Mahapatra ve Park, 1997). Otonomi etiği (*ethics of autonomy*) benliği, bireysel tercihler üzerinden kavramsallaştırır; böylece kişisel seçimler, kişinin kendi kontrolü ve otonomisi ahlaki değerler olarak görülür. Toplum etiği (*ethics of community*) benliği, birbirine bağlı ve ortaklaşa, kolektif bir yapı olarak kavramsallaştırır, bu yapının sürebilmesi için toplumsal görevler, saygı, otoriyete uyum ve kişinin sosyal rollerine uygun davranması gerekmektedir. Üçüncü bir etik olan, maneviyat etiği (*ethics of divinity*) benliği, tinsel, manevi bir bütün olarak kavramsallaştırır ve bu yüzden bu etiğe göre, temizlik, saflık ve kutsallık sahip çıkılan değerler olmalıdır. Shweder'in bu modelini birçok kültürde; Brezilya, Hindistan, Japonya, Filipinler ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere uygulayıp çalıştıklarında her kültürün farklı değer haritasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Jensen (1995) Amerika Birleşik Devletleri'nde üç ahlak etiğini, aynı kültür fakat farklı sosyal sınıflar üzerinden incelediğinde, otonomi dilinin orta-sınıf genç yetişkinlerde daha çok olduğunu, orta yaş ve daha yaşlı yetişkinlerde ise, otonomiye verilen önemin toplum ve maneviyat etikleriyle dengelendiğini tespit etmiştir. Vasquez, Keltner, Ebenbach ve Banaszynski'nin (2001) yaptıkları çalışmada, Filipinler'deki katılımcıların üç ahlaki etiği de önemsediklerini bulmuşlardır. Haidt, Koller ve Dias'ın (1993) çalışmalarında Amerikalıların otonomiye Brezilya'ya kıyasla daha çok önem verdikleri görülmüştür. Rozin, Lowery, Imada ve Haidt, (1999) ise

Amerika ve Japonya örnekleminde maneviyat etiğine daha az önem verildiğini tespit etmişlerdir. Tepe, Piyale ve Şirin'in (2015) yaptıkları bir çalışmada, Türkiye örnekleminde Shweder'in üç etiğini incelemişler ve en çok maneviyat-kutsallık etiğinin kullanıldığını rapor etmişlerdir.

Shweder'in otonomi, toplum ve maneviyat diyerek isimlendirdiği ahlakın üç etiği yaklaşımını daha sonra Rozin, Lowery, Imada ve Haidt (1999) bu üç etiğin, üç temel duyguyla, yani hor görme, kızgınlık ve iğrenme (HKİ) ile eşleştiğini önermişlerdir. Ahlakın zarar boyutunun ise, otonomi ile ilişkili olduğunu ve bunun da duygu olarak kızgınlık ile ilişkili olduğunu önermişlerdir. HKİ hipotezine göre, hor görme, toplum etiği ile ve iğrenme, maneviyat etiği ile bağlantılıdır. Bu etiklerin herhangi biri ihlal edilirse, bahsedilen üç temel duygu ortaya çıkmaktadır. Kısacası, zarar prensibi ahlakın sadece bir boyutu ve buna bağlı olarak sadece bir duygu ile ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında, Adil Dünya İnancı Kuramında, birinin birine zarar verdiği ve böylece adaletsizliğin ortaya çıktığı kurguda, kişilerin otonomik davranış sınırlarını korumaya yönelik reaksiyon göstermeleri aslında bu anlamda şaşırtıcı gelmemektedir. Bu durumda, Adil Dünya İnancı Kuramı, Shweder'in bahsettiği otonomi etiğini aktive ediyor görünmektedir. Bu noktada, ahlaki etikler ve duyguların bağlantısını açıklamak gerekmektedir. Sosyal Sezgi Modelinin de HKİ hipotezinin de temel dayanağı duygulardır ve ahlaki kararlarımızda birincil rolü duyguların oynadığını öne sürerler. Bu dayanağın en büyük kanıtı da ahlaki şaşkınlık süreci ile açıklanmaktadır.

1.3.2. Ahlaki Şaşkınlık –*Moral Dumbfounding*-

Duyguların ahlaki kararları ne derece etkilediğini ortaya çıkaran “ahlaki şaşkınlık” (*moral dumbfounding*) süreci aslında, ahlak meselesinin bir tarafıyla ne kadar anlaşılabilir ve karmaşık ama diğer bir tarafıyla ne kadar net ve basit olduğunu da göstermektedir. Haidt, Björklund ve Murphy'nin (2000) isimlendirdiği “ahlaki şaşkınlık” geçirme süreci, kişinin kafasının karışık olduğu ve herhangi bir sebep öne süremediği halde kararında ısrarcı ve inatçı olma halidir. Haidt, Koller ve Dias (1993) tabuları ihlal eden zararsız senaryoları okuduklarında katılımcılardan buna benzer tepkiler aldıklarını gözlemlemişlerdir. Örneğin, bir ailenin kendi köpeğini öldükten sonra akşam yemeği olarak yemesi, ya da bir kadının kendi ülkesinin ulusal bayrağını

parçalara ayırarak tuvaleti temizlemesi gibi senaryolardan oluşan zararsız fakat tabuları ihlal eden ve duyguları uyarıcı hikayeler ile katılımcıların ahlaki şaşkınlık sürecini yaşadıkları gözlemlenmiştir.

Ahlaki şaşkınlık sürecinde, katılımcılar anında tepki göstererek ve empatik davranarak hikayedeki aktörlerin yaptıklarını yanlış bulduklarını beyan eder ve sonrasında ise kendilerine bir sebep aramaya başlamaktadırlar (Haidt, Björkland ve Murphy, 2000). Çoğunlukla, sebep bulma çabalarını zarar prensibi ile açıklamaya çalışmaktadırlar; örneğin aile o köpeği yiyerek hasta olabilir, ya da kadın bayrağı o şekilde kullanınca kendini suçlu hissedecektir gibi. Eğer katılımcıların öne sürdükleri argümanlara, örneğin köpeğin öldükten sonra iyice piştiği ve içinde herhangi bir bakterinin kalmadığı gibi karşı argüman üretilirse, o zaman katılımcılar o argümandan vazgeçerek yeni başka bir argüman üretmeye çalışmakta fakat fikirlerini değiştirmemektedirler. Buradan yola çıkarak, karar verme ve nedenselleştirme sürecinin iki ayrı süreç olduğunu öne süren Haidt ve arkadaşları (2000), kararın sezgiler tarafından ilk aşamada verildiğini ve sonrasında nedenselleştirme yapıldığını öne sürmüşlerdir. Aynı çalışmanın benzerini Türkiye örneğinde yapan Tepe, Piyale ve Şirin (2014; 2015) yine aynı süreci gözlemlemiş ve daha sonra katılımcıların ahlaki etikler arasında en çok hangisinde nedenselleştirme yaptıklarını ve zarar beyanlarını incelemişlerdir. Türkiye’de katılımcılar ahlaki şaşkınlık sürecinde en çok maneviyata ve tinsel değerlere atıfta bulunmuş ve o alanda muhakeme yapmışlardır, örneğin köpek hikayesinde zarar gördüğünü düşündükleri, ölen köpeğin kendisidir ve köpeğe saygısızlık yapılmıştır.

Ahlaki şaşkınlık sürecinin önemi, ahlak meselesinin sezgisel boyutunu göstermesinden gelmektedir. Haidt ve arkadaşları (2000), Kohlberg’in (1969) Heinz çelişkisini kendi kullandıkları tabu ihlal eden senaryolarla karşılaştırarak, Heinz probleminin rasyonalite üzerinden çalıştığını ispat etmiştir. Tabu ihlal eden senaryolarda, kişiler tartışmaya daha kapalı ve kararlarında ısrarcılar iken Heinz çelişkisinde kişiler, tartışmaya daha açık ve üstüne argüman üretmede daha esnek olabilmişlerdir. Ayrıca, katılımcılar “Bu çok korkunç bir şey!” veya “Bunu yapmak çok yanlış!” gibi desteksiz beyanlarda (*unsupported declarations*) daha az bulunmuşlardır (akt, Haidt, Björkland ve Murphy, 2000). Sonuç olarak, yapılan gözlemler sonucunda Heinz çelişkisinde kişiler daha akılcı bir yöntem kullanarak mantık üzerinden argüman

üretirken, tabuları ihlal eden ahlaki senaryolarda katılımcılar “içgüdüsel duygular”ıyla (*gut feelings*) davranmışlardır. Margolis (1987) insan bilişinin iki ayrı süreç içerdiğinden; birinin hızlı ve sezgisel olduğu; “algılama”(seeing that), bir diğersinin ise eleştirel, geriye dönük; “nedeni-bulma” (*reasoning-why*) diye isimlendirilen iki ayrı zihinsel mekanizmadan bahseder. Haidt, Björkland ve Murhpy’nin (2000) bu çalışmasında, ahlaki kararın sezgisel olduğu, Hume’un dediği gibi doğruluk ve yanlışlığın bir hissiyat meselesi olduğunu ve sonrasında durumla ilgili özellikler üzerinden kararı açıklamak amaçlı nedenselleştirme yapıldığını rapor edilmiş ve teori desteklenmiştir. Kullanılan metodolojinin aslında araştırma sonuçları üzerinde etkisini gösteren bu bulgular, Kohlberg’in yönteminin de ahlaki karar sürecini incelediğini fakat zihinsel karar vermede ikinci olan rasyonaliteye odaklandığını ortaya koymuştur. Halbuki algılama anı (seeing that) ile neden bulma (reasoning-why) sürecinin çatışmaya girdiği ahlaki şaşkınlık anında, sezgilerin kararlar üzerindeki etkisi gösterilmektedir.

Haidt (2012) ahlaki karar verme sürecinde nedenselleştirmenin bir parçası olarak, insanların aslında mağdur yaratma eğiliminde olduklarını ifade etmektedir, yani bu yüzden katılımcılar birinin zarar gördüğünü düşünerek sebep bulmaya çalışmaktadırlar. Bir şeyin yanlış olduğunu hissettiklerinde, argüman olarak “zarar” kavramını kullandıklarını fakat bunun post hoc bir argüman üretme süreci olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden eğer önermelerine karşı bir tez geliştirip o önerme geçersiz kılınmaya çalışılsa da bir başka önerme ile yine aynı karar için sebep bulmaya devam edeceklerdir. *Çünkü fil, binicinin yönünü tayin etmektedir (Haidt, 2012, sf, 67)*. Haidt (2012) “Righteous Mind” kitabında, fil metaforu ile sezgileri, binici metaforu ile akli ve mantığı ifade etmektedir. Mağdur yaratma eğilimini rasyonel bir süreç olarak ele alan Haidt, Adil Dünya İnancı teorisinin mağduriyet konusunda değinmediği bir noktaya değinmektedir. Adil Dünya İnancı teorisinde, mağdur uğradığı haksızlık sebebiyle değersizleştirilmektedir. Acaba burada değersizleştirilen mağdur mudur yoksa sadece var olan duygunun etkisiyle sebep bulmaya mı çalışılmaktadır? Haidt (2012) kişilerin şaşıracakları türden, tabularına karşı duran durumlarda sezgisel karar verdiklerinin daha iyi tespit edileceğini öne sürer. Haidt, Björkland, and Murphy (2000) yaptıkları bu çalışmada, Kohlberg’in Heinz Çelişkisiyle karşılaştırdıklarında, kişilerin kararlarını çok kısa sürede verdiklerini fakat nedenselleştirme sürecinde yavaşladıklarını rapor etmiştir. Katılımcılar daha çok “Bilmiyorum” diye cevap verseler de ve ilk kararlarında herhangi

bir sebep bulamasalar da yine de yargılarında ısrarcı olmaktadırlar. Güçlü sezgilerin kullanılmadığı türden durumlarda kişiler kararlarında daha az inatçı oluyor ve kararlarını daha çabuk değiştirme eğiliminde bulunuyorlar. Bugüne kadar adil dünya inancı teorilerinde kişilere sunulan hikâyelerde, katılımcı adaletsizlik ile karşı karşıya gelmiş ve bu sebeple mağduru değersizleştirmiştir. Bu süreçte ahlaki duygular nasıl rol oynamaktadır? Eğer katılımcı, adaletsizliği yaratan bir başka aktörün tabuya aykırı davranması durumunda yine de mağduru değersizleştirecek midir ve tabuyu ihlal edene reaksiyon ne yönde olur? Tabulara aykırılık, insanlarda temel bir iğrenme duygusu yaratmaktadır, kişiler bu duygu ile nasıl davranırlar? İlerleyen bölümde bu sorular HKİ hipotezi, Sosyal Sezgi Modeli ve üç ahlaki etik çerçevesinde ele alınacaktır.

1.3.3. Sosyal Sezgi Modeli

Bu ampirik bulguların temelinde, Haidt ve arkadaşları (2000) ahlaki şaşkınlık sürecini, insanların öncelikle güçlü duygu-destekli sezgiler vasıtasıyla yaşayabileceğini ve bunun da çoğunlukla cinselliğin içinde bulunduğu meselelerde görüldüğünü belirtmişlerdir. Çoğu insan, iki kardeşin cinsel birliktelik yaşamasını ilk duyduklarında karşı çıkar ve sonrasında neden karşı çıktıklarına dair argüman üretmeye başlarlar (Haidt, Björkland ve Murphy, 2000; Haidt, 2001). Doğum kontrol hapı kullanıldığı söylene bile mesela çocuklarının sakat doğabileceğini söylerler; ardından duygusal olarak hasar görebileceklerini söylerler. Kimsenin zarar görmediğinin altı çizildiğinde ise bu sefer “Bilmiyorum, şu an açıklayamıyorum ama bu yanlış bir durum!” diyerek yine de karşı çıkmaya devam ederler (Haidt, 2012, sf, 25). Böylece, ahlaki şaşkınlık süreci, kişinin nedenini bilmediği halde bir şeyin yanlış olduğunu hissettiğini göstermiştir. Duyguların etkileyici boyutunun önemini vurgulayan bu çalışmalar sayesinde duygu meselesi daha fazla incelenmeye başlamıştır.

Felsefede “sezgicilik” (*intuitionism*) ahlaki doğruların var olduğuna ve bunların muhakeme ile değil de hızlı bir algılama süreci ile edinildiğine tekabül eder; “*herhangi bir sebep olmadan bir şeyin doğru ya da doğru olması gerektiğini anlamak*” (Harrison, 1967, sf: 72, akt. Haidt, 2001). Haidt (Haidt, 2001; Haidt 2007; Haidt and Bjorklund 2008a; Haidt and Bjorklund 2008b) Sezgisel Ahlak Kuramını (SAK) ortaya atarak rasyonaliteyi ikinci bir aşamanın ürünü olarak ifade edip, kişilerin kararlarını büyük ölçüde sezgilerine göre verdiklerini ve daha sonra buna uygun sebep bulduklarını öne

sürmüştür. Haidt, sezgiyi birinci plana alıp rasyonaliteyi ikinci plana atmıştır. Ahlaki sezgi bir çeşit biliştir fakat muhakeme değildir (Haidt, 2001). Ahlaki sezgi modelinin sosyal tarafı, ahlaki karar işleminin insanlararası süreç içerisinde çalışılması gerektiğini önermektedir. Bu modeli anlayabilmek için, ahlaki karar, ahlaki sezgi ve ahlaki muhakeme kavramlarının tanımlamaları gerekmektedir.

Ahlaki karar

İnsanlar hakkındaki davranışsal gerçeklikten yola çıkarak, her toplulukta insanlar birbirleri hakkında konuşur ve bir başkasının davranışını değerlendirirler ve bu değerlendirmelerin ileriye dönük sonuçları olmaktadır (Boehm, 1999; akt, Haidt, 2001). Bütün bu değerlendirmeler ise kültüren kültüre değişim göstermektedir ama bu değerlendirmelerin toplandığı ve oradan yola çıkılarak atıflar yapıldığı önemli bir alt yapı vardır o da iyilikler ve doğruluklar kümesidir. Bir topluluktaki insanlar bu kümedeki özellikler çerçevesinde (örn; dürüstlük, adalet veya bazı kültürlerde takva) ya da sosyal katogorilere göre (örn; bazı kültürlerde genç kadınlar için bekâret ya da zenginler için cömertlik) değerlendirilir (Haidt, 2001). Eğer kişi bu doğruları yerine getiremezse ya da bu prensiplere aykırı davranırsa o zaman bulunduğu toplum tarafından eleştirilir, sürgün edilir ve hatta cezaya bile çarptırılabilir. Kısacası, ahlaki kararlar, bir kişinin davranışı ya da karakterini iyilik ve doğruluk kıstaslarını referans alarak yapılan ve kültür veya alt kültüre göre değişim gösteren değerlendirmeler olarak tanımlanmaktadır (Haidt, 2001).

Ahlaki muhakeme

Muhakeme esnasında kişi kararını verebilmek için kanıt bulmaya çalışır, ispat arar ve bunları birbirleriyle karşılaştırır sonrasında teorisine uygun ispat ile karara ulaşır (Kuhn, 1989; Nisbett ve Ross, 1980; akt. Haidt, 2001). Buradaki bazı aşamalar bilinç dışı bir şekilde gerçekleşebilir ve içlerinden herhangi biri ön yargı ya da hataya açık olabilir ama muhakeme tanımının asıl önemli parçası, aşamaları olduğudur ve bunlardan bir kaçının bilinçli ve farkındalık hali ile gerçekleştiğidir (Haidt, 2001). Galotti'ye (1989) göre ahlaki muhakeme, insanlar hakkında elde edilen bilginin ahlaki karara ulaşmak için dönüştürülmesinden oluşan bilinçli zihinsel bir aktivitedir (akt, Haidt, 2001). Kısacası, ahlaki muhakeme bilinçli, kasıtlı, çaba isteyen ve kontrol edilebilir bir süreçtir yani kişi ne olup bittiğinin farkındadır (Bargh, 1994; akt, Haidt, 2001).

Ahlaki sezgi

Sezgi ve muhakeme arasındaki zıtlık duygu ve biliş arasındaki zıtlık gibi değildir. Sezgi, muhakeme ve zihinsel temsillerin hepsi duygu içeren bilişin çeşitleridir (Frijda, 1986; Lazarus, 1991; akt. Haidt, 2001). Sezgi ile muhakeme arasındaki en mühim ayrım sezginin çabucak, çabasız ve otomatik olması aynı zamanda sürecin bilinç dışı gerçekleşmesi aksine muhakemenin ise yavaş, çaba isteyen ve en azından bazı aşamalarının bilinçli olmasıdır (Haidt, 2001). Bastick (1982), Bruner (1960), Simon (1992) ve diğerlerinin de katkılarıyla ahlaki sezgi, ahlaki kararın birdenbire bilinçte görünmesi olarak tanımlanabilir (akt, Haidt, 2001). Haidt (2012) kitabında, bunu fil ve binici metaforu ile de basitleştirerek, fil yani sezgilerimiz nereye gitmek isterse binici yani rasyonalite onu o yola götürecektir diyerek sembolik olarak ifade eder.

Ahlaki Sezgisel yaklaşım, ahlaki karar verme sürecinin dört bağlantıdan oluştuğunu ve bunun kişilerarası bir bağlamda gerçekleştiğini öne sürer. (1) *Sezgisel yargı (the intuitive judgment link)*, ahlaki sezgilerin tetiklenmesi ile ahlaki kararın otomatik ve çaba harcamadan bilinç düzeyine çıkması. (2) *Post hoc muhakeme (the post hoc reasoning link)*, ahlaki muhakeme ahlaki karar verildikten sonra kararına uygun bir argüman bulmak için yapılan ve çaba isteyen süreç. (3) *İkna muhakemesi (the reasoned persuasion link)*, kişi başkalarına doğrulamak için muhakeme yaprak ahlaki yargısını belirtir ve bu muhakeme süreci başkalarını da etkileyebilir böylece dinleyicinin sezgilerini yeni ve farklı açıdan tetikleyebilir. (4) *Sosyal ikna (the social persuasion link)*, ikna muhakemesi kullanılmadan da insanların ahlaki kararları başkaları tarafından etkilenebilir; arkadaşlar, yakın çevre ve akrabaların ahlaki karar yönelimleri direkt olarak kişinin ahlaki kararını da etkileyebilir.

Bu dört tip bağlantı, ahlaki muhakemenin, ancak insanların fikirlerini ortaya koydukları süreçlerde ahlaki karar üzerinde etkili olabileceğini önermektedir. Modelin asıl olarak birincil tezi, insanların sezgisel kararlarının çoğunlukla ahlaki muhakeme tarafından değişmeyeceğidir. Bu dört bağlantıya ek olarak, Haidt (2001) iki ayrı süreç olduğunu daha öne sürer, o da kişisel muhakemenin de ahlaki kararı değiştirebilecek etkisi olduğu yönündedir. (5) *Nedenselleştirilmiş yargı (the reasoned judgment link)*, sezginin güçlü olmadığı durumlarda, insanlar kararlarını kendi içlerinde nedenselleştirmeye başlarlar ve böylece muhakeme daha üstün basabilir. Fakat bu

durum güçlü sezgi ile çatışmaya girerse o zaman kişi “ikili tutum” (*dual attitude*) benimseyebilir, nedenselleştirdiği yargısını sözel olarak ifade etse dahi sezgileri arka planda var olmaya devam eder. (6) *Kişisel yansıma (the private reflection link)*, herhangi bir durum üzerine düşünürken kişinin sezgileri çatışma haline girebilir, bu esnada kişi daha güçlü olan sezginin kontrolü altına girebilir ya da muhakemesini kullanarak alternatifler arasında seçim yapabilir. Rasyonel modeller genellikle 5 ve 6 numaralı bağlantılara odaklanırken, sezgisel ahlak modeli dört bağlantıdan oluşmaktadır fakat 5 ve 6’nın da ahlaki karar sürecine katkısı olduğunu da vurgulamaktadır.

Ahlaki sezgilerin öneminden bahsettiği kadar kültürel farklılıkların önemine değinen Sosyal Sezgi Modeli, ahlakın dil gibi olduğunu ve beynin birçok alanında yapılaşan en önemli evrimsel adaptasyon olduğunu ve bulunduğu kültür ile şekillendiğini önermektedir. Ahlaki sezgiler bu yüzden hem doğuştan gelir hem de kültürle şekillenir. Sosyal Sezgi Modeli, bir topluluğun birbirleriyle iş birliği yapabilmeleri ve gruba bağlılık problemlerini çözebilmeleri açısından ahlakın yerleşik bir düzen olduğunu ifade eder (Darwin, 1874/1998; Frank, 1988, akt. Haidt, 2001), böylece bireyler dil kullanarak birbirlerini etkileyebildikleri gibi bu etkiye de açık olabilmektedirler. Darwin (1874/1998), ahlaki hislerin sosyal içgüdülerden geldiğine inanmaktadır. Bütün türler kendi türleriyle belirli kuralları takip ederek yaşarlar ama primatlar bundan farklı olarak ileriye yönelik kuralları da (*prescriptive rules*) takip ederler (akt. Haidt, 2001). De Waal (1991, s. 338, akt. Haidt, 2001) bu kuralları şu şekilde tanımlamaktadır: “Bireylerin, başkaları tarafından aktif olarak ödüllendirilmesi ile uyulması gerektiği öğrenilmiş kurallar”. Şempanzelerin, eşleşme, bebekle oynama veya dokunma ve bunun gibi birçok etkileşim çeşitleri üzerine olan kendi içlerinde geliştirdiği ve dayattığı bazı normlar vardır. İçlerinden biri bu normları ihlal ederse, hepsi bir olup kuralları ihlal edeni cezalandırır (de Waal, 1991; akt. Haidt, 2001). Buradan yola çıkarak, De Waal’ın çalışması, şempanzelerin dil yardımı olmadan ya da dil-bazında nedenselleştirme yapmadan kendi aralarında ileriye yönelik kurallar geliştirdiklerini ve bununla anlaşabildiklerini göstermiştir (Haidt, 2001). Dil, insanların norm kullanımını arttırmış olabilir ama bişisel ve duygusal norm yaratma ve uygulama altyapısı dil varılmadan önce de vardı (Haidt, 2001). Buradan yola çıkılarak, duyguların da adaptasyona uğradığı ve kültürel olarak şekillenerek her kültür için farklı etik değerleri aktive edebileceği yaklaşımı öne sürülmüştür.

1.3.4. Ahlaki Duygular

Felsefe tarihinde ahlak konusu oldukça irdelenmiştir, hatta filozoflar ikiye bölünerek bir grup ahlakı, rasyonel (örn. Kant, 1789/1959) bir süreç olarak ele alırken diğer bir grup da duygusallık (Hume, 1740/1969) üzerinden ele almıştır (akt. Rozin ve diğerleri, 1999). Yine de felsefenin can alıcı tartışma konusu olan ahlak 1980'lere kadar rasyonellik ve bilişsel gelişim yaklaşımlarının içinde incelenmiştir (örn, Piaget, 1932/1965; Kohlberg, 1969; Turiel, 1983) ve ahlaki gelişim bilişsel süreçlerin gelişimine bağlı ele alınarak, ahlak mantığının çocuklukta karşındakinin yerine düşünebilme becerisini kazanması ile ilişkilendirilmiştir (akt. Rozin ve diğerleri, 1999). Shweder ve Haidt (1993) ise evrensel ahlaki değerlendirmelerin temelinde duygusal süreçlerin bulunduğunu ve bunun zaman ve mekân üstü olduğunu belirtmişlerdir. Kültürler arası çalışmalar, bilişsel-gelişimsel teorilerin çoğunun Batılı- orta-sınıf popülasyon ile çalışıldığını ve bunun dışına çıkmadığını, ayrıca duygusal reaksiyonların ahlaki kararların önemli yordayıcıları olduğunu göstermiştir (Haidt, Koller ve Dias, 1993; Shweder, Mahapatra ve Miller, 1987).

Rozin ve arkadaşları (1999) ahlaki duyguların iki sınıfta toplandığını öne sürmüştür. Birinci grup; utanç, mahçubiyet ve suçluluk (UMS) (*shame, embarrassment, guilt* –SEG-) duygularını içerir, bu grup duygular kişinin kendisinin toplum ile uyumuyla alakalıdır. Bu duygular kişiyi yaşadığı toplumla uyumlu olmaya, kabul edilebilir davranmaya ve başkalarına zarar vermekten kaçınmaya motive eder. Bu duygular, öz-odaklı (*self-focused*) duygular olarak isimlendirilir, hatta bazen öz-bilinçli duygular (*self-conscious emotions*) olarak da bahsedilir (Lewis, 1993). Aslında bu duygular, sosyal düzenin içselleştirilmesini sağlayarak insanlık ve medeniyet için çok önemli rol oynar (Freud, 1900/1976, akt. Rozin ve arkadaşları, 1999). İkinci grup ise; hor görme, kızma ve iğrenme (HKİ) (*contempt, anger and disgust* –CAD-) duygularını içerir. Bu duygular başkası odaklıdır (*other-critical*) ve ahlak ihlallerine karşı ortaya çıkan duygusal reaksiyonlardır. Izard (1971, 1977) bu üç duyguyu “düşmanlık üçlüsü” (*hostility triad*) olarak isimlendirmiştir ve günlük ilişkilerde de sıklıkla deneyimlendiğini öne sürmüştür (akt. Rozin ve diğerleri, 1999). Ayrıca, bu duyguların hepsinin *karşı tarafı onaylamama* halini içerdiğini de belirtmektedir. Rozin ve arkadaşlarının (1999) HKİ iddiasına göre, ahlaki kırgınlık, iğrenme ve hor görmeye kıyasla daha çok başkalarına zarar verme algısı ile ortaya çıkmaktadır, buna hakların

ihlali gibi sembolik zararlar da dâhildir (Gutierrez ve Giner-Sorolla, 2007). HKİ hipotezi, Shweder ve arkadaşlarının (1997) ortaya attığı üç tip ahlaki etikle; toplum, otonomi ve tinsellik de (TOT) (*community, autonomy and divinity –CAD-*) ilişkilidir. HKİ hipotezine göre, kızgınlık otonomi ile (kişisel hakların ihlali), hor görme toplum ile (toplumsal kuralların ihlali) ve iğrenme tinsellik ile (saflık ve kutsallığın ihlali) bağlantılıdır. Bu çalışmada, ikinci grup duyguların üstünde durulacak, özellikle kızma ve iğrenme duygularından bahsedilecektir. Bu çalışmanın amacı, bu iki duyguyu uyandıracığı varsayılan hikâyeler yöntemi ile mağduriyet ve suçlu değerlendirmelerini incelemektir.

1.3.4.1. İğrenmek

Tylor (1871/1974), James Frazer (1890/1959) ve Marcel Mauss (1902/1972) iğrenmenin iki kuralı takip ettiğini öne sürmüşlerdir (akt, Haidt, Rozin, Mccauley, Imada. 1997). Birinci kural, bulaşma (contagion) yani birbirleriyle temas ettikten sonra başkalarıyla da temas ederek yayılması durumu (Frazer, 1890/1959, s.35; akt, Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). İkinci kural ise, benzerlik (similarity) Frazer bunu, kendisine benzer olanın kendisini üretmesi (like produces like) olarak ifade etmektedir; Örneğin, Amerika’lılar her ne kadar bilseler de çikolatayı köpek pisliği görünümde bir kalıptan ya da elma suyunu lazımlığın içinden içmek istemezler (Rozin, Millman ve Nemeroff, 1986; Rozin ve Nemeroff, 1990, akt, Haidt, Rozin, Mccauley, Imada. 1997). Sonuç olarak, “esas iğrenme” (core disgust) olarak ifade edilen duygu, yemek, hayvan ve vücut ürünlerine odaklıdır. Fakat neden insanların cinsel konulara karşı iğrenme hissettikleri esas iğrenme kavramıyla açıklanamamıştır. Kendisine ve başkalarına karşı duyulan bedensel hijyen üzerine olan endişeler iğrenme hassasiyeti üzerine yordayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır (Haidt, McCauley ve Rozin, 1993; akt. Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). Birçok dini pratiklerde temizlik ve “saflık”, Tanrıya yaklaşmak için temel teşkil etmektedir. İnsanoğlu hayvani tarafını gizleyerek ya da üstesinden gelerek başarılı bir varlık olarak kendini sürdürmektedir, bu sebeple hayvani olan şeyler bizim tiksinti duymamıza sebep teşkil etmektedir. Leach’in (1964) kültürler arası gözlemine göre, hayvansallığa karşı korku, hakaretlerin çokça hayvan isimlendirmeleri içermesinde de kendisini göstermektedir öyle ki hakaret edilen kişi metaforik olarak hayvansallaştırılmaya maruz kalmaktadır (akt, Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). Hayvansallığı hatırlatıcı iğrenme görüşü üç alanda

kendisini çokça gösterir; yemek, seks ve bedeni bozma (envelope violation). Yemek ve seks tabuları birbirlerine benzerlik göstermektedir, Tambiah'ın (1969) Thai köyünde yaptığı araştırmaya göre edindiği notlar şöyledir: Yemek konusunda insani özellikler taşıyan hayvanlar yenemez (evcil hayvanlar, maymunlar, insanlar) veya insanilikten çok uzak olan hayvanlar da (omurgasız hayvanlar veya anormal hayvanlar; ormandaki vahşi hayvanlar) yenemez. Seks konusunda ise, kendilerine benzer olanla cinsellik yaşanmamalıdır (aynı cins, aynı çekirdek aileden) ya da kendisinden çok uzak olanla da cinsellik yaşanmamalıdır (hayvanlar, başka ırktan insanlar) (akt. Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). Bu tabuların varlığı sadece sağlık faktörüyle açıklanamaz, o halde başka bir perspektif daha vardır, o da bedenin kendisinin benliği ve ruhu içinde barındıran bir tapınak olduğu görüşüdür. Bu da, Shweder'in üç etiğinden maneviyat ve kutsallık ile ilişkilidir.

Rozin (1990) korkuyla iğrenmeyi ayırtmıştır, korku, vücut fiziksel bir tehditle yüzleştiğinde vücudun korunmasını sağlar, iğrenme ise ruhun kendisini ona karşı olan üstü kapalı tehditlerden önler (akt. Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). İğrenmenin iki önemli sosyal etkisi vardır; biri bulaşma etkisi (contamination effect), diğeri ise sosyo-ahlaki iğrenme. Bulaşma etkisini, insanların yabancı birinin kullandığı bir şeyi, örneğin bir kıyafeti kullanmak istememelerinde; özellikle kıyafet hiç sevmedikleri birine ait ise bu isteksizliğin daha çok artmasında görmekteyiz. Örneğin Adolf Hitler'in giydiği bir şey ise isteksizlik daha çok artar ya da tam aksi sevdikleri birinin kıyafeti ise isteksizlik azalmaktadır (Haidt ve diğerleri, 1997). Bulaşma hassasiyetini, kirlilikten sakınmamıza ve temizliği sürdürmemize olanak sağlayan ayrıca bunu, sosyal dünyamıza adapte ettiğimiz bilişsel bir şema –schema- olarak düşünebiliriz; yani *kötü ve şeytani olandan uzaklaşma ve iyilikle ve saflıkla yakınlaşmak* (Haidt ve diğerleri, 1997). Sosyo-ahlaki iğrenme örneklerini ise Haidt ve arkadaşlarının (1997) Amerikalılara kendilerini tiksindirici şeyler yazmalarını istedikleri araştırmada görmekteyiz. En sık verilen cevaplar ırkçılık, barbarlık, riyakârlık, politik tutumlar ve önemli sosyal ilişkilerle bozulmalar üzerine olmuştur. Burada kişilerin iğrendikleri konulara bakıldığında hayvansallığı hatırlatıcı bir iğrenme ya da esas iğrenme görüşüyle benzerlik taşımayan sosyo-ahlaki konuların ifade edildiği görülüyor. Liberaller muhafazakârlardan iğreniyor, muhafazakârlar refah bozuculardan iğreniyor, ayrıca yaşlılarını terk eden insanlar, ambulansın peşinden giden avukatlar da aynı şekilde

iğrenilen insanlar grubuna giriyor (Haidt ve diğerleri, 1997). İğrenme kelimesinin günlük dilde kullanımına bakılacak olursa, metaforik olarak bir şeyi aşırı derecede beğenmeyince iğrendiğimizi ifade ediyoruz. Haidt ve arkadaşları (1997) iğrenme kelimesinin kültürel kullanımını incelemişler, Amerika ve Japonya örneğinde kişilerden iğrendikleri durumları rapor etmeleri istenmiş ve katılımcıların belli sosyal meselelerde esas iğrenme ve hayvansallığı hatırlatıcı iğrenmeyle bağlantı kurmalarında farklılaşmadıkları fakat bazı sosyal mevzularda farklılaştıkları gözlenmiştir. Amerikalılar, hamamböceği ve dışkıdan iğrenme hissini ırkçılık, duyarsızca katletmek gibi durumlarla bağlarken, Japonlar bu hislerini, başarısızlık, hüsransızlık ve haksızlıktan dolayı kızgınlık gibi durumlarla bağdaştırmışlardır. Kısaca, Amerikalılar, kendilerine kötü davranıldığı durumları ya da kötü insanlar hakkında duyduklarına ilişkin durumlardan bahsederken, Japonlar günlük sosyal ilişkilerinden yola çıkarak bir şeyin doğru gitmediği durumları ifade etmişlerdir. Haidt, Rozin, McCauley ve Imada (1997) tam da bu noktada iğrenme duygusunun sadece oral yollardan bulaşan şeylerden korunma olmadığını, ruhun kendisinin de koruyucusu olduğunu ve hatta bunun da ötesinde sosyal düzen içerisinde insan haysiyetinin de koruyucusu olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, iddialarını biraz daha ilerleterek iğrenmenin yemekten sosyal düzene sıçrayan bu bağıntısının bütün kültürlerde farklı şekillerde var olduğunu da eklerler. Margolis'in (1987) öne sürdüğü geçmiş deneyimlerden yola çıkarak hızlı ve sezgisel bir şekilde çalışan biliş önermesi ile Lakoff ve Johnson'ın (1980) "*metaphor*" un bedensel olarak deneyimleyemeyeceğimiz bazı şeyleri anlamamıza yarayan temel bir bilişsel süreç olduğu önermesini birleştirerek, yeni bir terim eklerler: şekillendirilmiş şemalar (*embodied schemata*). Şekillendirilmiş şemalar, hayali yapılar ya da bedensel bilgi ve hislere dayalı deneyim örüntüleri anlamına gelmektedir (akt, Haidt v.d., 1997). Haidt ve arkadaşları (1997), insanların "yemek" konusunda heyecan arama ile iğrenme arasında gidip gelen, yaklaşma-uzaklaşma çatışması yaratan çelişkili hisleri olduğunu öne sürerler. Günlük ilişkilerimizde de sıkça gözlemlediğimiz yemek ile ilgili çok zengin şekillendirilmiş şemalarımız vardır. "Bazı yiyecekler güzeldir", "Bazısı mide bulandırıcı", "Yıkamak tehlikeyi önler"... Aynı örüntüyü seks temasında da görmek mümkündür: "Bazı insanlar etkileyicidir", "Bazıları mide bulandırıcı", "Temizlenmek tehlikeyi önler"... Yemek ve seks konusu üzerinden giden çelişkili hisleri başka alanlarda da görmek mümkün, bedensel bozukluk (*envelope violations*), ceset, bedene karşı negatif uyarıcı olan ürünler, örneğin elektirik şoku ve birçok insanın kaçındığı şey

örnek olabilir. Fakat ilginçtir ki insanlar kaçınmalarına rağmen mesela korku filmleri, korku temalı şovlar, pornografik dergilerin reklamları ve daha birçok şeye maruz kalmak için üstüne para verip izlemeye bile gidebilmektedirler. Burada, esas iğrenme ve hayvansallığı anımsatıcı iğrenme, merak ve korku arasındaki gergin ilişkinin heyecan arayışı ve iğrenme ilişkisine benzerliğini göstermektedir. Haidt ve arkadaşları (1997), şekillendirilmiş şemaları birden aktive edebilen ve birçok alana yayılabilen iğrenme duygusunun adaptasyona uğradığını belirtmişlerdir. İnsanlık artık birçok şeyden kendisini sakınmak durumunda olduğu için, bunlara cinsel ya da sosyal sapkınlıklar dâhil kendini korumak durumundadır. Yani, esas iğrenmenin, belki de var olan sisteme yeni fonksiyonların eklenmesi ile bir nevi reddetme sistemine (*rejection system*) adapte olduğunu öne sürmektedirler. Kısaca, Haidt ve arkadaşları (1997) şekillendirilmiş şemalar ve ön-adaptasyon ile “*tekdüze olmayan bir evrenselliğin*” (*universalism without uniformity*) (Shweder v.d., 1997) var olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bunu da iki temel kaynağa dayandırır, birincisi beden algısı ve ikincisi de öze (ya da ruh) karşı potansiyel tehditler. Beden algısı kültürden kültüre değişmektedir. Batı’da *beden-tapınak* metaforu *beden-makine* metaforu ile yer değiştirmektedir. Öze karşı olan potansiyel tehditler de aynı şekilde kültürler arası değişim göstermektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi ile Batı toplumlarında anlamsızca öldürülmek büyük bir tehdit olarak algılanabiliyor, Amerikalılar kendi çevrelerinde olan anlamsızca öldürülmelerden ve tecavüzcü, ırkçı ve çocuk tacizcisi gibi haysiyet bozucu insanlardan korkuyor ve iğreniyorlar. Japonlarda ise, topluluklarına olan sıkıca bağları yüzünden kendilerinin bulunduğu toplumla olan bütünlüğe ve bu bağa zarar veren olmak ya da görmezden gelinmek gibi sosyal deneyimler öze karşı potansiyel tehdit olarak algılanmaktadır.

1.3.4.2. Kızgınlık

Kızgınlık duygusu, Adil Dünya İnancı Kuramı için önem teşkil etmektedir. Çünkü Adil Dünya İnancı Kuramına göre dünyanın adil bir yer olduğuna dair inanç ihlal edilirse kızgınlık ve keder ortaya çıkan iki duygudur (Lerner, 2002). Kızgınlık ayrıca HKİ hipotezine göre ortada zarar varsa vuku bulur ve bu yönden otonomi ile ilişkilidir. Adil dünya inancının tehdit edilebilmesi için, masum bir mağdur ve net bir adaletsizlik gerekmektedir. Bu da haklar ve sınırlar ihlali, adalet teması, özgürlükler gibi değerleri içeren otonomi etiği ile ilişkili görünmektedir. Bunların temelinde

kızgınlık duygusunun, iğrenme ile farkı ve ne tür olası tepkilere yol açtığı ele alınacaktır.

Gutierrez ve Giner-Sorolla (2007) ahlaki duygulardan; iğrenme ve kızgınlığın nasıl birbirlerinden ayrıştığını incelemek istemiştir. Gutierrez ve Giner-Sorolla (2007) yaptıkları deneysel çalışmalardan sonra, insanların tabu ihlallerinde zarar olmadığı ve kimse kimseye zarar vermediği halde herhangi bir zararın olduğunu varsaydıklarını ve bu zarar varsayımını (*presumption of harm*) ise en çok iğrenme yerine kızgınlık duygusu tarafından tahmin edildiğini tespit etmişlerdir. Çalışmalarının diğer deneylerinin de sonucunda, kızgınlık duygusu en çok bir başkasına zarar geleceğini varsayma da, iğrenme duygusu da en çok tabu manipülasyonlarında tahmin edilmektedir. Daha sonra Russell ve Giner-Sorolla (2011) iğrenmenin kızgınlıktan farkını, *sebeplendirilemeyen ahlaki duygu* olarak ayırmışlardır. Ayrıca iğrenme kızgınlıktan başka yönlerden de farklılaşmaktadır. İlk olarak, bedensel-ahlaki iğrenmenin (*bodily moral disgust*) durumsal değerlendirmelerle ilişkisi zayıftır. Bunun yerine, iğrenç bulunan nesne ve davranışların kategorilerine bağlı çağrışımlara dayanmaktadır. İkincil olarak, bedensel-ahlaki iğrenme bağlama duyarlı değildir, iğrenme hem düşünce de hem de davranışta bağlamdan bağlama daha az değişkenlik gösterir. Üçüncü olarak, bedensel-ahlaki iğrenme daha az görünür sebepler tarafından açıklanır, bunun yerine insanlar kendilerini ifade ederken çoğunlukla hislerini, totolojik gerekçelendirmeler yaparak kullanırlar. Ekman (1999) araştırmasında, kızma ve iğrenmeyi farklı yüz mimiklerine dayanan iki ayrı temel duygu olarak tespit etmiştir. Ayrıca iğrenme ve kızgınlık farklı davranışsal eğilimlere sahiptir: Kızma düşmanca yaklaşımı arttırırken, iğrenme çekilme ve uzaklaşma yaklaşımını arttırır (örn; Gutierrez ve Giner-Sorolla, 2007; Lazarus, 1999; akt, Russel ve Giner-Sorolla, 2011). Keltner ve Haidt (2001) duygunun (iğrenme ya da kızma) bağlamına göre farklı bilişsel temsiller veya duyusal materyaller tarafından ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Örneğin, fiziksel rahatsızlık, amacın engellenmesi, adaletsizlik veya düşmanca bir amaca cevap olarak kızgınlık duygusu ortaya çıkar (Berkowitz ve Harmon-Jones, 2004; Kuppens et al., 2003, 2007; akt, Russel ve Giner-Sorolla, 2011). İğrenme de bir çok farklı uyarıcı ile ortaya çıkar; bunların üçü, esas iğrenme, cinsel iğrenme ve ahlaki iğrenmeye tekabül eder ve bireyden bireye farklılık göstermektedir (Tybur, Lieberman, ve Griskevicius, 2009, akt, Russel ve Giner-Sorolla, 2011). Ahlaki bağlamda, çoğunlukla kızma ve

iğrenme beraber gerçekleşirler, ikisi de negatiftir ve başkasını kınamaya yönelik duygulardır (Haidt, 2003; akt, Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Ama beden ve bedene ait normların ihlaline dayalı ahlaki bir bağlam var ise iğrenmenin, kızmadan ne derece ayrıştığı görülmektedir (Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Örneğin, Simpson ve arkadaşları (2006) sosyo ahlaki iğrenmenin, esas iğrenmenin aksine kızma duygusu ile daha çok ortaklık paylaştığını tespit etmiştir. Yaptıkları regresyon analizinde korku, üzülmeye ve kızgınlığın öz bildirim ölçümleri üzerinden sosyo-ahlaki iğrenmeyi hangisinin en çok tahmin edeceğini incelemiş ve %67'lik varyans ile kızgınlığın sosyo-ahlaki iğrenmeyi en çok yordayıcı duygu olduğunu tespit etmişlerdir (Russell ve Giner-Sorolla, 2011).

Adil dünya inancı kuramcısı Lerner, Tetlock ve Goldberg (1999) ise kızmanın iğrenmeden farklı olarak bilişsel bilinçli bir durum yorumlamasından etkilenebileceğini öne sürmektedirler. Ayrıca örneğin suçlunun elini kolunu sallayarak adaletsizce bırakılması gibi çözülemeyen kızgınlığın, insanların zarar üzerinden alakasız yargılamalar yapmaya sürüklediğini ifade etmişlerdir. Fakat eğer adalet yerini bulursa, insanların kızgınlık seviyesi ve suçlama atıfları düşmektedir. Buradan yola çıkarak, ahlaki kızgınlığın bir amacı varmış gibi görünmektedir ve sonradan edinilen bir bilgi bu duyguyu tatmin edebilmektedir (Maitner, Mackie, ve Smith, 2006; akt, Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Daha da önemlisi, bu araştırmalar kızgınlığın iğrenme ile aynı bulaşıcı etkiye sahip olmadığını göstermektedir, çünkü kızgınlığın taşıyıcı etkisi amacına ulaştığında kaybolmaktadır (Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Russell ve Giner-Sorolla'nın (2011) bulunduğu gibi kızgınlık duygusu iğrenmeye kıyasla daha çok adalet bağlamına özgü harekete geçmektedir.

1.4. Suçlunun Ahlaki Yargılanması

Bu araştırmanın her ne kadar birincil ilgi alanı mağdur değerlendirmeleri olsa da ahlaki duyguların tetiklendiği varsayılan hikaye örüntülerinde suçlunun nasıl değerlendirileceği de merak konusudur. Şimdiye kadar, Adil Dünya İnancı ve Sosyal Sezgi Modeli bağlamında zihinsel karar verme süreçleri ele alınmıştır ve daha çok mağdur üzerinden yapılan değerlendirmeler incelenmiştir. Bu başlık altında, iki teorik arka planda suçluya ilişkin değerlendirmeler üzerine araştırma bulguları da ele alınacaktır.

Adil dünya inancı tehdit altında iken insanlar bu tehditle baş edebilmek için bazı stratejiler geliştirirler; ya adaletsizliğe maruz kalana yönelik rasyonel olmayan reaksiyonlar gösterirler ya da daha yukardan bakarak nihai adalet görüşünü benimserler (Hafer ve Begue, 2005). Ama Gerbasi, Zuckerman ve Reis (1977) adaletsizliğe sebep olan suçlunun kendisinin de, adil dünya inancını koruma stratejisinin bir parçası olabileceğini öne sürmüştür. Bu yönde bir çok korelatif çalışmalar yapılmış ve kişinin yetkeci özellikleri, adil dünya inancı puanı, ideolojik yönelimi gibi kişilik özellikleri ile cezalandırıcı tutum arasında ilişkili sonuçlar bulunmuştur (Hafer ve Begue, 2005). Ellard, Miller, Baumle ve Olson (2002), bu çalışmalardan farklı olarak suçlunun rolünü incelemiş ve insanların çirkin bir adaletsizlikle karşı karşıya kaldıklarında, zihinsel olarak durumu yeniden şekillendirmek imkansız olduğunda veya durumunu adilmiş gibi varsayamadıklarında suçluyu “şeytani” (*evil*) bir şekilde etiketleyebildiklerini göstermişlerdir. Böylece, bu durum anormal bir hal sayılarak arada bir adaletsizliğin olabileceği varsayılmış olur ve kişi kendini yine güvende hissetmeye devam eder. Böylece Ellard ve arkadaşları (2002) suçluyu şeytanileştirme süreci bulgusu ile hem zihinsel hem de motivasyonel temeli desteklemişlerdir. Adil dünya inancını kişilik özellikleri temelinde inceleyen Rubin ve Peplau (1975) ise katılımcıların Adil Dünya İnancı skorunu ele alarak, onlara suçlunun hiç pişmanlık duymadığını belirtmişler ve yüksek adil dünya inancına sahip katılımcıların, suçluyu daha çok şeytanileştirdiklerini rapor etmişlerdir (akt, Hafer ve Begue, 2005). Lodewijkx ve arkadaşları (2001) ise, katılımcıların adil dünya inancını koruyamadıklarında o davranışı saçma, mantıksız (*senseless*) olarak da nitelendirebileceklerini tespit etmişlerdir (akt, Hafer ve Begue, 2005). Katılımcılar muhtemelen adil dünya inançlarını koruyabilmeyi, olayın kendisini açıklanamayan ve fazla olağan dışı bulmakla sağlayabilmektedirler (Hafer ve Begue, 2005).

Adil dünya inancı çalışmalarının suçluyu ele alış biçimi, daha çok dünyanın adil bir yer olduğuna dair inancı korumak üzerinden çalışılmıştır. Ahlak çalışmalarındaki sezgisel yaklaşımın son dönemde fazlasıyla çalışılması ile suçluya olan yaklaşımların duygusal alt yapısına inilebilmiştir. Olatunji ve Puncochar (2014) ahlaki duygular üzerinden suçluya ilişkin reaksiyonları incelemişlerdir. Araştırmalar, suçlunun ahlaksızlığının, kişinin suçlu ile kendisi arasına mesafe koyma eğilimini arttırdığını tahmin etmektedir (Fiske ve Tetlock, 1997; akt. Olatunji ve Puncochar, 2014).

arkadaşlarına (1998) göre de, kızgınlık duygusu misilleme isteği ve suçlama hissi ile ilişkilidir. Fakat literatürde çok az çalışılmış olmasına rağmen iğrenme duygusu da etkilidir (Olatunji ve Puncochar, 2014). Olatunji ve Puncochar'a (2014) göre, kızgınlığın aksine iğrenme duygusu meseleye olan ilgiyi ya da motivasyonu azaltabilir. Aslında, yakın zamanda çıkan sonuçlara göre iğrenme duygusu, niyete ilişkin bilgidен ve yatıştırıcı koşulları elimine edilmesinden etkilenmemektedir (Young ve Sake, basımda, akt.; Olatunji ve Puncochar, 2014).

Robert Sternberg'in (2013) üçlü nefret modeline göre nefret, hırs (*passion*), yakınlığı reddetme (*negation of intimacy*) ve değersizleştirme (*devaluation*) olmak üzere üç nitelikten oluşmaktadır. Hırs, kızgınlık ve korku ile harekete geçer, yakınlığı reddetme iğrenme duygusu ile ilişkilidir ve değersizleştirme ise hor görme duygusuna bağlı olarak gerçekleşir. Bu üç duygusal yapı, daha önce bahsedilen HKİ hipotezine sıkıca bağlıdır. Nefret sadece iğrenme özelliği ile harekete geçiyorsa, mağdurdan uzaklaşma; eğer kızgınlık ya da korku ile harekete geçiyorsa dövüş ya da kaç (*fight-flight*) tepkisine; eğer hor görme duygusu ile harekete geçiyorsa o zaman da üstünlük hissine sebep olmaktadır. İğrenme ve kızgınlık kombinasyonunu Sternberg (2003) ani tepkisellik (*revulsion*) olarak isimlendirmiştir. Bu da, tiksinti duyulan hedefi insanlık dışı ve tehditkar olarak algılamak ve buna bağlı olarak bu tehditi azaltma ihtiyacı gösterme ile ilişkilidir. İğrenme ve hor görme kombinasyonu ise ikrah (*loathing*) olarak isimlendirilmiştir. Bu tarz bir nefret çok daha sakin ilerler ve ani bir tepki gösterme ihtiyacı barındırmaz. Son olarak, üçünün birleşimi ise yok etme (*annihilation*) ile ilişkilidir. Tehdit unsuru olan, insandan aşağı görülen ve değişmesi mümkün olmayan hedefe karşı gösterilir. Özetle, HKİ duygularının içinden, kızgınlık cezalandırıcı karar verme mekanizmasına ilişkili en doğrudan duygu olarak görünmektedir. Ama diğer iki duygu olan iğrenme ve hor görmenin de bu sürece olan etkisi göz ardı edilmemelidir. Kızgınlık her ne kadar intikamcı bir cezalandırma ile ilişkili olup, ahlak ihlalcisine yaptığını ödetme üzerine olsa da (teşebbüs temelli), hor görme ve iğrenme de ahlak ihlalcisini reddetme ve onu topluluktan dışlama ile ilişkilidir (uzaklaşma temelli) (Olatunji ve Puncochar, 2014).

Bu noktaya kadar, ahlaki duygular üzerinden mağdur ve suçlu değerlendirmeleri üzerine teorik yaklaşımlar ve bulgulardan bahsedilmiştir. Bu araştırmanın, bir diğer merak konusu olan sonucun mağdur ve suçlu değerlendirmelerine etkisinden henüz

bahsedilmemiştir. Mağdurun hikayenin sonunda ne ile karşılaştığı katılımcıların mağdur ve suçlu değerlendirmelerini etkileyecek midir? Adil dünya inancının korunabilmesi için olumsuz sonlanan bir mağdur kurgusu gerekmektedir. Fakat mağdur başına gelen olumsuzluklardan sonra iyi bir şeyle karşılaşır, bu etki bertaraf olacak mıdır? Ahlaki duyguları aktive edeceği varsayılan içerikler, sonucun etkisinin önüne geçecek midir? Bu çalışma bu soruları cevaplamak amaçlı olarak, sonucun etkisini de incelemek istemektedir.

1.5. Sonuç Etkisi ve Suçlama Tepkisi

Adil Dünya İnancı Kuramı'nın, kişinin başına gelen kötü şeylerin aslında onun belli noktalarda hak ettiği üzerine olan temel dayanağı daha önceki çalışmalar tarafından da farklı açılardan ele alınmıştır. Örneğin, Goffman (1963) insanların, birinin fiziksel sakatlığını onun ahlaki kusuruna bağlayarak yargıladıklarını ortaya atmıştır. Kişinin ailesi ya da daha önce onun hanesinden birinin yaptığı bir hata da bunun sorumlusu olabilir, yani suçlama mekanizmasının adeta bir *karşılıklık ilkesi (retribution)* gibi işlediğini belirtmiştir (akt, Lerner ve Miller, 1978). Daha sonra, Myrdal (1944) ve Ryan (1971) insanların genellikle dezavantajlı ve ezilen gruplara, kaderlerini (daha önce yaptıklarının karşılığı) yaşıyorlarmış gibi yaklaştıklarını öne sürmüşlerdir (akt, Lerner ve Miller, 1978). Fritz Heider (1958, s. 235) ise bu ilişkiyi sonuç ve ahlaklılık arasındaki tutarlılık üzerinden ele almıştır: “*İyilik ve mutluluk ilişkisi ile günahkarlık ve ceza ilişkisi çok güçlüdür, bu koşullardan biri sağlanırsa, diğeri de hemen varsayılacaktır. Şanssızlık, hastalık ve kaza çoğunlukla kötülük ve suçluluğun bir işareti olarak görülmektedir. Eğer biri şanssız ise, bu demek ki bir günah işlemiştir.*” (akt, Lerner ve Miller, 1978). 1960'ların ortasında kişinin başına gelen ile onun kişisel değeri arasındaki ilişki bilimsel çalışmaların dikkatini çekmeye başlamıştır. Lerner'in (1965) yaptığı bir çalışmada, öğrenciler içlerinden birinin rastgele seçilerek ödüllendirileceği hakkında bilgilendirilirler, daha sonra katılımcılar ödülü alan öğrencinin bunu sıkı çalışmasından dolayı hak ettiğini söylemişlerdir (akt, Lerner ve Miller, 1978). Walster (1966) da yaptığı çalışmasında gözlemcilerin, sorumluluk atıflarını sonuç ile eşleştirdiklerini rapor etmiştir (akt, Lerner ve Miller, 1978).

Janoff-Bulmann, Timko ve Carli (1985) bilişsel önyargı (*cognitive bias*) yaklaşımını ele alarak, sonucun insanların kararlarında önemli etkisi olduğunu varsaymaktadırlar. Bu sebeple, Adil Dünya İnancı Kuramının motivasyonel temelini

göz ardı etmeyerek sonucun nasıl bittiğinin suçlama davranışını etkileyeceğini öne sürmektedirler. Üç aşamalı bir deney yaparak ilk deneyde, sonucun karar üzerinde etkili olup olmadığını inceleyip sonucun etkisini bulmuşlardır. İkinci deneyde, kötü son ile suçlama ilişkisini inceleyip kötü son ile biten durumlarda katılımcıların mağduru daha çok suçladıklarını tespit etmişlerdir. Üçüncü deneyde ise, sonucun etkisini elimine etmeye çalışmışlar, fakat bunu başaramamışlardır. Bunun yanı sıra, eğer katılımcılar içeriğe ait “tecavüz” gibi bir durumla karşılaşırlarsa, bilginin sonda ya da başta verilmesinin etkisi olmadan mağduru suçlama davranışını daha çok gösterebildiklerini tespit etmişlerdir. Tam da bu noktada, ahlaki duyguların etkisini görebilmek mümkündür. Kurgunun içeriği sonucun etkisinin önüne geçmiştir. Tecavüz meselesi, ahlaki iğrenmeyi tetikleyebilecek konuların içerisinde yer almaktadır. Fakat bireysel sınırlara müdahale ve fiziksel zarar vermeyi de içerdiğinden aynı zamanda otonomi etiğini de aktive etmesinden dolayı kızgınlık duygusunu aktive edebilecek özelliğe sahiptir. Duygusal altyapısı çok yüksek olan tecavüz olayının, bu sebeple katılımcıların bilginin manipülasyonundan bağımsız şekilde reaksiyon göstermelerinde etkili olabilir. Bu çalışma, soruların bir kısmını aydınlattığı gibi başka sorular sordurarak bu çalışmanın sonucu manipüle edecek bir desen kullanmasına öncülük etmiştir.

Peki sonuç nasıl etkili olabiliyor?

Fischhoff (1975; Fischhoff ve Beyth, 1975) insanların sonuçla ilgili bir bilgi aldıklarında, gerçekte ne olduğunu bilmeseler de bu bilgiyi göz ardı edemediklerini ifade etmiştir (akt, Carli, 1999). Çünkü, insanlar sonuç ile o sonucun gerçekleşmesine etki eden şey arasında nedensel bir bağlantı kurarlar. Bu fenomene de “geri bakış etkisi” (*hindsight effect*) denmektedir (Hawkins ve Hatie, 1990; akt. Carli, 1999). Carli (1999) bunun hafıza ve şemalarla ilişkili olduğunu öne sürerek, zihinsel şema aktivite olduğunda insanlar şemalarına uygun bilgi ekleyebilirler ya da yanlış hatırlamalar yapabilirler diyerek geri bakış etkisinin zihinsel şematik bir süreci olduğunu ifade eder. Janoff-Bulmann, Timko ve Carli'nin (1985) bulduğu sonuçlara benzer sonuçlar bulan Carli ve Leonard (1989), geri bakış etkisinin mağdur değersizleştirme üzerinde rolünü iki türlü açıklamaya çalışmışlardır (akt, Carli, 1999). Bunlardan biri, sonucun yarattığı önyargıdır. Üçüncü kişi, negatif sonucun gerçekleşeceğini tahmin edebilir ve mağdurun bu sonuçtan kaçmak için hiç bir şey yapmıyor olmasından dolayı mağdur değersizleştirilebilir (Carli ve Leonard, 1989; akt, Carli, 1999). McCaul, Veltun,

Boyechko ve Crowdord (1990) aynı şekilde olacakları tahmin edebilme algısının, üçüncü kişinin mağduru değersizleştirmesinde aracı etkisi olduğunu tespit etmiştir (Carli, 1999). Bir diğer açıklama ise, mağdurun davranışlarını sonuca giden bir sebep olarak görmektir (Carli, 1999). Fakat Adil Dünya İnancı Kuramı bu konuda, adil dünya inancını aktive etmek için mağdurun bir rolü olmaması gerektiğinin altını çizmektedir.

Bir başka yaklaşım ise, negatiflik etkisi olarak ele alınabilir. Nichols (2002) biz insanların, ahlaki olmayan ile basit bir şanssızlığı ayırmak için normlara ihtiyacımız olduğunu öne sürer (Gray, Liane ve Adam, 2012). Hem normlara aykırı hem de negatif duygusallık üreten davranışlar ahlaki olmayan olarak algılanmaktadır. Wojciszke, Brycz ve Borkenau (1993) negatifliğin, her zaman risk-uzaklaşma stratejisini harekete geçirdiğini önermektedirler. Çünkü, insanlar potansiyel bir tehlikeden sakınmak isterler. Buna ek olarak Wojciszke ve arkadaşları (1993) aşırı negatifliğin ve pozitifliğin de uzaklaşma gösterilmesinde etkili olduğunu, ikisini de dengeleyen orta seviyede olan hedef kişiye ise daha çok yakınlaştığını ifade etmektedirler. Negatiflik önyargısı (negativity bias) insanların çevresiyle etkileşiminde önemli rol oynayan tehlikeli durumlardan kaçınmamızı sağlayan evrimsel bir adaptasyondur (Viash, Grossman ve Woodward, 2008). Bu teori daha sonra Cacioppo ve arkadaşları tarafından etraflıca tartışılmıştır ve bizim duygu sistemimizin iki önemli özelliği olduğunu iddia etmişlerdir (Cacioppo ve Berntson, 1999; Cacioppo, Gardner, ve Berntson, 1997; Cacioppo vd., 1999; akt. Viash, Grossman ve Woodward, 2008). İlki olan pozitiflik uzantısı (*positivity offset*) yeni bir uyarıcı hakkında herhangi duygusal bir bilgi olmadığında biz zayıf bir dürtü ile o yeni uyarıcıya yaklaşmak isteğidir. Bu sayede çevremizde olan yeni bir şey hakkında bilgi edinmek için öğrenmeye motive oluruz. Ama yeni bir şeyi keşfetme şansını kaybetmek, tehlikeli ve ölümcül bir şeyle karşı karşıya gelmekten daha iyidir. Bu da, ikinci özellik olan negatiflik önyargısıdır. Bu sayede, pozitif ya da nötr uyarıcıya kıyasla, negatif bir uyarıcıya çok daha güçlü tepki gösteririz. Cacioppo ve arkadaşları (1999) biz insanların, negatif duygularla zihinsel ve davranışsal adaptasyon geliştirmeye çalışırken pozitif bilgi aldığımızda yaklaşma ve sakınma sürecine girip girmeme konusunda kendimizi güvende hissettiğimizi iddia etmektedirler (akt. Viash, Grossman ve Woodward, 2008). Tüm bu teorik yaklaşımlar aslında Adil Dünya İnancı Kuramının varsayımlarıyla da doğru orantılı ilerlemektedir. Adil dünya inancına göre, masum bir mağdurun başına kötü bir şey geliyorsa biz bunu tehdit olarak algılıyor ve

onu değersizleştirmeye çalışıyoruz. Fakat bu durum, ahlaki duygular devreye girdiğinde ne kadar etkili olacaktır? Ahlaki duygular, sonucun etkisini elimine edebilecek mi yoksa güçlendirecek midir? Literatüre göre, insanların duygusal reaksiyonlarının şiddeti, maruz kaldıkları durumun negatiflik içeriğine göre değişebilmektedir. Bu çalışma sonuca yönelik yaptığı inceleme ile ahlaki duygular bağlamında sonucun etkisini araştırmak istemektedir.

1.6. Araştırmanın Amacı, Soruları ve Tahminleri

Bu araştırmanın birincil amacı, mağduru ve suçluyu bir ahlak unsuru olarak ele alıp ahlaki duygular çerçevesinde incelemektir. İkinci amacı ise, Adil Dünya İnancı Kuramının çıktılarının adalet ve sonuç ilişkisine ne kadar bağlı olup olmadığını, ahlaki duyguları da meselenin içine alarak irdelemektir.

Bu çalışma, mağduriyet meselesini ahlaki bir perspektiften ele almıştır ve ahlaki bir unsur içerisinde iken mağduriyetin nasıl ele alınacağını sorgulamaktadır. Adil dünya inancı yaklaşımına göre, kişiler adaletsizlik durumu ile karşı karşıya kaldıklarında mağdurun masumiyeti, dünyanın adil bir yer olduğuna dair olan inancını zedeleyeceği için mağdurda suç arama eğilimine girerler. Aynı şekilde, suçlu da ya şeytanileştirilecek ya da anlamsızlaştırılacaklardır. Sosyal Sezgi modeli ise, ahlaki karar sürecinde sezgiler uyandırıldığı zaman kişinin sezgilerine göre karar verdiğini ve sonrasında sebep bulma çabasına girdiğini öne sürer. Kısacası, duyguların karar verme sürecinde birincil rol oynadığını öne sürer. Bu çalışma, daha önce ahlaki duygular perspektifinden hiç çalışılmamış olan adil dünya inancını bu yaklaşımla ele alarak inceleyecektir. Özetle araştırmanın iki temel sorusu vardır:

1. Ahlaki duygular mağduriyet ve suçlunun değerlendirilmesinde etkili olacaktır mıdır?
2. Sonuç, ahlaki duyguların önüne geçerek mağduriyet ve suçlunun değerlendirmesini etkileyecek midir?

Bu iki temel soruyu incelemek için hikâye yöntemi kullanılmıştır. Hikâyelerin içeriği ahlaki duyguları uyandıracığı öne sürülen konulardan seçilmiştir. İğrenme duygusunu uyandırmak için ensest teması, kızgınlık duygusunu uyandırmak için ihanet teması tercih edilmiştir. Üçüncü tip hikâye ise, Correia ve arkadaşlarının (2002) adil dünya

inancını çalıştığı bir araştırmadan alınan klasik adil dünya inancı hikâyesidir. Bu üç hikâyenin sonuçları, iyi ve kötü son olmak üzere mağdur yönünden değişmektedir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri; antipati, sempati, uzaklaşma, davranışsal sorumluluk, acı çektiğini düşünme, hak ettiğini düşünme ve adaletsizlik algısıdır. Bu çalışmanın özellikle ilgilendiği bağımlı değişkenler ise, yakınlık, antipati, sempati, hak etme ve davranışsal sorumluluk değerleridir.

Araştırma özellikle ahlaki duygular ile ilgili hipotez üretmiştir, sonucun manipülasyonu Adil Dünya İnancı'nın kötü sona bağlı bir kuram olup olmadığını irdelemek için incelenmiştir. Araştırmanın beklentisi ahlaki duygunun sonucun önüne geçeceği yönündedir. Özetle, araştırmanın birincil sorusu, ahlaki duyguları uyandıracığı varsayılan hikayelerin mağdur değerlendirmelerini incelemek üzerinedir. İkincil sorusu, aynı bağlamda suçlunun değerlendirmelerini de araştırmaktır. Üçüncül sorusu ise, bunların sonuca bağlı değişim gösterip göstermeyeceğini incelemektir. Çalışmanın temel hipotezleri, birincil bağımsız değişken olan içerik yani ahlaki duyguları uyandırması beklenen hikayelerin etkisi üzerinedir. Ayrıca araştırma, ek olarak değerlendirmelerin birbirleriyle ilişkisini inceleyerek literatürün öne sürdüğü önermelerin Türkiye örneğinde nasıl değerlendirildiğini incelemek istemiştir. Araştırmanın sonuç üzerindeki tahmini; içeriğin, sonucun etkisinin önüne geçeceği yönündedir.

Araştırmanın mağdur yönünden tahminleri:

1. Enseste tanık olan mağdur en çok uzaklaşma gösterilen mağdur olacaktır. Öte yandan en pozitif değerlendirilen mağdur olacaktır: Mağdura, davranışsal sorumluluk yüklenmeyecek ve başına gelenleri hak ettiği düşünülmeyecektir.
2. İhanete maruz kalan mağdur uzaklaşma gösterilmeyen ve ikinci en pozitif değerlendirilen mağdur olacaktır. Enseste tanık olan mağdura kıyasla davranışsal sorumluluk yüklenecek ve başına gelenleri hak etmediği düşünülecektir.
3. Kazaya maruz kalan mağdur, uzaklaşma gösterilmeyen fakat en az sempatik değerlendirilen mağdur olacaktır. Kaza mağduruna davranışsal sorumluluk yüklenmeyecek fakat başına gelenleri hak ettiği düşünülecektir.

Araştırmanın suçlu yönünden tahminleri:

1. Ensest yapan kişi, en çok uzaklaşma gösterilen ve en çok antipatik değerlendirilen olacaktır. Kendisine davranışsal sorumluluk yüklenmeyecektir.
2. İhanet eden kişi, ikinci en çok uzaklaşma gösterilen ve ikinci en çok antipatik değerlendirilen olacaktır. Kendisine davranışsal sorumluluk yüklenecektir.
3. Kaza yapan kişi, diğer ikisine kıyasla, uzaklaşma gösterilmeyen ve orta seviyede antipatik değerlendirilen olacaktır. Kendisine davranışsal sorumluluk yüklenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın deseni, evren ve örnekleme, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, veri toplamada izlenen yol ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler üzerinde durulmuştur.

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin mağduriyet algısını, mağdurun uğradığı sona ve hikâyenin ahlaki içerik bilgisine bağlı olarak manipüle edilmesiyle, katılımcının mağdura ve suçluya yönelik tutumlarındaki farklılığı incelemektedir.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri, hikâyenin sonu (iyi son ve kötü son), hikâyenin içeriği (ensest - ihanet- araba kazası). Bağımlı değişkenleri ise, mağdura ve suçluya karşı olan tutumdur. Bu amaçla, Karışık Desenli MANOVA (3x2) analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişkenlerin birbirleriyle ilişkisini görebilmek için ise Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın örnekleme, İstanbul'un farklı üniversitelerinde öğrenim görmekte olan ve uygunluk prensibi ile ulaşılabilen 203 öğrenciden oluşmaktadır.

Öğrenciler, 78'i erkek, 125'i kadın olmak üzere, yaş aralığı 18- 44 ve yaş ortalaması 21,02'dir (Ss=2,66). Katılımcıların çoğunluğu İstanbul Üniversitesi öğrencisi (%42,6), sonra Bahçeşehir Üniversitesi (%37,7) ve İstanbul Teknik Üniversitesi (%18,1) öğrencisi olmak üzere toplam üç üniversite öğrencisinden oluşmaktadır.

Sosyo ekonomik statünün değerlendirilmesinde ise, katılımcıların çoğu kendini orta sınıf olarak değerlendirmiştir (%84,8); yüksek sınıf (%5,4), dar gelirli (%6,9) ve yoksul-fakir (%1,5) olarak değerlendirmede bulunanlar orta sınıfa göre azdır.

Katılımcıların medeni durumu sorulduğunda, çoğunluğu kendini bekâr olarak ifade etmiştir (%97,1); evli (%1,5) ve boşanmış (%1,0) olarak belirtenlerin sayısı epey azdır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak, yazar tarafından oluşturulan demografik form, altı senaryo ve Correia ve arkadaşlarının (2002) kullandığı mağduriyeti değerlendirme soruları kullanılmıştır. Suçlunun değerlendirmeleri için de aynı sorulardan yararlanılmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan Kişisel Bilgi Formu (Bkz: Ek-1) ile ikamet edilen yer, cinsiyet, medeni durum ve yaş gibi bilgilerin alınmasıyla örnekleme dair tanımlayıcı bilgilere ulaşılması planlanmıştır.

Kişisel Bilgi Formunun cevaplanmasından sonra, olumlu ve olumsuz sonla biten altı farklı hikâyenin sadece üç tanesi her bir katılımcıya okutulmuştur (Bkz: Ek-1 ve Ek-2). İki hikâyeye yazar tarafından geliştirilmiştir, sadece kaza hikâyesi Correia ve arkadaşlarının (2002) çalışmasından alınmıştır. Kaza hikâyesinin Türkçe'ye çevirisi yapılmış, daha sonra başka bir sosyal psikolog tarafından İngilizce'ye çevirisi yapıldıktan ve karşılaştırması gerçekleştirildikten sonra kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Correia ve arkadaşlarının (2002) kullandığı hikâyenin sadece kötü son ile biteni mevcut olduğundan, aynı hikâyenin iyi sonla biteni de aynı şekilde yazar tarafından tasarlanmıştır.

Hikâyeler içerik açısından değişkenlik göstermektedir. Hikâyelerin içeriği, ahlaki duyguları uyandıracakı öne sürülen konulardan seçilmiştir (Bkz: Kohler ve Gershoff, 2003; Haidt ve Hersh, 2001; Haidt, v.d., 1997; Haidt, v.d., 1993; Russel ve Giner-Sorolla, 2011; Rozin, v.d. 1999). İğrenme duygusunu uyandırmak için ensest teması, kızgınlık duygusunu uyandırmak için ihanet teması tercih edilmiştir. Üçüncü tip hikâyeye ise, Correia ve arkadaşlarının (2002) ADİ Kuramı'nı çalıştığı bir araştırmadan alınan klasik adil dünya inancı hikâyesidir. Bu üç hikâyenin sonuçları, mağdur yönünden iyi ve kötü son olmak üzere değişmektedir. Hikâyelerin geliştirilmesinde, Haidt ve Lerner'in benimsedikleri önemli kriterler ele alınmıştır. Lerner (1998, 2003; Lerner ve Goldberg, 1999) özellikle, katılımcının dünyanın adil bir yer olduğuna olan inancını farkında olmadan koruyabilmesi için maruz kaldığı uyarıcının duygusal tetikleyici (emotional engaging) olmasını öne sürmüştür. Ayrıca, mağdurun olabildiğince az sorumluluğunun olması gerektiğini belirtmiştir. Mağdurun sorumluluğunun yüksek düzeyde olduğu durumlarda, katılımcıların dünyanın adil bir yer olduğuna olan inançları sarsılmayıp durumun kaynağını mağdurun kendisinde aradıklarını belirtmiştir. Bunun dışında, önemli olan diğer bir kriter ise adaletsizlik

durumunun net olarak gösterilmesi ve herhangi bir belirsizlik olmamasıdır (Hafer ve Begue, 2005). Hafer ve Begue'nin (2005) yaptığı ADİ kuramı üzerine olan çalışmaların incelenmesinde, önceki araştırmaların kullandığı hikâye yöntemlerindeki eksiklikler belirtilmiş ve genellikle deneysel yöntemin kullanılması gerektiği önerilmiştir. Fakat Lupfer ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada (1998) katılımcı bizzat doğrudan uyarıcıya maruz kalmasa da adaletsizlik durumu ile karşılaştığında stres olmaktadır sonucu bulunmuştur.

Haidt (2012) önermelerinde sezgiyi tetikleyebilecek iki tip faktörün olduğunu belirterek iğrençlik ve saygısızlık durumlarının karşısında kişilerin sezgilerine göre hareket ettiklerine değinmiştir. İğrenme durumunu yaratmak için, Haidt'in daha önce kullandığı ensest teması genel hatlarıyla kullanılmıştır (Haidt, 2012). Hikâyedeki karakter iş yerinde babasını halasıyla gizlice öpüşürken yakalamış ve sonrasında hayatı değişmeye başlamıştır. Saygısızlık durumunu yaratmak ve kızgınlık duygusunu daha çok aktive etmek için ihanet kurgusu oluşturulmuştur. İhanet teması, birinin birine zarar vermesi ve bunu planlayarak yapması açısından literatüre göre daha çok kızgınlık uyandırması beklenen bir temadır. Kohler ve Gershoff'un yaptığı çalışmada (2003) katılımcıların "ihamet" durumunun barındığı görevde, ihanet durumunun olmadığı fakat benzer olana kıyasla daha fazla tepki gösterdikleri tespit edilmiştir. Hikâyedeki karakter, yakın arkadaşı ile bir işe girmek ister ve fikrini ona anlatır, yakın arkadaşı da bu fikri alarak arkadaşının arkasından iş çevirir. ADİ kurgusunda ise alkolün etkisi altında olan şoförün bir öğrenciye çarpması anlatılır. Bu hikâyeye, ahlaki duygu açısından diğer iki kurguya kıyasla daha nötr olarak sayılsa da literatür bulgularından yola çıkarak, adil dünya inancı kurgusunun kızgınlık duygusunu daha çok aktive ettiği tahmin edilmektedir. Ayrıca Lerner'e (2002) göre dünyanın adil bir yer olduğuna dair inanç ihlal edilirse kızgınlık ve keder ortaya çıkan iki duygudur. Tüm bu çalışmaların ışığında, geliştirilen hikâyelerin özellikle apaçık bir adaletsizlik barındırmasına, sezgileri tetikleyecek derecede duygusal içerikte olmasına ve mağdurun sorumluluğunun en az düzeyde olacak şekilde olmasına gayret edilmiştir. Hikâyelerin duygusal etkisini koruyabilmesi için de katılımcılara ilk başta hikâyelerin gerçek olduğuna dair çarpıtma yapılmış fakat uygulamadan sonra gerçek olmadıkları açıklanmıştır. Ayrıca, cinsiyet etkisinden kurtulmak adına, hikâyedeki kişilerin

isimlerinin her iki cinsiyet tarafından da kullanılabilir, cinsiyet bakımından nötr isimler olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkenleri; antipati, sempati, uzaklaşma (ya da tersi yakınlık kurma), davranışsal sorumluluk, zarar gördüğünü düşünme, hak ettiğini düşünme ve adaletsizlik algısıdır. Bu çalışmanın özellikle ilgilendiği bağımlı değişkenler ise, yakınlık, antipati, sempati, davranışsal sorumluluk, hak ettiğini düşünme ve adalet değerleridir.

Her bir hikâyenin ardından mağdur ve suçlu değerlendirme soruları sorulmuştur. Correia ve arkadaşlarının (2002) çalışmasındaki sorular mağduru değerlendirmeye yönelik sorulardır fakat bu çalışmada aynı sorular, hikâyedeki diğer bir aktör olan suçlu için de sorulmuştur. Sorularda yüksek puan mağdura/suçluya karşı pozitif tutum, düşük puan ise negatif tutumu göstermektedir. Sadece antipati sorusundan alınan yüksek puan, antipati değerlendirilmesinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Sorulardan elde edilen mağdura/suçluya dair tutumlar ise, *mağdura karşı sempati* ve *antipati*, *mağdura yakın durma*, *zarar gördüğünü tanıma*, *davranışsal sorumluluk*, *mağdurun hak etmesi*, *adalet değerlendirmesi* olmak üzere isimlendirilmiştir (Correia v.d., 2002). Katılımcıların cevapları, 7 puanlı Likert tip ölçek üzerinden, “kesinlikle katılmıyorum (1)” ve “kesinlikle katılıyorum (7)” üzerinden puanlanmıştır. Mağdura/Suçluya karşı sempati ve antipati ise, 5 puanlı Likert tip ölçek üzerinden “hayır, değil (1)” ve “evet öyle (5)” üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcılar mağdura/suçluya karşı sempati sorularına yüksek puan vermeleri, mağduru/suçluyu daha sempatik bulduklarını gösterirken aynı şekilde antipati sorularında ise yüksek puan mağduru/suçluyu antipatik bulduklarını göstermektedir. Mağdura/suçluya yakın durma ise katılımcıların yüksek puan vermesi ile ölçülmektedir, katılımcılar yüksek puan verdikçe bu katılımcıların mağdura/suçluya yakın durma isteğini, düşük puan ise uzaklaşmayı göstermektedir.

Suçlu değerlendirmelerinde ise adalet değerlendirmesi olan; “X’in bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz?” sorusu ile adilden adaletsiz doğru ilerleyen derecelendirme sorusu dâhil edilmemiştir. Onun dışında mağduriyet değerlendirmeleri için kullanılan sorular kullanılmıştır. Ayrıca antipati ve sempati sıfatları suçluya adapte edilerek sorulmuştur. Adalet sorusunun çıkartılmasının sebebi, sorunun mağdurun başına gelenlerin ne kadar adil olup olmadığını incelemesidir ve bu sebeple aynı sorunun suçlu için sorulmasının anlamlı olmayacağına karar verilmiştir.

Mağdurun ve suçlunun zarar gördüğünü tanıma, başına gelenlerden sorumlu olduğunu düşünme, bunları hak etme derecesi ve içinde bulunduğu durumun adalet değerlendirmesi ise tek bir soru ile incelenen ve yüksek puan ile ölçülen sorulardır. Katılımcılar yüksek puan verdikçe bu, mağdurun ya da suçlunun zarar gördüğünü, başına gelenlerden sorumlu olmadığını, bunları hak etmediğini ve içinde bulunduğu durumun adaletsiz (bu soru suçlu için sorulmamıştır) olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Aynı şekilde, katılımcılar yüksek puan verdikçe bu, suçlunun zarar gördüğünü, başına gelenlerden sorumlu olmadığını, olanları hak etmediğini düşündüklerini göstermektedir.

2.4. İşlem

Araştırmada kullanılan Kişisel Bilgi Formu, senaryolar ve değerlendirme sorularının uygulanması, 2013-2014 Eğitim-Öğretim yılı Şubat ve Haziran ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Uygulamalar, araştırmacının çoğunlukla kendisi tarafından yapılmıştır. Kullanılan ölçme aracının uygulanması, üniversitelerde belirlenen sınıf ve ders saatlerinde, dersin sorumlu öğretim görevlisinin izni dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların mağdur ve suçlu değerlendirmeleri, öz bildirim anketi üzerinden elde edilmiştir. Anketin cevaplanması en fazla 20 dakika sürmektedir. Anket dağıtım sürecinde, genellikle sınıflara girerek öğrencilere anketin amacı ve ne hakkında olduğu ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra, hikâyelerin etkisini arttırmak için karşılaşılabilecek hikâyelerin gerçek oldukları söylenmiştir. Katılımcılar, anketi cevaplayıp teslim ettikten sonra ise, hikâyelerin gerçek olmadığı açıklaması yapılmıştır.

A ve B formu olmak üzere iki türde hazırlanan anketin A formu; sırasıyla enseste tanık olan mağdurun başına gelen kötü son, ihanete maruz kalan mağdurun başına gelen iyi son ve kazaya maruz kalan mağdurun başına gelen kötü son olmak üzere üç hikâye içermektedir. B formu ise, enseste tanık olan mağdurun başına gelen iyi son, ihanete maruz kalan mağdurun başına gelen kötü son ve kazaya maruz kalan mağdurun başına gelen iyi sondan oluşmaktadır. Böylece, her bir katılımcı için hikâyelerin sonları dengelenmiş ve sürekli kötü sonla biten mağdur kurgusu ya da iyi son ile biten mağdur kurgusunun olası etkisi elimine edilmeye çalışılmıştır. Her iki formda da ilk okunan hikâyenin içeriği ensest sonrasında ihanet ve kaza olmak üzere sıralanmıştır. Katılımcılar hikâyeleri okur okumaz mağdur için ayrı ve sonrasında suçlu

için ayrı sorulara cevap vermişlerdir. Hikâyede her bir mağdur karaktere isim verilmiştir, sadece kaza yapan şoföre, şoför ve ensest ilişkiye giren babaya, baba olarak hitap edilmiştir. Katılımcılar cevaplandırmaları bittikten sonra anketleri elden teslim etmişlerdir. Veriler SPSS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir.

2.5. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Mağduriyet değerlendirmelerinde, tüm sorular için güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach alpha katsayısı .68 bulunmuştur. Her ne kadar soruların güvenilirliği orta derecede iyi çıkmış olsa da, ölçekten elde edilen puan analize sokulmamıştır. Anketin içindeki senaryodaki aktörle vakit geçirme üzerine olan sorular, “mağdura yaklaşma” adı altında incelenmiş ve mağdura yaklaşma faktörünün güvenilirlik katsayısı .76 çıkmıştır. Aynı faktör, Correia ve arkadaşlarının (2002) çalışmasında .85 çıkmıştır. Ayrıca, mağdura sorumluluk yükleme üzerine olan sorularda “davranışsal sorumluluk” faktörü altında incelenmiştir ve güvenilirlik katsayısı .78 çıkmıştır. Yine aynı faktör, Correia ve arkadaşlarının (2002) çalışmasında .86 çıkmıştır. Güvenirlilik değerleri ideal Cronbach alpha değerini karşılamaktadır. Diğer değişkenler ise tek soru ile ölçüldüğünden korelasyon değerlerine bakılarak yapısal geçerliliği incelenmiştir. Değerlerin birbirleriyle anlamlı ve ilişkisel çıktığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, bulgular kısmında korelasyon sonuçları altında sunulmuştur.

Suçlu değerlendirmelerinde, adalet değerlendirilmesi hariç mağduriyet ölçümü için kullanılan soruların hepsi sorulmuştur. Antipati ve sempati sıfatları da suçluya adapte edilerek sorulmuştur. Tüm sorular için güvenilirlik analizi yapıldığında, Cronbach alpha katsayısı .76 bulunmuştur. Her ne kadar tüm ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach alpha standartlarını karşılasa da araştırmanın hipotezlerini incelemek amaçlı, ölçekten elde edilen puan üzerinden analizler yapılmamıştır. Suçluyla vakit geçirmeye yönelik sorular içeren, “suçluya yakınlık” faktörünün geçerlilik katsayısı .87 bulunmuştur. Suçlunun sorumluluğu olup olmadığını inceleyen “davranışsal sorumluluk” faktörünün güvenilirlik katsayısı ise .68 bulunmuştur. Diğer değişkenler ise tek soru ile ölçüldüğünden korelasyon değerlerine bakılarak yapısal geçerliliği incelenmiştir. Değerlerin birbirleriyle anlamlı ve ilişkisel çıktığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, bulgular kısmında korelasyon sonuçları altında sunulmuştur.

2.6. Verilerin İstatistiksel Analizi

Kişisel Bilgi formundaki bilgiler ve mağdur değerlendirme sorularına ilişkin bilgiler ve puanları, araştırmacı tarafından SPSS 20 (Statistical Package for the Social Science) programına kodlanmıştır. Veriler daha sonraki aşamada, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma problemlerinin çözümü için, ortalamalar arasında, anlamlı farkın olup olmadığının belirlenmesi, Karışık desenli MANOVA (3x2) ile yapılmıştır. Ayrıca, bağımlı değişkenlerin birbirleri içinde ilişkisini incelemek amaçlı Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın problemlerinin test edilmesi için yapılan istatistik analiz sonuçları sunulmuştur. Sonuçların analizleri, senaryolardaki karakterlerin isimleri üzerinden sunulmuştur. Ada, ensest hikâyesindeki mağdurun ismi, Deniz ihanet hikâyesindeki mağdurun ismi ve Evren kaza hikâyesindeki mağdurun ismidir. Aynı şekilde, Baba ensest hikâyesindeki suçluyu, Gökçe ihanet hikâyesindeki suçluyu ve Şoför kaza hikâyesindeki suçluyu temsil etmektedir.

3.1. MAĞDUR DEĞERLENDİRMELERİ

Üç tip karakter üzerinden ilerleyen hikâye kurgularının her biri analiz içine sokularak mağdur değerlendirilmeleri üzerinden etkisi incelenmiştir. Analizlerden önce Mahalanobis Dışadüşen Analizi (Mahalanobis Ouitler Analysis) yapılmış ve alpha değeri .05 baz alınarak dışa düşen bazı değerler analizden çıkartılmıştır. Çıkarılan değerlerden sonra da dağılımın normalliği tespit edilmiştir. Sonucun ve karakterlerin mağdur değerlendirmelerine etkisini incelemek için 3x2 Karışık desenli Çok yönlü Varyans Analizi (MANOVA) ile gruplar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç (kötü son, iyi son) ve hikâye içerikleri (ensest, ihanet, kaza) bağımsız değişkenlerdir. Araştırmaya katılan bütün öğrencilerin her bir hikâye üzerinden verdiği cevaplar, mağdura karşı sempati ve antipati, mağdura yakınlık, mağdurun zarar görmesi, davranışsal sorumluluk, mağdurun hak etmesi olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, hikâyenin sonucu, hikâyenin tipi ve ikisi arasındaki etkileşimin mağdur değerlendirmeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Wilks' Lambda değeri, hikâye içeriklerinin, sonucun ve ikisi arasındaki etkileşimin etkisi için anlamlı çıkmıştır ($p < .01$).

3.1.1. Hikâye Tipinin (İçeriklerin) Mağdur Değerlendirmelerine Etkisi

Hikâye tipinin, tüm bağımlı değişkenlere; mağdurun zarar görmesine [$F(5,587)=6.081, p < .01$], mağdura karşı sempatiye [$F(5,587)=17.070, p < .01$], mağdura karşı antipatiye [$F(5,587)=16.587, p < .01$], mağdura yakınlığa [$F(5,587)=27.352, p < .01$], davranışsal sorumluluğa [$F(5,587)=44.062, p < .01$], mağdurun hak etmesine

[$F(5,587)=6.091, p< 01$] ve duruma dair adalet değerlendirmesine [$F(5,587)=11.378, p< 01$] anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır. Sonrasında karakterlerin birbirleriyle olan farkına bakmak için Post-Hoc Tukey analizi yapılmıştır. Sonuçlara ilişkin değerler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Analizin sonuçlarına göre, mağdurun zarar görüp görmediği sorulduğunda Evren (kaza) ($M=5.96, SD= .10, p=.00$) ve Ada’nın (ensest) ($M=5.77, SD= .11, p=.03$) , Deniz’e (ihamet) ($M=5.45, SD= .10$) kıyasla daha çok zarar gördüğü düşünülmüştür. Mağdura karşı sempati değerlerinde ise, Deniz (ihamet) ($M=4.53, SD= .04$), Ada (ensest) ($M=4.20, SD= .04$) ve Evren’e (kaza) ($M=4.25, SD= .04$) kıyasla daha sempatik bulunmuştur, $p=.00$. Mağdura karşı antipati değerlerinde ise, Ada (ensest) ($M=1.59, SD= .05$), Deniz (ihamet) ($M=2.01, SD= .05$) ve Evren’e (kaza) ($M=1.88, SD= .05$) kıyasla daha az küçümsenmiş ve antipati beslenmiştir, $p=.00$. Mağdura yakınlık değerlerinde ise Ada (ensest) ($M=5.62, SD= .07$), Deniz (ihamet) ($M=6.27, SD= .07$) ve Evren’e (kaza) ($M=6.30, SD= .07$) kıyasla en çok uzaklaşılan mağdur olmuştur, $p=.00$. Deniz (ihamet) ($M=5.22, SD= .09$), Evren ($M=6.33, SD=.09$) ve Ada’ya (ensest) ($M=6.27, SD= .10$) kıyasla başına gelenlerden daha çok sorumlu tutulmuştur, $p=.00$. Deniz’in (ihamet) ($M=1.93, SD= .09$), Evren (kaza) ($M=1.53, SD= .09$) ve Ada’ya (ensest) ($M=1.54, SD= .09$) kıyasla başına gelenleri daha az hak ettiği düşünülmüştür, $p=.00$. Adalet kararında ise, Deniz (ihamet) ($M=5.29, SD= .11, p=.01$) ve Evren’in (kaza) ($M=5.62, SD= .11, p=.00$) başına gelenler Ada’nın (ensest) ($M=4.88, SD= .11$) başına gelenlere kıyasla daha adaletsiz bulunmuştur (Bkz. Tablo 1).

TABLO 1. Hikâye İçeriklerinin Mağdur Değerlendirmelerine Etkisi

Mağdur Değerlendirmeleri	Karakterler (İçerikler)						F değeri	η ²
	Ada (Ensest)		Deniz (İhanet)		Evren (Kaza)			
	X	SS	X	SS	X	SS		
Mağdura karşı sempati	4,20**	.04	4,53**	.04	4,25**	.04	17,07	.06
Mağdura karşı antipati	1,59**	.05	2,01**	.05	1,88**	.05	16,59	.05
Mağdura yakınlık	5,62**	.07	6,27**	.07	6,30**	.07	27,35	.09
Mağdurun zarar görmesi	5,77*	.11	5,45**	.10	5,96**	.10	6,08	.02
Davranışsal sorumluluk	6,27**	.10	5,22**	.09	6,33**	.09	44,06	.13
Mağdurun hak etmesi	1,54**	.09	1,93**	.09	1,53**	.09	6,09	.02
Adalet değerlendirmesi	4,88**	.11	5,29*	.11	5,62**	.11	11,38	.04

** $p\leq .01$, * $p\leq .05$

Tüm bu analizlerin dışında, sempati değerlerinde Deniz'in (ihanet) altında yüksek puan alıp antipati değerlerinde ise en düşük skoru alan Ada'nın (ensest), iki puan bir arada ele alındığında diğerlerinden ne derece farklılaşacağını incelemek amaçlı, antipati değerleri ters koda çevrilip sempati ile bir araya getirilerek "toplam pozitif değerlendirme" puanı oluşturulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, içeriğin toplam pozitif değerlendirmeye anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır [$F(5,562)=4.135, p< .05$]. Ada (ensest) en yüksek pozitif değerlendirme ortalamasına sahip olmuştur ve sadece Ada (ensest) ile Evren arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p=.01$). Ada (ensest) ($M=4.33, SD= .04$), Evren'e (kaza) ($M=4.18, SD= .04$) kıyasla daha pozitif değerlendirilen mağdur olmuştur. Sonuçlar, Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2. Hikâyenin İçeriğinin Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi

Sempati ve Antipati Toplam Değerlendirme	Karakterler (İçerikler)						F değeri	n2
	Ada (Ensest)		Deniz(İhanet)		Evren(Kaza)			
Toplam Pozitif Değerlendirme	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>		
	4,33*	.04	4,26	.04	4,18*	.04	4,14	.02

** $p\leq .01$, * $p\leq .05$

3.1.2. Hikâyenin Sonunun Değerlendirmelere Etkisi

Karışık desenli çok yönlü MANOVA analizinin sonuçlarına göre hikâyenin sonunun, mağdurun zarar görmesi [$F(5,587) = 155.28, p< .01$], mağdura antipati [$F(5,587) = 47.32, p< .01$], davranışsal sorumluluk [$F(5,587) = 3.73, p< .05$] ve duruma ait adalet değerlendirmesi [$F(5,587) = 19.05, p< .01$] üzerinde anlamlı etkide bulunduğu saptanmıştır. Tablo 3'te sonuçlar, ortalama, standart sapma, F değerleri ve Eta Square değerleri ile beraber gösterilmektedir.

Katılımcılar, kötü sonda ($M=6.48, SD= .09$) mağdurun iyi sonla biten hikâyeye ($M=4.97, SD= .09$) kıyasla daha çok zarar gördüğünü düşünmüşlerdir, $p=.00$. Mağdur, kötü sonla biten hikâye kurgusunda ($M=2.03, SD= .04$), iyi sona ($M=1.62, SD= .04$) kıyasla daha çok antipatik algılanmış ve küçümsenmiştir, $p=.00$. Davranışsal sorumluluk değerlerine bakıldığında ise, iyi sona ($M=6.04, SD= .08$) kıyasla kötü sonla ($M=5.83, SD= .08$), mağdur başına gelenlerden daha çok sorumlu tutulmuştur, $p=.05$.

Duruma ilişkin adalet değerlendirmesinin sonuçlarında ise, kötü son ($M=5.54$, $SD= .09$) iyi sona ($M=4.98$, $SD= .09$) kıyasla, daha çok adaletsiz bulunmuştur $p=.00$.

TABLO 3. Hikâyenin Sonunun Değerlendirmelere Etkisi

Mağdur Değerlendirmeleri	Sonun Etkisi				F değeri	n2
	İyi son		Kötü Son			
	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>		
Mağdura karşı antipati	1,61**	.04	2,03**	.04	47,32	.08
Mağdurun zarar görmesi	4,97**	.09	6,48**	.09	155,28	.21
Davranışsal sorumluluk	6,04*	.08	5,83*	.08	3,73	.01
Adalet değerlendirmesi	4,98**	.09	5,54**	.09	19,05	.03

** $p \leq .01$, * $p \leq .05$

Toplam pozitif değerlendirme puanı için de yine aynı şekilde analiz yapılmış ve sonucun toplam pozitif değerlendirmeye anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir, [$F(5,562)=33.536$, $p < .01$]. İyi sonda ($M=4.38$, $SD= .03$) mağdurlar kötü sona ($M=4.14$, $SD= .03$) kıyasla daha fazla pozitif değerlendirilmiştir (Bkz. Tablo 4).

TABLO 4. Sonucun Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi

Sempati ve Antipati Toplam Değerlendirme	Sonucun Etkisi				F değeri	n2
	İyi Son		Kötü Son			
	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>		
Toplam Pozitif Değerlendirme	4,38**	.03	4,14**	.03	33,54	.06

** $p \leq .01$, * $p \leq .05$

3.1.3. Etkileşim; Hikâyenin Sonunun ve İçeriklerin Değerlendirmelere Etkisi

Hikâyenin sonu ve karakterlerin mağduru değerlendirmeye olan etkisine bakıldığında ise, hem sonun hem de içeriklerin mağdurun zarar görmesine [$F(5,587)=8.567$, $p < .01$], mağdura sempatiye [$F(5,587)=35.297$, $p < .01$], mağdura yakınlığa [$F(5,587)=3.49$, $p < .05$] ve duruma ilişkin adalet değerlendirmesine [$F(5,587)=6.79$, $p < .01$] anlamlı etkisi bulunmuştur. Daha sonra Post Hoc Tukey testi yaparak, ortalamalar arasındaki anlamlı farklar tespit edilmiştir. Sonuçlar, Tablo 3'de F ve Eta Square değerleri ile birlikte gösterilmiştir.

Kötü sonla biten hikâye kurgusunda Evren (kaza) ($M=6.78$, $SD=.15$) ve Ada'nın (ensest) ($M=6.19$, $SD=.15$) ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $p=01$. Evren'in (kaza), Ada'ya (ensest) kıyasla daha çok zarar gördüğü düşünülmüştür. Fakat iyi sonla biten hikâye kurgusunda Deniz (ihamet) ile Ada (ensest) ve Evren'in (kaza) ortalamaları arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Ada (ensest) ($M=5.35$, $SD=.15$, $p=.00$) ve sonrasında Evren'in (kaza) ($M=5.14$, $SD=.15$, $p=.00$), Deniz'e ($M=4.43$, $SD=.15$) kıyasla daha çok zarar gördüğü düşünülmüştür. Kötü sonda mağdura karşı sempati değerlerine bakıldığında ise bütün hikâyelerin ortalamaları birbirlerinden anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ada (ensest) kötü sonda ($M=3.88$, $SD=.06$) en az sempatik değerlendirilen mağdur olmuştur (Deniz (ihamet); $M=4.67$, $SD=.06$, Evren (kaza); $M=4.38$, $SD=.06$, $p=.00$). Deniz (ihamet) ise, kötü sonda en sempatik değerlendirilen mağdur olmuştur, $p=.00$. İyi sondaki mağdur değerlendirmelerinde ise, Evren (kaza) ($M=4.12$, $SD=.06$) ile Deniz (ihamet) ve Ada (ensest) (Deniz; $M=4.39$, $SD=.06$, Ada; $M=4.52$, $SD=.06$, $p=.00$) arasında anlamlı fark bulunmuştur. İyi sonda diğerlerinden anlamlı olarak en az sempatik değerlendirilen mağdur Evren (kaza) olmuştur ($p < 01$), Ada (ensest) ve Deniz (ihamet) birbirlerinden anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Fakat içeriklerin sonuca bağlı ortalamaları arasındaki farka bakınca kötü sonda en az sempatik değerlendirilirken, iyi sonda en fazla sempatik değerlendirilen mağdur da Ada (ensest) olmuştur. Kötü sonda mağdura yakınlık değerlerine bakıldığında ise Ada (ensest) ($M=5.42$, $SD=.10$) ile Deniz (ihamet) ve Evren (kaza) (Deniz; $M=6.32$, $SD=.10$, Evren (kaza); $M=6.31$, $SD=.10$) arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p < 01$). Kötü sonda kendisinden en çok uzaklaşılacak istenen mağdur Ada'dır (ensest). İyi sonda ise yine Ada (ensest) ($M=5.83$, $SD=.10$) ile diğerleri (Deniz (ihamet); $M=6.21$, $SD=.10$, $p=.01$, Evren (kaza); $M=6.29$, $SD=.10$, $p=.00$) arasında anlamlı olarak fark tespit edilmiştir ve en çok uzaklaşılacak mağdur Ada (ensest) olmuştur. Duruma ilişkin adalet sorusunun sonuçlarında ise, kötü sonda Ada (ensest) ($M=4.84$, $SD=.16$) ile diğerleri (Deniz (ihamet); $M=5.82$, $SD=.15$, Evren (kaza); $M=5.96$, $SD=.16$) arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p < 01$). Kötü sonda biten Ada (ensest) kurgusu, diğerlerine kıyasla daha az adaletsiz algılanmıştır. İyi sondaki adalet değerlendirmelerinde ise sadece Deniz (ihamet) ($M=4.76$, $SD=.16$) ve Evren (kaza) ($M=5.29$, $SD=.15$) arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p=.02$). Evren'in (kaza) başına gelenler, Deniz'e (ihamet) kıyasla daha çok adaletsiz algılanmıştır (Bkz. Tablo 5).

TABLO 5. Hikâyenin İçeriği Ve Sonucun Etkileşimi

Mağdur Değerlendirmeleri	Karakterler (İçerikler) ve Sonuç												F değeri	p değeri	n2
	Ada (Ensest)				Deniz (İhanet)				Evren (Kaza)						
	İyi son		Kötü son		İyi son		Kötü son		İyi son		Kötü son				
<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>				
Mağdura sempati	4,52**	.06	3,88**	.06	4,39**	.06	4,67**	.06	4,12**	.06	4,38**	.06	35,3	.00	.11
Mağdura yakınlık	5,83**	.10	5,42**	.10	6,21*	.10	6,32**	.10	6,29**	.10	6,31**	.10	3,49	.03	.01
Mağdurun zarar görmesi	5,35**	.15	6,19**	.15	4,43**	.15	6,47	.15	5,14**	.15	6,78**	.15	8,57	.00	.03
Adalet değerlendirmesi	4,91	.16	4,84**	.16	4,76*	.16	5,82**	.15	5,26*	.15	5,96**	.16	6,79	.00	.02

**p≤.01, *p≤.05

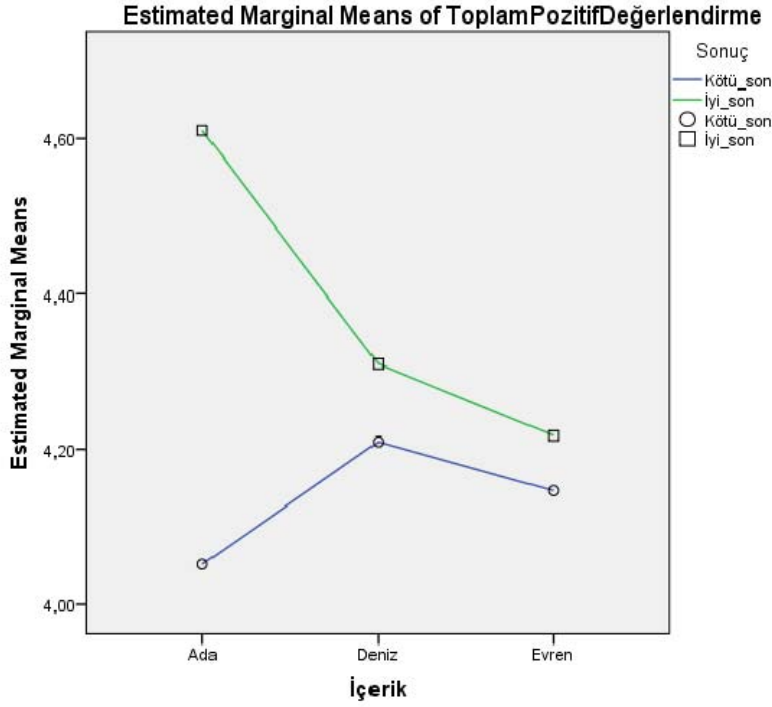
Tüm bu analizlerin dışında, etkileşimin toplam pozitif değerlendirmeye etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, etkileşimin toplam pozitif değerlendirmeye anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır [$F(5,562)=13.840$, $p< .01$] (Bkz: Şekil 1.). Kötü sonda Ada (ensest) ile Deniz (ihamet) arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p=.03$). Ada (ensest) ($M=4.05$, $SD=.05$), Deniz'e (ihamet) ($M=4.21$, $SD=.05$) kıyasla daha az pozitif değerlendirilmektedir. İyi sonda ise tam tersi olarak, Ada (ensest) ile diğerleri arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p=.00$). Ada (ensest) ($M=4.61$, $SD=.05$), diğerlerinden (Deniz (ihamet); $M=4.31$, $SD=.05$, Evren (kaza); $M=4.22$, $SD=.05$) anlamlı olarak daha fazla pozitif değerlendirilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmiştir.

TABLO 6. Etkileşimin Toplam Pozitif Değerlendirmeye Etkisi

Sempati ve Antipati Toplam Değerlendirme	Karakterler (İçerikler) ve Sonuç												F değeri	p değeri	n2
	Ada (Ensest)				Deniz (İhanet)				Evren (Kaza)						
	İyi son		Kötü son		İyi son		Kötü son		İyi son		Kötü son				
<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>	<u>X</u>	<u>SS</u>				
Toplam Pozitif Değerlendirme	4,61**	.05	4,05*	.05	4,31**	.05	4,21*	.05	4,22**	.05	4,15	.05	13,84	.00	.05

**p≤.01, *p≤.05

ŞEKİL 1. Sonuç Ve İçeriğine Toplam Pozitif Değerlendirme Üzerindeki Etkisi

3.2. SUÇLU DEĞERLENDİRMELERİ

Üç tip karakter üzerinden ilerleyen hikâye kurgularının her birinin suçlu değerlendirilmeleri üzerinden etkisi incelenmiştir. Sonucun ve karakterlerin suçlu değerlendirmelerine etkisini incelemek için 3x2 Karışık Desenli Çok yönlü Varyans Analizi (MANOVA) ile gruplar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç (kötü son, iyi son) ve karakterler-hikâye tipi- (ensest, ihanet, kaza) bağımsız değişkenlerdir. Araştırmaya katılan bütün öğrencilerin her bir hikâye üzerinden verdiği cevaplar, suçluya karşı sempati ve antipati, suçluya yakınlık, suçlunun zarar görmesi, davranışsal sorumluluk, suçlunun hak etmesi olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sonucun değerlendirmeler üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Hikâye tipi ve sonucun etkileşimi de anlamlı bir etki göstermemektedir. Fakat Wilks' Lambda değeri, hikâye tiplerinin (karakterlerin) temel etkisi için anlamlı çıkmıştır ($p < .01$).

3.2.1. Hikâyenin Tipinin (İçeriklerin) Suçlu Değerlendirmelerine Etkisi

Hikâyenin karakterleri, suçlunun zarar görmesi [$F(5, 574)= 38.636, p< .01$], suçluya sempati [$F(5, 574)= 16.365, p< .01$], suçluya antipati [$F(5, 574)= 5.786, p< .01$], suçluya yakınlık [$F(5, 574)= 7.890, p< .01$], davranışsal sorumluluk [$F(5, 574)= 7.547, p< .01$] ve hak etme değerlerinde [$F(5, 574)= 30.381, p< .01$] anlamlı etki göstermiştir. Karakterler arasında karşılaştırma yapabilmek için Tukey Test kullanılmıştır. Sonuçlara ilişkin değerler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Suçlunun zarar görüp görmediğine ilişkin değerlere bakıldığında Gökçe (ihanet) ile diğer karakterler arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p< .01$). Gökçe'nin (ihanet) ($M= 1.63, SD= .12$) diğer karakterlere (Baba (ensest), $M= 2.89, SD= .12$; Şoför (kaza), $M= 2.30, SD= .12$) kıyasla daha az zarar gördüğü düşünülmektedir. Sempati değerlerine bakıldığında ise, Gökçe (ihanet) ile Baba (ensest) ve Şoför karakterleri arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p< .01$). Gökçe (ihanet) ($M= 1.99, SD= .05$) diğer suçlulara (Baba (ensest) ; $M= 1.62, SD=.05$, Şoför (kaza); $M= 1.66, SD= .05$) kıyasla daha sempatik bulunmuştur. Suçluya karşı duyulan antipati değerlerinde ise, Gökçe (ihanet) ile Baba (ensest) ve Şoför (kaza) karakterleri arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p< .05$). Gökçe ($M= 3.77, SD= .06$) en az antipati beslenen karakter olmuştur diğerlerine kıyasla (Baba (ensest) ; $M= 4.07, SD= .06, p=.00$, Şoför (kaza); $M= 3.97, SD= .06, p=.02$). Suçluya yakınlık değerlerinde ise, Şoför (kaza) ile Baba (ensest) ve Gökçe (ihanet) arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p< .01$). İçlerinde en fazla yakınlık gösterilen karakter olarak Şoför (kaza) ($M= 3.13, SD= .12$), Baba (ensest) ($M= 2.70, SD= .12, p= .01$) ve Gökçe'den (ihanet) ($M= 2.46, SD= .12, p= .00$) anlamlı olarak farklılaşmıştır. Davranışsal sorumluluk değerlerinde ise yine Gökçe (ihanet) ile diğer karakterler arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p< .01$). Gökçe (ihanet) karakteri ($M= 2.01, SD=.08$) olanlardan en az sorumlu tutulan karakter olarak Baba (ensest) ($M= 1.63, SD= .09, p=.00$) ve Şoför (kaza) ($M= 1.59, SD= .08, p=.00$) karakterinden anlamlı olarak farklılaşmıştır. Olanları hak edip etmediği sorulduğunda ise, yine Gökçe (ihanet) karakteri diğerlerinden anlamlı olarak farklılaşmıştır ($p< .01$). Baba (ensest) ve Şoför (kaza) karakterlerine kıyasla (Baba (ensest); $M= 1.96, SD= .13, p=.00$; Şoför (kaza), $M= 2.14, SD= .12, p=.00$) olanları en az hak ettiği düşünülen Gökçe (ihanet) karakteri ($M= 3.28, SD= .13$) olmuştur.

TABLO 7. Hikâyenin İçeriğinin Suçlu Değerlendirmelerine Etkisi

Suçlu Değerlendirmeleri	Karakterler (İçerik)						F değeri	η ²
	Baba (Ensest)		Gökçe (İhanet)		Şoför (Kaza)			
	X	SS	X	SS	X	SS		
Suçluya karşı sempati	1,62**	.05	1,99**	.05	1,66**	.05	16,37	.05
Suçluya karşı antipati	4,07**	.06	3,77**	.06	3,97*	.06	5,79	.02
Suçluya yakınlık	2,70*	.12	2,47**	.12	3,13**	.12	7,89	.03
Suçlunun zarar görmesi	2,89**	.12	1,63**	.12	3,00**	.12	38,64	.12
Davranışsal sorumluluk	1,63**	.09	2,01**	.08	1,59**	.08	7,55	.03
Suçlunun hak etmemesi	1,96**	.13	3,28**	.13	2,14**	.13	30,38	.10

**p≤.01, *p≤.05

Bunların yanı sıra içeriğin, toplam pozitif değerlendirmeye etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, etkileşimin toplam pozitif değerlendirmeye anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır [$F(5,558)=12.019$, $p < .01$]. Gökçe (iharet) ile Baba (ensest) ve Şoför (kaza) karakterleri arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p < .01$). Gökçe (iharet) ($M= 2.11$, $SD= .05$) içlerinde (Baba (ensest), $M= 1.76$, $SD= .05$; Şoför (kaza), $M= 1.85$, $SD= .05$) en fazla pozitif değerlendirilen suçlu karakteri olmuştur (Bkz. Tablo 8).

TABLO 8. Hikâye İçeriğinin Suçlu İçin Toplam Pozitif Değerlendirmelerine Etkisi

Sempati ve Antipati Toplam Değerlendirme	Karakterler (İçerik)						F değeri	η ²
	Baba (Ensest)		Gökçe (İhanet)		Şoför (Kaza)			
	X	SS	X	SS	X	SS		
Toplam Pozitif Değerlendirme	1,76**	.05	2,11**	.05	1,85**	.05	12,02	.04

**p≤.01, *p≤.05

3.3. KORELASYON SONUÇLARI

Mağdur ve suçlu değerlendirme puanlarının birbirleriyle ilişkilerine bakmak için Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Antipati değerlerinin ters kodlanmasından sonra sempati değerleri ile birleştirilerek elde edilen pozitif değerlendirme puanı da analizin içine ayrıca katılmıştır. Analizler suçlu ve mağdur için ayrı ayrı rapor edilecektir. Sonuçlara ilişkin değerler tablolarla sırasıyla mağdur ve suçlu için ayrı ayrı gösterilmektedir (Bkz: Tablo 9 ve Tablo 10).

3.3.1. Mağdur Değerlerinin Birbirleriyle İlişkisi

Mağduru toplam pozitif değerlendirme ile sempatik algılama [$r(569)=.66, p=.00$] ve yakınlık kurma [$r(569)=.41, p=.00$] değerleri arasında anlamlı yüksek pozitif ilişki tespit edilirken, antipatik algılama [$r(569)= -.78, p=.00$] arasında yüksek negatif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, mağduru pozitif değerlendirme ile davranışsal sorumluluk [$r(568)=.15, p=.00$], adalet [$r(569)=.09, p=.03$] ve zarar gördüğünü düşünme [$r(569)=.21, p=.00$] değerleri arasında düşük ama anlamlı pozitif korelasyonlar çıkmıştır. Sonuçlar, katılımcılar tarafından pozitif değerlendirilen mağduru daha sempatik, daha yakınlık kurulabilir, başına gelenlerden zarar gören, olanlardan daha az sorumlu olan, daha az antipatik olan karakterler olarak ve durumun daha adaletsiz algılandığını göstermektedir. Toplam pozitif değerlendirme ile mağduru başına gelenleri hak etmediğini düşünme arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Mağduru sempatik algılama ile yakınlık kurma [$r(598)=.44, p=.00$], durumu adaletsiz değerlendirme [$r(598)=.15, p=.00$] ve zarar gördüğünü düşünme [$r(598)=.27, p=.00$] arasında anlamlı pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Davranışsal sorumluluğu olmadığını düşünme [$r(593)= -.33, p=.00$] ve hak etmediğini düşünme [$r(593)= -.21, p=.00$] ile mağduru sempatik algılama arasında ise anlamlı ve negatif korelasyon tespit edilmiştir. Sempatik algılama ile antipatik algılama arasında ise anlamlı bir korelasyon çıkmamıştır. Sonuçlar, mağduru sempatik algılandıkça onunla daha fazla yakınlık kurulduğunu, başına gelenlerin daha adaletsiz görüldüğünü ve zarar gördüğünün düşünüldüğünü göstermektedir. Ayrıca, başına gelenleri hak etmediğini ve hiç bir sorumluluğu olmadığı düşünmek mağduru daha az sempatik yapmaktadır.

Mağduru antipatik algılama ile davranışsal sorumluluk [$r(593)= -.47, p=.00$], yakınlık kurma [$r(598)= -.19, p=.00$] ve hak etmediğini düşünme [$r(593)= -.29, p=.00$]

arasında anlamlı negatif ilişki tespit edilmiştir. Zarar gördüğünü düşünme ve adalet değerlendirmesi ile antipatik algılama arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Sonuçlar, mağdurun başına gelenleri hak ettiğini, sorumluluğu olduğunu düşünmenin antipatik algılama ile ilişkisi olduğunu, ayrıca antipatik algıladıkça mağdurdan daha çok uzaklaşma gösterildiğini de göstermiştir.

Mağdura yakınlık kurma ile davranışsal sorumluluğu olmadığını düşünme [$r(593)=.14, p=.00$], adaletsiz değerlendirme [$r(598)=.20, p=.00$], zarar gördüğünü düşünme [$r(598)=.15, p=.00$], ve hak etmediğini düşünme [$r(593)=.24, p=.00$] arasında pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlar, davranışsal sorumluluğun olmadığı düşünüldüğünde, durum adaletsiz değerlendirildiğinde, mağdurun zarar gördüğü ve hak etmediği düşünüldüğünde daha çok yakınlık kurulduğunu göstermektedir.

Davranışsal sorumluluk değerleri ile, mağdurun zarar gördüğünü düşünme [$r(593)=.16, p=.00$] ve hak etmediğini düşünme [$r(592)=.44, p=.00$] ile anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Davranışsal sorumluluk ile adalet değerlendirmesi arasında anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Adaletsiz değerlendirmek ile mağdurun zarar gördüğünü [$r(598)=.26, p=.00$] ve hak etmediği düşünmek [$r(593)=.12, p=.00$] arasında anlamlı pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Durumu adaletsiz değerlendirmek ile mağdura davranışsal sorumluluk yüklemek ve antipatik algılamak arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ayrıca, mağdurun zarar gördüğünü düşünmek ile hak etmediğini düşünmek [$r(593)=.25, p=.00$] arasında da anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Mağdurun zarar görüldüğünü düşünmek ile onu antipatik algılama arasında da aynı şekilde anlamlı ilişki bulunmamıştır. Mağdurun hak etmediğini düşünmek ile toplam pozitif değerlendirme skoru ile de aynı şekilde anlamlı ilişki bulunmamıştır (Bkz. Tablo 9).

TABLO 9. Mağdur Değerlendirmelerinin Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Toplam Pozitif Değerlendirme		,66**	-,78**	,41**	,15**	,09*	,21**	0,08
2. Sempati			-,06	,44**	-,34**	,15**	,27**	-,21**
3. Antipati				-,19**	-,47**	,00	-,06	-,29**
4. Yakınlık					,14**	,20**	,15**	,24**
5. Davranışsal Sorumluluk						,07	,16**	,44**
6. Adalet değerlendirmesi							,26**	,12**
7. Zarar gördüğünü düşünme								,25**
8. Hak etmediğini düşünme								

3.3.2. Suçlu Değerlerinin Birbirleriyle İlişkisi

Suçluyu toplam pozitif değerlendirme ile sempatik algılama [$r(571)=.89, p=.00$] arasında yüksek derecede anlamlı pozitif ilişki varken, antipatik algılama [$r(571)=-.94, p=.00$] ile ise tam tersi bir o kadar yüksek anlamlı negatif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, suçluyu pozitif değerlendirme ile yakınlık kurma [$r(571)=.45, p=.00$], suçlunun davranışsal sorumluluğu olmadığını düşünme [$r(567)=.41, p=.00$], hak etmediğini düşünme [$r(566)=.36, p=.00$] ve zarar gördüğünü düşünme [$r(571)=.20, p=.00$] arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sonuçlar, suçluyu pozitif değerlendirdikçe daha çok sempatik algılama, yakınlık kurma, sorumluluğu olmadığını düşünme, başına gelenleri hak etmediğini ve zarar gördüğünü düşünmenin arttığını ve antipatik değerlendirmenin ise azaldığını göstermektedir.

Suçluyu sempatik algılama ile antipatik algılama [$r(571)=-.68, p=.00$] arasında yüksek anlamlı negatif korelasyon tespit edilmiştir. Ayrıca, sempatik algılama ile yakınlık kurma [$r(588)=.40, p=.00$], sorumlu olmadığını düşünme [$r(583)=.37, p=.00$], başına gelenleri hak etmediğini düşünme [$r(582)=.33, p=.00$] ve zarar gördüğünü düşünme [$r(588)=.17, p=.00$] arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Sonuçlar, suçlunun sempatik algılandıkça, daha çok yakınlık kurulduğunu, sorumluluğu olmadığını, başına gelenleri hak etmediğini ve zarar gördüğünü belirtmenin arttığını ve antipatik algılamanın ise azaldığını göstermektedir.

Suçlunun antipatik algılanması ile davranışsal sorumluluğu olduğunu düşünme [$r(583)=-.38, p=.00$], uzaklaşma gösterme [$r(588)=-.44, p=.00$], zarar görmediğini düşünme [$r(588)=-.18, p=.00$] ve hak ettiğini düşünme [$r(582)=-.36, p=.00$] arasında anlamlı negatif ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlar, suçlu antipatik algılandıkça daha çok uzaklaşıldığının, daha çok sorumluluğu olduğunu, hak ettiğinin ve zarar görmediğinin belirtildiğini göstermektedir.

Yakınlık kurma ile davranışsal sorumluluğu olmadığını düşünme [$r(583)=.30, p=.00$], zarar gördüğünü düşünme [$r(588)=.41, p=.00$] ve hak etmediğini düşünme [$r(582)=.19, p=.00$] arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlar, suçluya yakınlık duyma arttıkça davranışsal sorumluluğu olmadığını, zarar gördüğünü ve hak etmediğini düşünmenin de arttığını göstermektedir.

Davranışsal sorumluluk ile hak etme değerleri [$r(580)=.50, p=.00$] arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, davranışsal sorumluluk ile zarar gördüğünü düşünme arasında da [$r(583)=.08, p=.00$] düşük ama anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir. Suçlu değerlendirmelerin de bütün değerler arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, sadece hak ettiğini ve zarar gördüğünü düşünme arasında anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

TABLO 10. Suçlu Değerlendirmelerinin Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7
1. Toplam Pozitif Değerlendirme		,89**	-,94**	,45**	,41**	,20**	,36**
2. Sempati			-,68**	,40**	,37**	,17**	,33**
3. Antipati				-,44**	-,38**	-,18**	-,36**
4. Yakınlık					,30**	,41**	,19**
5. Davranışsal Sorumluluk						,08*	,50**
7. Zarar gördüğünü düşünme							-,01
8. Hak etmediğini düşünme							

** $p \leq .01$, * $p \leq .05$

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

Adil Dünya İnancı Kuramını literatürde ilk kez ahlaki duygularla beraber ele almaya çalışan ve mağdur ve suçlu kavramını inceleyen bu çalışma, temel olarak Adil Dünya İnancı Kuramının mağduru değersizleştirme iddiasını ele almıştır. Ahlaki duyguların, karar verme süreci içerisinde birincil rol oynadığı ve bu sürecin kültürel olarak değişim gösterdiğini öne süren Sosyal Sezgi Modeli ile Adil Dünya İnancı Kuramını birleştirmiş ve mağduriyet ve suçluluk konusunu ahlaki duyguları tetikleyecek bir hikâye kurgusu ile çalışmıştır. Encest temasının ahlaki iğrenmeyi, ihanet temasının ise çoğunlukla ahlaki kızgınlığı uyandıracacağı varsayılmıştır (Bkz: Haidt ve Hersh, 2001; Haidt, v.d., 1997; Haidt, v.d., 1993; Kohler ve Gershoff, 2003; Russel ve Giner-Sorolla, 2011; Rozin, v.d. 1999). Kaza temasının ise, Adil Dünya İnancı Kuramının da öne sürdüğü gibi kızgınlık duygusu uyandıracacağı varsayılmıştır (Lerner, 2002). Bu anlamda bu araştırma, ahlaki duygulardan iğrenme ile birlikte Adil Dünya İnancını çalışan literatürdeki ilk çalışma olmaktadır. Ayrıca, kültürel psikolojiye yön veren ahlaki üç etik yaklaşımını doğrulayarak Adil Dünya İnancı Kuramı'nın Batının sınırlar ve haklar temelli ahlaki normlarına uyumlu çalıştığını önermekte ve bir yandan Türkiye'de mağduriyet meselesinin belki de bir adalet meselesi olmasından çok maneviyat meselesi olup olmadığını sorgulamak istemektedir. Bu çalışmanın bir diğer üzerinde durduğu nokta ise, Adil Dünya İnancı Kuramı'nın sonuç odaklı bir kuram olup olmadığı yönündeydi. Bu sebeple her bir hikâyenin sonuç kısmı iyi ve kötü son olarak değiştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarının bir kısmı beklenildiği gibi çıkmış olsa da bir kısmı açıklanmakta yetersiz kalmış ve ileriye yönelik, üstünde durulması gereken noktalar olarak tartışma kısmının en sonunda ele alınmıştır. Bu kısımda araştırma bulguları tek tek tartışılacak ve yorumlanacaktır.

Çalışmanın temel analizi olan MANOVA sonuçlarının incelenmesinde ilk olarak mağdur yönünden içeriğin temel etkisi, sonra suçlu yönünden içeriğin temel etkisi, ikincil olarak mağdur yönünden sonucun temel etkisi ve daha sonrasında ise yine mağdur yönünden sonuç ve içeriğin etkileşimi ele alınacaktır. Sonucun temel etkisi ve içerik ile sonucun etkileşimi suçlu yönünden anlamlı çıkmamıştır.

Mağdur yönünden değerlendirildiğinde, içerik, sonuç ve ikisinin etkileşimi, mağdurun değerlendirilmesini etkilemektedir. İçeriğin temel etkisi incelendiğinde ise, en sempatik değerlendirilen mağdurun ihanete uğrayan; en az antipatik ve en çok pozitif değerlendirilen ama en çok uzaklaşma gösterilen mağdur, enseste tanık olan; en çok zarar gördüğü düşünülen mağdurlar, kazaya uğrayan ve enseste tanık olan; en çok davranışlarından sorumlu tutulan mağdur, ihanete uğrayan ama aynı zamanda diğerlerine kıyasla başına geleni en hak etmediği düşünülen de ihanete uğrayan mağdur olmuştur. Ayrıca, durumları en adaletsiz değerlendirilen karakterler ise kaza ve ihanete maruz kalan mağdurlar olmuştur. Buna ek olarak, korelasyon sonuçlarına göre mağdurlara davranışsal sorumluluk yüklendikçe, başlarına gelenleri hak ettiklerinin düşünüldüğü görülmektedir. Fakat en çok davranışsal sorumluluk yüklenen mağdur ihanete uğrayan mağdur olurken ve yine başına gelenleri en hak etmeyen mağdur olarak da değerlendirilmiştir. Diğer iki mağdur için, davranışsal sorumluluk yüklenmemiş ve aynı zamanda başlarına gelenleri hak etmedikleri de düşünülmüştür. Kısacası, ihanet mağdurunun başına gelenlerde kendisinin de payı olduğu düşünülürken diğer iki mağdur için böyle düşünülmemiştir, fakat üçü için de genel olarak başlarına gelenleri hak etmedikleri düşünülmüştür. Sonuçlar mağdur değerlendirmelerinde davranışsal sorumluluk yüklense bile, yine de başlarına gelenleri hak etmediklerinin düşünüldüğünü, böylece mağdura dair hak etme açısından değersizleştirme yapılmadığını göstermektedir. Bu araştırmada, kaza mağdurunun başına gelenleri daha çok hak ettiğinin rapor edilmesi beklenmekteydi çünkü Adil Dünya İnancı Kuramına göre, mağdurun değersizleştirilmesi gerekirdi. Fakat sonuçlar beklenen yönde çıkmamıştır ve kaza mağduru ortalama bazında en çok zarar görüldüğü ifade edilen, başına gelenin en adaletsiz olduğu düşünülen mağdur olmasına rağmen başına gelenleri ihanet mağduruna kıyasla hak ettiği düşünülmüş ama kendisine davranışsal sorumluluk yüklenmemiş ve de diğerlerine kıyasla en düşük puanlara sahip olsa da sempatiklik puanı bakımından diğerlerinden anlamlı olarak farklılaşmamıştır. Hikâyelerin genel olarak değerlendirmesi yapıldığında ise, beklenildiği gibi ihanet ve ensest mağdurlarının değerlendirmeleri daha net ve uçlarda iken kaza mağdurunun değerlendirmeleri daha orta seviyede ilerlemektedir. Bu durum, katılımcıların okudukları senaryoya mesafe almalarıyla ilgili olabilir, ihanet ve ensest senaryosu mağdur ve durum için daha duygusal etkileyici bilgiler barındırırken kaza kurgusu bu anlamda daha nötrdür. Diğer iki kurguda ahlaki bir prensip ihlal edilirken kaza kurgusunda ahlaki bir prensip ihlal

edilmemiştir. Ayrıca, diğer iki kurguda deneyimsel anlatılar, karakterlere yönelik bilgiler ve duruma ilişkin şaşırtıcı sonuçlar yer alırken, kaza kurgusunda duruma yönelik daha az anlatı mevcuttur. Bu da, katılımcıların değerlendirmelerini daha hipotetik düzeyde yapmalarına sebep olabilir. Nitekim duygusal tetikleyici kurguların, mağdur değerlendirmelerinde, mağdurun daha pozitif algılanmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu durumda, ahlaki duyguların tetiklendiği meselelerde katılımcıların büyük olasılıkla duygularının etkisiyle tepki verebileceğini düşündürmektedir. Öyle ki, bu araştırmanın iğrenme duygusunu tetikleyeceğini varsaydığı ensest kurgusunda, mağdurun süreç içerisinde hiçbir sorumluluğu ve katkısı olmamasına rağmen en uzaklaşılabilir mağdur olması bunun göstergesidir. İhanete uğrayan mağdur, arkadaşına planını anlatarak hata yapmış olabilir ve kazaya uğrayan mağdur da dikkatsizlikle suçlanabilir fakat enseste tanık olan mağdur sadece babasının kız kardeşi ile öpüşmesine şans eseri şahit olmuştur. Durum içerisinde herhangi bir rolü olmamasına rağmen kurgunun katılımcılarda yarattığı iğrenme etkisi mağdura da bulaşmış ve kendisinden uzaklaşma gösterilmiştir. Literatürdeki, iğrenme-uzaklaşma etkisini iddia eden bir çok çalışma bu noktada desteklenmiştir (Bkz; Haidt ve Hersh, 2001; Haidt, v.d., 1997; Haidt, v.d., 1993; Rozin, v.d. 1999; Russel ve Giner-Sorolla, 2011). Bir başka ilginç ama beklenilen sonuç ise, her ne kadar enseste tanık olan mağdura uzaklaşma gösterilse dahi, yine de en pozitif değerlendirilen mağdur olmasıdır. Katılımcılar, enseste tanık olan mağdurla vakit geçirmek istemezken onu kişisel olarak pozitif değerlendirmektedirler. Bu noktada, iğrenme duygusu davranışsal olarak kendini göstermekte ve uzaklaşmaktadır, fakat hikayenin duygusal tetikleyici olması aynı zamanda empatiyi arttırarak mağdurun masumiyetini ortaya çıkarmış, böylece daha pozitif değerlendirilmesinde etkili olmuş olabilir. Bu konu, daha sonraki “Kültürel Farklılık: Maneviyat-Mağduriyet ilişkisi” başlığı altında tartışılacaktır.

İçeriğin temel etkisinin suçlu yönünden incelenmesine gelince, en sempatik ve en pozitif değerlendirilen, en hak etmediği düşünülen, yaptıklarından en az sorumlu tutulan ama aynı zamanda en az zarar gördüğü düşünülen ihanet eden karakterdir. En antipatik değerlendirilen ensest ilişkiye giren ve kaza yapan, en uzaklaşma gösterilen ise yine ensest ilişkiye giren ve ihanet edenler olmuştur. Suçlulara dair değerlendirmeler incelendiğinde, diğerlerine kıyasla ihanet eden genel olarak daha pozitif yönde değerlendirilmiştir. Bu noktada, suçluların hikayedeki rollerinin ele alınması

gerekmektedir. Biri ensest ilişkiye girmiştir, diğeri de alkollü araç kullanarak yoldan geçen birine çarpmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bu ikisi sadece antipati ve uzaklaşma değerlerinde farklılaşmakta ve ensest ilişkiye giren daha antipatik algılanmaktadır. Ayrıca ihanet eden ile ensest ilişkiye giren en çok uzaklaşma gösterilenler olmuştur. Fakat diğeri sonuçlar incelendiğinde ensest ilişkiye girenle, kaza yapanın aldığı değerler sadece ihanet edenle karşılaştırıldığında anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Bu durumda, ihanet, katılımcıları ensest ve kazaya kıyasla daha az negatif yönde etkilemiştir. Bu sonucun böyle çıkmasını açıklarken, ihanete uğrayan mağdurun nasıl değerlendirildiğine tekrar dönmek gerekmektedir. Mağdur değerlendirmelerine bakıldığında, ihanete uğrayanın başına gelenlerde davranışsal sorumluluğu olduğu düşünüldüğünden, bu durum ihanet edenin ihanetini minimize etmektedir. Bir diğeri sonuç ise, uzaklaşma tepkisinin ihanet ile ensest arasında anlamlı olarak farklılaşmamasıdır. Araştırmanın beklentisi, ensest ilişkiye giren suçlunun en çok uzaklaşma tepkisini alacağı yönündeydi, fakat bu noktada ihanet eden ile farklılaşmamaktadır. Bu duruma göre, ihanet eden de ensest ilişkiye giren de katılımcıların aynı oranda vakit geçirmek istemeyeceği iki suçludur. Belki de çalışmanın bu noktada gözden kaçırdığı ihanet edenin bunu kasti olarak yapmış olmasından kaynaklı olarak ihanet edenin de ensest ilişkiye giren ile bu sebeple aynı derecede uzaklaşma gösterilme olasılığıdır. Literatüre göre, suçlunun değerlendirmesinde iki önemli kriter vardır; kabahat ve niyet (amaçlılık) (akt; Olatunji ve Puncochar, 2014). Kabahat değerlendirmesi, hiçbir belirsizlik taşımıyor ve net ise o zaman suçluya dair reaksiyonun şiddeti artmakta, aynı zamanda eğer biri birine kasti olarak zarar veriyorsa bu da reaksiyonun şiddetini arttırmaktadır (akt; Olatunji ve Puncochar, 2014). Ayrıca yeni araştırmalara göre suçlunun değerlendirilmesinin ne kadar zarar verdiğinden öte, ne kadar yanlış olduğuna bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Alter, Kernochan ve Darley, 2007; akt, Olatunji ve Puncochar, 2014). Ensest kurgusu ahlaki yanlışlık ve kabahat olarak diğerlerinden daha nettir fakat ihanet kurgusunun hem ahlaki yanlışlık, hem kabahat hem de kasti olmasından dolayı ensest ilişkiye girme ile paralel sonuçlar göstermesi bu şekilde açıklanabilir. Araştırmanın bir diğeri beklentisi de en antipatik değerlendirilen suçlunun ensest ilişkiye giren olmasıydı, nitekim ortalamalara bakıldığında en antipatik değerlendirilen ensest ilişkiye giren olsa da bu ihanet edenle anlamlı olarak farklılaşırken, kaza yapan şoför değerleriyle anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Bu noktada, hikyedeki şoförün alkollü araba kullanarak birine

kasti olmasa da zarar vermesi örneğini, literatür ihmalkarlık olarak açıklamaktadır. İhmal yüzünden biri birine zarar vermişse bu da cezayı hak etmektedir ve ihmalkarlık ne kadar büyürse cezalandırma şiddeti de o kadar artar (Feather ve diğerleri, 2001). Bu noktada, ensest ilişkiye giren kasti olarak birine zarar vermek amaçlı yapmamış ya da ihmalkarlık ile birine zarar vermemiş aksine sadece kız kardeşi ile öpüştüğü ve kendi kızına yakalanmıştır, aslında tek yaptığı şey tabuyu ihlal etmektir. Fakat araştırmamanın beklentisi bu yönde, tabu ihlalcisinin çok daha değersizleştirileceği idi, ama suçlunun kasti ya da ihmalkarlıkla birine zarar verdiği kurgu da tabu ihlalcisine yakın reaksiyon almıştır. Öte yandan bu sonuçlar; bir tabu ihlalinin, birine kasti ya da ihmalkarlıkla ciddi boyutta zarar verme ile paralel, hatta daha da yüksek reaksiyon aldığı da göstermektedir. Bu noktada, yine ahlaki süreçlerde duyguların rolünü görmek mümkündür.

Araştırmanın bir diğer bağımsız değişkeni olan sonucun temel etkisine bakıldığında, mağdur değerlendirmelerinde etkisi var iken, suçlu değerlendirmelerinde hiç bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde, sonucun etkisinin olduğu alanlar, mağdurun zarar görmesi, davranışsal sorumluluk, antipati ve duruma dair adalet değerlendirilmesi olmuştur. Öte yandan sonucun, yakınlık, sempati ve hak etme üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır. İyi son ile biten hikayelerdeki mağdurlar daha az antipatik değerlendirilmiş, daha az davranışsal sorumluluk yüklenmiştir. Fakat kötü sonda, başına gelenlerden dolayı, mağdurun daha zarar gördüğü düşünülmüş ve durumun daha adaletsiz olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca pozitif değerlendirme puanları incelendiğinde, mağdurlar iyi sonda daha pozitif değerlendirilmişlerdir fakat aralarındaki fark çok büyük değildir. İçeriğin, sonucun önüne geçmesi, suçlu yönünden gerçekleşmiş fakat mağdur yönünden gerçekleşmemiştir. Fakat sonuç; suçlu yönünden değil mağdur yönünden değişim göstermektedir. Kısaca, mağdurun başına gelen kötü ya da iyi son, içeriğin etkisinden bağımsız olarak mağdura dair değerlendirmeleri etkilemektedir. Fakat sonuç, suçlunun mağdura yaptıklarının karşılığını alıp almadığına dair bilgi içermediği için bu da sonucun suçlu değerlendirmelerinde etkili olmamasının bir açıklaması olabilir. Bu da demek oluyor ki; katılımcılar, suçlunun mağdura yaptıklarının daha sonra iyi ya da kötü sonuçlanmasına bağlı olarak suçluyu değerlendirmemişlerdir, sadece hikayelerin içeriğine bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Bu araştırmada sonuca dair bilgi sadece

dünyanın adil bir yer olduğuna dair inancı manipüle etmek için kullanılmıştır. Sonuçlar dünyanın adil bir yer olduğunu mağdur yönünden manipüle etmenin suçlunun değerlendirmelerini değiştirmedeğini göstermiştir, fakat Adil Dünya İnancı Kuramı'nın öne sürdüğü gibi mağduriyet değerlendirmesini değiştirmiştir. Çünkü kötü sonuç, daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak bu etki Adil Dünya İnancı Kuramı'nın önerdiği gibi kötü sonda mağduru daha çok değersizleştirileceği yönünde olmamıştır, aksine katılımcılar mağduru zarar gördüğünü ve aynı zamanda durumun adaletsiz olduğunu rapor etmişlerdir. Fakat, kuramın öne sürdüğü gibi kötü son ile bittiğinde mağdurlar başına gelenlerden daha çok sorumlu tutulmuşlardır ve daha antipatik değerlendirilmişlerdir. Bu noktada, sonuçlar Adil Dünya İnancı Kuramı'nın sonuca bağlı bir kuram olduğunu ve kötü sonun mağdur değerlendirmelerinde etkisi olduğunu çünkü adaletsizlik tehditini daha da ortaya çıkardığını göstermektedir. Her halükarda, suçluya yönelik değerlendirmeler, suçlunun mağdura yaptıkları onun hayatı için kötü sonuçlansa da değişim göstermemektedir. Adil Dünya İnancı yaklaşımına göre, eğer biri birini mağdur ediyorsa ve bu mağduriyette mağdur masum ise, bu dünyanın adaletine tehdit getiren bir unsurdur, bu sebeple suçluya yönelik yaklaşım onu daha çok ötekileştirmek ve değersizleştirmek üzerine olmalıdır. Sonucun mağdur açısından kötü sonla bitmesinin, suçluya yönelik bu değersizleştirmeyi yoğunlaştırması beklenir. Fakat bu çalışma Adil Dünya İnancı'nın bu önermesini de karşılamamaktadır.

Harvey, Callan ve Matthew (2014) dünyanın adil bir yer olduğuna inanmaktan dolayı mağduru suçlama sürecininin sezgisel düşünce mi yoksa sistematik düşüncenin mi eseri olduğunu sorgulamış ve suçlamanın sezgisel bir süreçte gerçekleşebilme ihtimalini önermiştir. Bu durumda, Sosyal Sezgi Modeli'ne geri dönerek, suçluya karşı beliren duygusal tepki ile mağdura karşı beliren duygusal tepkinin bir olmadığını görmek mümkündür. Mağdura karşı beliren duygusal tepki, sonucun kendisinden etkilenirken suçluya karşı beliren duygusal tepki mağdura ne yaptığı ve bunun nasıl sonlandığından etkilenmemektedir. Sonuç, mağdur için manipülatif bir bilgi kaynağı iken, suçlu için manipülatif bir bilgi kaynağı olmamıştır. Ahlaki iğrenme duygusunun sonuca bağlı bilgiden etkilenmeyerek uzaklaşmaya yolaçması gibi aynı etki sonuca bağlı bilginin suçlunun değerlendirmelerini etkilememesinde görünmektedir. Bu durumda, suçluya karşı ortaya çıkan duygusal tepki, sonucun yarattığı etkiden büyük olduğu için sonuçtan etkilenmemiş olabilir. Bu tahminle yola çıkan bu çalışma, bu

noktada suçlu için tahminini doğrulamıştır. Fakat mağdur için tahminin karşılanmaması yeni bir soruyu sordurtmaktadır: Acaba mağdurun başına gelen olayın nasıl sonlandığı da duyguları etkiliyor olabilir mi? Etkileşim sonuçlarının incelenmesi ile bu soru bir tarafla açıklanmaya çalışılsa da eksik kısımlar vardır. Bu noktada ileriye yönelik çalışmalar ve sonucun suçlu için farklı manipülasyonları ile bu sorunun test edilmesi önerilmektedir. Örneğin, sonuç suçlu için; yaptıklarından sonra başına kötü bir şey gelmesi ya da pişman olması veyahut başına hiçbir şey gelmemesi olarak değiştirilerek ve yine sadece mağdurun başına getirdikleri üzerinden karşılaştırması yapılarak suçlu değerlendirmelerine etkisi incelenebilir. Bu çalışma, bu konuda eksik kalmıştır.

İçerik ile sonucun etkileşimi incelendiğinde, katılımcılar tarafından kötü sonla biten kurguda kazaya uğrayan mağdurun enseste tanık olana kıyasla daha çok zarar gördüğü düşünülmüştür, fakat iyi sonla biten kurguda ihanete uğrayana kıyasla, kazaya uğrayan ve enseste tanık olan mağdurun daha çok zarar gördüğü düşünülmüştür. Kötü sonla biten kurguda enseste tanık olan mağdur en az sempatik değerlendirilirken, ihanete uğrayan en sempatik değerlendirilen olmuştur. İyi sonda ise en az sempatik değerlendirilen mağdur, kazaya uğrayan; en fazla sempatik değerlendirilen ise enseste tanık olan mağdur olmuştur. İyi sonda da kötü sonda da en çok uzaklaşılan enseste tanık olan olmuştur. Duruma ilişkin adalet değerlendirmelerinde ise, kötü sonla biten kurguda en çok ihanet edilen ve kazaya uğrayan mağdurun başına gelenler adaletsiz olarak değerlendirilmiştir. İyi sonla biten kurguda ise kazaya uğrayan mağdurun başına gelenler ihanete maruz kalana kıyasla daha adaletsiz değerlendirilmiştir. Pozitif değerlendirme sonuçları ise, sempati ile paralel olarak kötü sonda ihanet eden, enseste tanık olana kıyasla daha pozitif değerlendirilirken, iyi sonda diğer mağdurlardan epey bir farkla en pozitif değerlendirilen mağdur enseste tanık olan olmuştur. Özetle, kötü son durumun daha adaletsiz algılanmasında etkili iken, bu durum ensest kurgusu için geçerli olmamıştır. Zarar görme değerlerinde ise, kızgınlık duygusunu aktive eden otonomi etiği ile ilişkili olduğu düşünülen kaza ve ihanet kurgusunda, kötü son mağdurlarının daha zarar gördüğünün düşünüldüğünü göstermiştir. İki kurguda da, mağdurların sınırlarına direkt müdahale edilmiştir ve bu sebeple kötü sonla biten kurguda mağdurların daha çok zarar gördüklerinin düşünülmesi şaşırtıcı değildir. Adil Dünya İnancı Kuramı'na göre her halükarda kötü sonun tehditi büyütmesi ve mağdurun değersizleştirilmesi beklenirken, adaletsizlik algılandıkça ihanet ve kaza mağdurları

daha çok sempatik ve pozitif değerlendirilmiştir. Peki neden bu ilişki enseste tanık olan mağdur için bulunmadığı gibi iyi sonuç enseste tanık olan mağdurun diğerlerinden epey bir farkla fazla sempatik değerlendirilmesine sebep olmuştur? Ayrıca, kötü sonuç neden enseste tanık olan mağdurun tam tersi çıkmasına yani en az sempatik değerlendirilmesine sebep olmaktadır? Kısaca neden sonuç sempati değerleri açısından en çok enseste tanık olan mağduru etkilemektedir? Bu noktada, sonucun mağdur için etkili olması çalışmanın beklemediği bir bulgudur. Bundan sonraki kısımda ise, bu soru kültürel farklılığa değinilerek, maneviyat-mağduriyet ilişkisi ile açıklanmaya çalışılacaktır. Ahlaki üç etik ve ahlaki duygular bağlamında sonuçlar tartışılacak ve yorumlanacaktır.

Araştırmanın bir diğer analizi ise değerlendirme değerlerinin birbirleriyle nasıl ilişkiye girdiği yönündeydi. Bu noktada, korelasyon sonuçları incelenmiş ve MANOVA bulgularına paralel ve daha açıklayıcı yaklaşımlar geliştirilebilmiştir. Bu amaçla, mağdura/suçluya yönelik, sempati, antipati, toplam pozitif değerlendirme, zarar görme, hak etme, davranışsal sorumluluk ve mağdur için adalet değerlendirmesinin (suçlu için incelenmemiştir, açıklaması için bkz: Sf. 43) birbirleriyle ilişkisi incelenmiştir. Literatürün önerdiği gibi, zarar gören masum bir mağdur adil dünyayı daha çok tehdit edeceğinden mağdur daha çok değersizleştirilecek midir? Korelasyon sonuçlarına göre, pozitif değerlendirilen mağdur daha sempatik değerlendirilmekte, daha yakınlık kurulmakta, daha az davranışsal sorumluluk yüklenmekte ve daha zarar gördüğü düşünülmektedir. Ayrıca başına gelenlerin adaletsiz olarak algılanması ile mağdurun pozitif değerlendirilmesi az ama anlamlı ilişkili çıkmıştır. Bu durumda pozitif değerlendirilen mağdur, değersizleştirilmeyen mağdur olarak görünmektedir.

Korelasyon bulguları içerisinde, mağdura yönelik sempati ve antipati değerlerinin birbirleriyle anlamlı ilişkili çıkmaması şaşırtıcı bir bulgudur. Katılımcılar, sempatik değerlendirdikleri mağduru daha az antipatik ya da antipatik değerlendirdiklerini daha az sempatik değerlendirmemektedirler. Ayrıca sonuçlar, katılımcıların antipatik değerlendirilen mağdura daha az yakınlık göstermekte, daha fazla davranışsal sorumluluk yüklemekte ve başına gelenleri daha çok hak ettiğini düşünmekte olduklarını göstermektedir. Aksine, sempatik değerlendirilen mağdur, ise daha çok yakınlık kurulan, daha az davranışsal sorumluluk yüklenen, başına gelenleri daha çok adaletsiz değerlendirilen ve daha çok zarar gördüğü düşünülen mağdur

olmuştur. Fakat ilginçtir ki, başına gelenleri hak etmediğini düşünme ile sempatik değerlendirme arasında negatif ilişki çıkmıştır ve aynı ilişki antipatik değerlendirme ile de çıkmıştır. Başına gelenleri hak etmediğini düşünmek mağdurun hem daha az sempatik hem de daha az antipatik değerlendirilmesi ile ilişkili çıkmıştır fakat pozitif değerlendirme ile ilişkili çıkmamıştır. Bu durumda katılımcılar, mağdurun başına gelenleri hak edip etmemesine bağlı sempati ya da antipati göstermemektedirler. Fakat katılımcılar, hak etmediğini düşündükleri mağdura daha fazla yakınlık göstermekte, daha az davranışsal sorumluluk yüklemekte, daha çok zarar gördüğünü düşünmekte ve durumu daha çok adaletsiz değerlendirmektedirler. Aynı şekilde, adaletsiz bir durumun içinde buldukları mağduru daha sempatik değerlendirmiş ve daha çok yakınlık göstermişlerdir. Hâlbuki Adil Dünya İnancı Kuramı'na göre, adaletsizlik bir tehdit olduğundan bu tehdidi savuşturmak için mağdurun değersizleştirildiği öne sürülmektedir. Ayrıca, masum bir mağdurun zarar gördüğü düşünüldüğünde bu da adil dünya inancını tehdit eder ve mağdurun değersizleştirilmesi gerekir fakat bu çalışmada zarar gördüğü düşünülen mağdur daha çok sempatik değerlendirilmiştir. Bu bulgu bu açıdan, kuram ile çelişmekte fakat Sosyal Sezgi Modeli'ne uygun düşmektedir. Zira ahlaki meseleler kültürden kültüre değişim gösterebilmekte ve bu sebeple aktive olan sezgiler de değişim göstermekte ve buna bağlı olarak etik değerler de farklılaşmaktadır. Bu sebeple, bu çalışma mağduru değerlendirme meselesinin, ahlaki üç etikten maneviyat etiği ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Bu öneriye ilişkin açıklamalara daha sonra değinilecektir. Sonuç olarak, mağdura faillik atfetmeyince daha çok pozitif değerlendirildiği söylenebilir fakat hak ettiği, davranışsal olarak sorumlu olduğu ve zarar görmediği yönünde değerlendirmeler yapılıncaya, mağdura dair pozitif değerlendirmeler düşmektedir.

Suçlu yönünden korelasyon sonuçları incelendiğinde, sempati ile antipati arasında çok güçlü ve anlamlı negatif bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Mağdur değerlendirmelerinde böyle bir ilişki saptanmazken, suçlu yönünde böyle bir bulgunun çıkması ilginçtir. Ayrıca mağdur yönünden incelendiğinde, mağdurun başına gelenleri hak edip etmemesi, mağdurun sempatik ya da antipatik algılanmasının göstergesi olmamışken suçlu yönünden incelendiğinde sonuçlar değişmektedir. Hak etmediği düşünülen suçlu daha sempatik değerlendirilirken, hak ettiği düşünülen suçlu daha antipatik değerlendirilmiştir. Suçlu için başına gelenleri hak edip etmemesi onun kişisel

olarak daha sempatik ya da antipatik değerlendirilmesi ile ilişkili çıkmıştır. Hak etme üzerine elde edilen bulgu ile ilişkili başka araştırmalar da mevcuttur. Lupfer ve Gingrich (1999), hikâye yöntemi kullanarak yaptıkları çalışmada, sonucu ve aktörlerin karakterlerini manipüle ederek başına gelenleri hak edip etmedikleri yargısını incelemişlerdir. Hak edip etmeme yargısı üzerinde en temel etkinin aktörün karakteri olduğunu, fakat bunun tek başına ortaya çıkmadığını ve sonuçtan da etkilendiğini öne sürmüşlerdir. Bulgulara göre eğer ikisi tutarlı ise o zaman sonuç hak edilmiştir fakat tutarsız ise hak edilmemiştir. Peki mağdur yönünden kurgudaki aktörlerin sempatik ya da antipatik değerlendirilmesi hak etme yargısı ile tahmin edici bir ilişkide değilken, suçlu için tahmin edici ilişkide olması nasıl açıklanabilir? Katılımcılar, mağduru sempatik ya da antipatik bulmasalar da başına geleni hak etmediğini düşünmüşlerdir. Fakat bu suçlu için tam tersi olmuş ve sempatik değerlendiriyorlarsa hak etmediğini düşünmüşlerdir. Mağduriyet değerlendirmelerinde sempati ve antipatinin birbirinin zıttı olarak çıkmamasın, öte yandan suçlunun durumunda buna rastlanmaması daha ileri incelemelere muhtaçtır. Bu konuda muhtemel bir açıklama, mağdurun katılımcıda çelişkili bir süreç yaratması ile ilgili olabilir. Yani katılımcı, mağdur ile ilgili süreçte mağdurun maneviyat etiğini aktive etmesinden dolayı onu korumak ama aynı zamanda durum adaletsiz olduğu için sorumluluk yükleyerek dünyanın adil olduğuna inanmaya çalışmak arasında kalmış olabilir. Böylece katılımcı mağdurun hak ettiğini düşünerek dünyanın adaletine dair inancını sürdürse dahi mağdurun kendisine dair tutumunu değiştirmemiş ve mağduru korumaya devam etmiş olacaktır. Literatüre geri dönerek baktığımızda ise, bu konudaki suçlama davranışı üzerine olan yaklaşım açıklayıcı olabilir: Janoff-Bulman, Timko ve Carli (1985), katılımcıların, dünyanın adaletli bir yer olduğuna inanmak istemeleri yüzünden mağduru davranışsal olarak suçladıklarını fakat karakter olarak suçlamadıklarını öne sürmektedir. Bu yüzden, katılımcılar mağdurun başına geleni hak edip hak etmediği üzerine yaptıkları değerlendirmeyi mağdurun karakterinden bağımsız tutmuş olabilirler.

Bir başka açıklama ise çalışmanın bir eksiği üzerinden geliştirilebilir. Daha önce belirtildiği gibi suçlu, sonuç üzerinden manipüle edilmemiştir. Dolayısıyla, katılımcılar enstest kurgusunda olumsuz bir sonuç olarak boşanma ve aileden ayrılmayı düşünebilirler fakat ihanette neredeyse tek ihtimal suçlunun başarılı olduğu şeklindedir. Ancak kaza kurgusunda suçlunun başına tam olarak ne geldiği bilinmemektedir. Dolayısıyla suçlunun durumu katılımcının sübjektif algısına göre değişim gösterebilir.

Bu yüzden, suçluya yönelik bu bulgu katılımcıların onlara sunulan diğer verilere göre hak etme üzerinden değerlendirme yaptıklarını gösterebilir ve eğer sempatik değerlendiriliyorsa bu başlarına geleni hak etmediklerini düşündüklerini gösteriyor olduğu yönünden açıklanabilir.

Diğer korelasyon sonuçlarına göre, pozitif değerlendirilen suçlu aynı zamanda daha sempatik değerlendirilmiş, daha yakınlık gösterilmiş, daha az davranışsal sorumluluk yüklenmiş, daha çok zarar gördüğü ve hak etmediği düşünülmüştür. Aynı zamanda sempatik değerlendirilen suçlu aynı derecede daha az antipatik değerlendirilmektedir. Ayrıca, antipatik değerlendirilen suçluya, daha az yakınlık kurulmuş, daha çok davranışsal sorumluluk atfedilmiş, zarar görmediği ve hak ettiği düşünülmüştür. Ayrıca sorumluluk yükledikçe, hak ettiği de düşünülmüştür. Mağdur değerlendirmelerindeki bulgulara paralel olarak faillik yüklendikçe, pozitif değerlendirme düşmektedir ve sonuçlar mağdur değerlerine kıyasla çok daha yüksek ve ilişkiler daha belirgindir.

4.1. Kültürel Farklılık: Maneviyat-Mağduriyet ilişkisi

İğrenme duygusunu uyandıracak ve bu yüzden mağdurdan uzaklaşılması beklenen ensest teması tam da beklenen gibi çıkmış ve mağdurdan uzaklaşmıştır. Fakat aynı zamanda en pozitif değerlendirilen mağdur da yine beklenildiği gibi babasının ensestine tanık olan mağdur olmuştur. Bu bulgu ile aslında mağdurun bir anlamda adalet temasının içerisinde ileriye yönelik planların ve endişelerin kaynağı olmasının dışında, bir başka açıdan maneviyat etiğinin de bir unsuru olabileceği düşünülebilir. Shweder'in (1990) üç ahlak etiği yaklaşımına göre, masumiyet maneviyat etiğinin bir parçasıdır. Üç hikaye tipinin içerisinde, hiçbir faaliyeti olmayan ve pasif bir şekilde babasının ensest ilişkisine şahit olmasıyla belki de en masum algılanan mağdur enseste tanık olandır. Çünkü, diğer iki hikayedeki mağdurlar dikkatsizlik ya da fazla saf olmakla suçlanabilirlerken, enseste tanık olan mağdur bu şekilde suçlanabilecek bir ipucu vermemektedir. Bu anlamda, adil dünya inancını aktive etmesi gerekirken aktive etmemiş ve en pozitif değerlendirilen mağdur olmuştur. Adil dünya inancı yaklaşımıyla örtüşmeyen bir başka bulgu ise kötü sonla biten ihanet ve kaza hikayelerindeki mağdurların daha sempatik görülmesi ve daha fazla yakınlık kurulmasıdır. Adil Dünya İnancı Kuramı'na göre, masum bir mağdurun başına gelen kötü son, dünyanın adil bir yer olduğuna dair inancı tehdit etmektedir ve bu tehditle baş edebilmek için mağdur

değersizleştirilir. Fakat, ihanet ve kaza mağdurları tam tersi olarak kötü sonda çok daha pozitif değerlendirilmiş ve yakınlık gösterilmiştir. Ayrıca adaletsizlik algılandıkça sempati ve yakınlığın arttığı şeklindeki pozitif korelasyon ise bu sonuca paralel bir bulgudur. Böylece, Adil Dünya İnancı kuramının önermeleri tam olarak desteklenmemiştir. Bu bulgular, kültürel bir farklılık ve mağduriyet meselesinin belki de bu kültürde maneviyat etiği ile ilişkili olmasıyla açıklanabilir. Tepe, Piyale ve Şirin'in (2015) Türkiye'de yaptıkları çalışmada, katılımcılar ahlaki şaşkınlık yaşadıkları anlarda, yanlış olduğunu düşündükleri şeyleri sebeplendirirken en çok maneviyat etiğinin kullanıldığını rapor etmişlerdir. Bu noktada maneviyat etiğinin içeriğini ele almak gerekmektedir. Shweder ve arkadaşlarına göre (1997) maneviyat etiği; kutsal düzen (sacred order), doğa, biyolojik düzen, gelenek, maneviyat (kutsallık), kirlilik (pollution), günah gibi kavramları içermektedir. Yani "maneviyat etiğinin amacı ruhu, kutsalı, insanlığın manevi tarafını ve doğayı yozlaşmadan (degradation) korumaktır" (sf. 138). Bu noktada iki soru ortaya çıkmaktadır, masumiyetin apaçık net olduğu bir adaletsizlik kurgusunda mağdur değersizleştirilmeyebilir ve bu da kültürel bir mesele olabilir. Masum bir mağdurun içinde bulunduğu adaletsizlik bu kültürde bir tehdit olarak algılanmıyor olabilir. Bu noktada belki de dünyevi bir adalet kavramından çok ilahi adalet kavramı da aynı şekilde mağduriyet kavramı ile ilişkili olabilir. Nitekim, ilahi adaletin yerini bulacağına inanılabilir fakat bu dünyada gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meçhuldür. Bu sebeple, masum bir mağdur ileriye yönelik endişe kaynağı değil de korunup kollanması gereken bir unsur olabilir. Tüm bunlar, bu kültürün maneviyata ve dini değerlere verdiği önem ile ilişkili olabilir. PEW araştırma şirketinin (2014) ahlaklı bir insan olmak için Tanrı'ya inanmak gerekli midir sorusunu sorduğu 38 ülke içerisinde, Türkiye diğer orta doğu ülkeleri içinden en yüksek yüzdeyi alarak diğerlerinden farklılaşmıştır. Ayrıca Türkiye'de katılımcılara ilk beş değerlerini yazmaları istediklerinde, katılımcılar tarafından ilk değer olarak yazılan ve en fazla oranda ifade edilmiş cevaplar sırasıyla, Ailem, Dini Değerler, Dürüstlük, Saygı, ve Sevgi şeklinde olmuştur (Cesur., v.d., 2014). Bu ve buna benzer, bu kültürde maneviyat ve dini değerlerin ilişkisini gösteren araştırmalar mevcuttur.

Mağdur değerlendirmelerinde Adil Dünya İnancı Kuramı'nın önermesindeki gibi gerçekten masum bir mağdurun daha çok değersizleştirildiği iddiası yerine, sonucun mağdur değerlendirmelerine etkisi olabileceği bu çalışmaların bulgularında

görülmektedir. Fakat aksini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Piazza ve Sousa (2014), duygusal olarak iğrenme ve kızgınlığın tetiklendiği durumlarda katılımcıların, sonucun değişiminden etkilenmeyerek hoşgörülü davranmadıklarını ve her ne olursa olsun karşı duruş gösterdiklerini rapor etmişlerdir. Ayrıca, ahlaki normların ihlali ile karşılaşıldığında, herhangi bir duruma ilişkin değiştirici bilginin insanların ahlaki kararlarında etkili olmadığını çünkü ahlaki duygusal tepkinin gücünün, kişiyi sonuçla ilgili düşünmekten alıkoyduğunu önermektedirler. Ancak Piazza ve Sousa'nın bulgularıyla, bu çalışmanın bulguları çelişmektedir. Çünkü, sonucun mağdurun başına gelenle ilgili olarak duygusal etki içerebileceği düşünülmektedir. Bu noktada, yine Ahlaki Üç Etik Yaklaşımına ve Sosyal Sezgi Modeline dönülerek bulgular açıklanmaya çalışılacaktır. Enseste tanık olan mağdurun diğer mağdurlardan daha sempatik algılanmasını, masumiyet etiğini aktive etmesi ile açıklayabiliriz fakat sonucun en çok ensest içeriğini etkilediğine dair olan araştırma bulgusu başka bir soruyu daha ortaya çıkartmaktadır. Eğer Piazza ve Sousa'nın (2014) ifade ettiği gibi, katılımcıların ahlaki iğrenme seviyesi arttıkça olayın sonundan bağımsız davrandıkları tezi doğru ise, ensest mağdurunun sondan bağımsız değerlendirilmesi beklenilebilirdi fakat sonuç tam tersi çıkmıştır. En fazla mağdura yönelik tutum değişimi, enseste tanık olan mağdurun başına gelen iyi ve kötü sonda gerçekleşmiştir.. Bu noktada, hem Sosyal Sezgi Modeline hem de Ahlaki Üç Etik Yaklaşımına dönerek kötü sonucun, içerik yüzünden aktive olan iğrenme duygusunu daha negatif etkilediğini ve bu yüzden mağdurun daha negatif değerlendirildiğini, iyi sonucun ise sezgiyi pozitif yönde etkileyerek mağdurun rolünü ortaya çıkarttığını ve masumiyet etiğini harekete geçirdiğini söyleyebiliriz. Buna paralel olarak, ilginç bir başka bulgu ise, enseste tanık olan mağdurun iyi sonda başına gelenin, kötü sonda kıyasla daha adaletsiz algılanmasıdır. Korelasyon bulgularının da adaletsizliğin pozitif değerlendirme ile pozitif ilişkili çıktığı daha önce belirtilmiştir. Bu doğrultuda, ensest mağduru için iyi sonun, masumiyet etkisini ortaya çıkardığı için daha adaletsiz algılandığı tahmin edilmektedir. Bu da, çalışmanın maneviyat-mağduriyet önerisini destekleyen bir başka bulgudur. Bir başka korelatif ilişki ise, katılımcıların adaletsizlik algıladıkça mağdura karşı sempati besleme, yakınlık gösterme, zarar gördüğünü ve başına gelenleri hak etmediğini düşünme arasında da pozitif bir ilişki saptanmış olmasıdır. Sonuç olarak, ensest mağduru iyi sonla biten kurguda daha adaletsiz algılanmış ve bu da masumiyet etiğini harekete geçirmiştir, böylece mağdura karşı pozitif değerlendirmeler artmıştır. Fakat kötü son, iğrenme duygusunun

aktivasyonunu arttırarak sempatiyi ve pozitif değerlendirmeyi düşürmektedir. Bunun yanı sıra, enseste tanık olan mağdurdan uzaklaşma sondan bağımsız olarak etkisini daima göstermektedir, bu da iğrenme duygusunun içeriğe olan etkisine bir işaretir.

Adil dünya inancı ahlaki duygular perspektifinden incelendiğinde öne sürdüğü bu önermeleri başka bir açıdan da ele almak gerekir. Son zamanlarda ahlaki duygular ve karar verme süreci üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlayan Gray, Schein ve Ward (2014) insanların ahlaki olmayan bir duruma otomatik olarak zarar mekanizması üzerinden tepki verdiklerini ifade etmişlerdir. Çünkü insanlar ahlaki bir davranışı değerlendirirken *yararlı-zararlı* ikililiğine dayanan şemaları kullanırlar. Bu yüzden eğer ortada objektif bir zarar yoksa bile, insanlar bir zarar algılayabilirler. Zarar algılamanın mağdur yaratma eğilimine etkisini bulan Gray, Schein ve Ward (2014) aynı zamanda kısa zaman içinde cevap vermesi istenen katılımcıların daha çok mağdur rapor ettiklerini bulmuştur. Gerçekten zarar olan senaryolarda (*harmfulness*) saflığı kirleten (*impurity*) senaryolara kıyasla daha çok mağdur ifade edilmiş; fakat saflığı kirleten senaryolarda ise nötr senaryolara kıyasla daha çok mağdur rapor edilmiştir. Buradan yola çıkarak, insanların “zarar” içerikli bir senaryoda mağdur yaratma eğilimine girmelerinin aslında otomatik bir tepki olduğu söylenebilir. Haidt (2012) ise bu süreçte mağdur yaratmanın, insanların kendi hissiyatlarına gerekçe bulmak için kullandıkları bir yol olduğunu ve ikili işlem modelinin ikinci aşaması olduğunu öne sürmektedir. İnsanlar his olarak bir şeyin yanlış olduğunu hissettiklerinde gerekçelendirmek için mağdur yaratma eğilimine girebilmektedirler. Tepe, Piyale ve Şirin’in (2015) Türkiye’de yaptıkları çalışmada katılımcıların, ahlaki ihlal olan durumlarda zarar algıladıkça daha çok maneviyat etiğine ilişkin mağdur üretmeleri arasında anlamlı olarak yüksek pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Mağdurun, zarar algılama ya da hissiyatı gerekçelendirme sürecinde rol oynadığı varsayımları, Adil Dünya İnancı Kuramı’nın zihinsel işlem süreçlerine katkı sağlayabilir. Belki de mağdur suçlanmıyor, Janoff-Bulmann, Timko ve Carli’nin (1985) önerdiği gibi, davranışsal suçlama yapılıyor varsayımı ile olayın zihnen yeniden şekillendirme çabasına giriliyor olabilir. Bu da Haidt’in (2012) mağdur yaratmanın hissiyat gerekçelendirmesinde rol oynayan bir strateji olduğu ile paralel bir sonuç olabilir. Aslında adil dünya inancı süreci, zarar olduğundan dolayı bir mağdur yaratma ya da tutarsızlığa sebep geliştirme süreci olabilir.

SONUÇ

Adil Dünya İnancı Kuramını literatürde ilk kez ahlaki duygularla beraber almaya çalışan ve mağdur ve suçlu kavramını birlikte inceleyen bu çalışma temel olarak Adil Dünya İnancı Kuramının mağduru değersizleştirme iddiasını ele almıştır. Ahlaki duyguların, karar verme süreci içerisinde birincil rol oynadığı ve bu sürecin kültürel olarak değişim gösterdiğini öne süren Sosyal Sezgi Modeli üzerinden ilerleyen bu çalışma Adil Dünya İnancı Kuramının Batının sınırlar ve haklar temelli ahlaki normlarına uyumlu çalıştığını öne sürmektedir. Ahlaki duyguların mağduriyet ve suçlu değerlendirmelerinde etkisini göstermesi, bu süreçte kültürel farklılığa ve ahlaki etiklere değinmesi ayrıca maneviyat etiği-mağduriyet ilişkisini öne sürmesi ile özgün bir katkı sağlamaktadır. Mağduru ve suçluyu değersizleştirme sürecinde, adaletsizliğin ön planda olması kadar, durumun kişide yarattığı ahlaki duygu da aynı şekilde birincil rol oynadığını öne sürmesi bu çalışmanın en temel önerisidir. Çalışmanın bulguları ve sunduğu özgün çıkarımlarının dışında sınırlılıkları de mevcuttur. Bu anlamda bilimsel sınırlılıklar ve ileriye yönelik değerlendirmeler de ele alınacaktır.

İleriye Yönelik Değerlendirmeler ve Sınırlılıklar

Çalışmanın en temel sınırlılığı, araştırmada kullanılan hikayelerin belirli ahlaki duyguları tetiklediğini varsayması olmuştur. Katılımcıların, gerçekten iğrenme ya da kızgınlık hissedip hissetmedikleri bilinmemektedir. Fakat literatüre göre, hikaye içeriğinde kullanılan temalar iğrenme ve kızgınlık duygularını aktive edebilecek düzendedir (Bkz: Haidt ve Hersch, 2001; Haidt, v.d., 1997; Haidt, v.d., 1993; Kohler ve Gershoff, 2003; Russel ve Giner-Sorolla, 2011; Rozin, v.d. 1999). Bu doğrultuda, bu çalışmanın benzerini iğrenme ve kızgınlık duygusunu tespit ettiği bir desende çalışmanın, bulguların geçerliliği ve güvenilirliği açısından çok daha başarılı bir sonuç vereceği önerilmektedir. Duyguların tespiti için özbildirim anketlerinin yanı sıra örtük ölçümlerin de kullanılması başarılı bir tespit sağlayacağı için bu çalışmanın önerilerinden bir tanesidir. Ayrıca Adil Dünya İnancı sürecinde mağdur değerlendirilmesi için de örtük ölçümler cevapların sosyal istenirlik riskini düşüreğinden daha başarılı tespitler yapılabileceği düşünülmektedir.

İkinci sınırlılığı ise, sonuç üzerinden değerlendirmelerin çalışılmasında desenin koşullar arasında yeterince dengelenme yapılamamış olmasından dolayı, her bir içerik

için iyi ve kötü sonun ortalama farklarının birbirlerinden ne derece anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilememiştir. Bu yüzden sonucun hangi içeriği en çok etkilediği grafiklerdeki etkileşim göstergesinden ve Post Hoc Testin vermiş olduğu sonuçlardan yola çıkarak tespit edilmiştir. Fakat ileriye yönelik çalışmalar için koşulların dengelenmesi önem teşkil edebilir.

Araştırmanın üçüncü sınırlılığı ise, sonucun mağdur yönünden değiştiği gibi suçlu yönünden de değiştirilerek bakılması gerektiğidir. Bu çalışmada birincil merak mağdur değerlendirmeleri ve adil dünya inancının mağdur değersizleştirme önermesi olduğu için, bu araştırmanın deseninde suçlu, iyi ya da kötü sonla manipüle edilmemiştir. Bu sebeple, sonucun suçlunun değerlendirmelerini etkilemediğine yönelik bulgunun tekrardan ahlaki duyguları tetikleyecek şekilde test edilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın temel sınırlılıkları bu şekilde sıralanabilir fakat bunların dışında, suçlama tepkisinin başka şekillerde ölçümleri yapılarak, örneklem genişletilerek, suçlunun kasti zarar verip vermemesi dengelenerek ve ahlaki duyguları tetikleyerek çalışılması ayrıca ileriye yönelik önerilerden bazıları olarak ifade edilebilir. Ayrıca, bu çalışmanın başlıca önerisi, maneviyat etiği-mağduriyet ilişkisinin çalışılması gerektiği üzerinedir. Böylece, mağduriyet meselesinin kültürel farklılıklara göre değişim gösterip göstermeyeceği de tespit edilebilir.

Bu çalışma, Adil Dünya İnancı Kuramı'nı ahlaki duygular çerçevesinden inceleyen ve mağduriyet meselesini bir ahlak unsuru olarak ele alan ilk çalışmadır. Ahlaki duyguların mağduriyet ve suçlu değerlendirmelerinde etkisini göstermesi, bu süreçte kültürel farklılığa ve ahlaki etiklere değinmesi ayrıca maneviyat etiği-mağduriyet ilişkisini öne sürmesi ile bu çalışmanın literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, J.S. : 1965 “Inequity in Social Exchange”, **In Advances in Social Psychology** (yayımlayan Berkowitz, L.) New York, Academic Press, s. 267-99.
- AKARSU, B. : 1963 “Kant'da mekan ve zaman kavramları”. **İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi**, 14, 108-122.
- ALICKE, M. D. : 1992 “Culpable Causation”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 63, 368–378.
- AUSTIN, W. & TOBIAS, J. M. : 1984 “Legal Justice and The Psychology of Conflict Resolution”, **In The Sense of Injustice: Social Psychological Perspectives**. (yayımlayan R., Folger) New York: Plenum, s. 74-227.
- BATSON, C.D. : 2002 “Justice Motivation and Moral Motivation” **The Justice Motive in Everyday Life** (yayımlayan Ross, M. & Miller, T.D.) New York, Cambridge University Press, 91-109.
- BERKOWITZ, L., & HARMON-JONES, E. : 2004 “Toward an Understanding of The Determinants of Anger”, **Emotion**, 4, 107-130.
- CARLI, L.L. : 1999 “Cognitive Reconstruction, Hindsight, And Reactions To Victims And Perpetrators”, **Society for Personality and Social Psychology**, 25/8, 966-979.
- CESUR, S., YILMAZ, O., ÖZGÖR, C., TEPE, B., TATLICIOĞLU, I., BAYAD, A., KANIK, Y. E., : 2014 “The Relationship Between Values And Political And Religious Orientation”, **18. Ulusal Psikoloji Kongresi**, Sözel Bildiri, Uludag Üniversitesi, Bursa.
- CESUR, S., BAYAD, A., TATLICIOĞLU, I., KANIK, Y. E., YILMAZ, O., ÖZGÖR, C., TEPE, B. : 2014 “Investigation of values categories in the frame of socio-demographics variables”, **18. Ulusal Psikoloji Kongresi**, Poster Bildirisi, Uludag Üniversitesi, Bursa.
- CORREIA, I., VALA, J. & AGUIAR, P. : 2002 “The Effects of Belief in A Just World And Victim's Innocence on Secondary Victimization, Judgements of Justice and Deservingness”, **Social Justice Research**, 14/3, 327-342.

- DEUTSCH, M.:1975 “Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used as The Basis For Distributive Justice?”, **Journal of Social Issues**, 31, 137-49.
- ELLARD, J.H., MILLER, C.D., BAUMLE, T. & OLSON, J.M. : 2002 “Just World Processes in Demonizing”, **The Justice Motive in Everyday Life** (yayımlayan Ross, M. & Miller, D.T.) New York, Cambridge University Press, 350-362.
- EPSTEIN, S., LIPSON, A., HOLSTEIN, C. & HUH, E. : 1992 “Irrational Reactions To Negative Outcomes: Evidence For Two Conceptual Sysmtes”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 62, 328-339.
- FEATHER, N. T., BOECKMANN, R. J., & MCKEE, I. R. : 2001 “Reactions to an Offense in Relation to Authoritarianism, Knowledge About Risk, and Freedom of Action”, **European Journal of Social Psychology**, 31, 109–126.
- FREEDMAN J.L., WALLINGTON, S.A. & BLESS, E. : 1967 “Compliance Without Pressure: The Effects of Guilt”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 7, 117-124.
- FURNHMAN, A. : 2003 “Belief in A Just World: Research Progress Over The Past Decade”, **Personality and Individual Differences**, 34, 795-817.
- GERBASI, K.C., ZUCKERMAN, M. & REIS, H.T. : 1977 “Justice Needs A New Blindfold: A Review of Muck Jury Research”, **Psychological Bulletin**, 84, 323-345.
- GOLDBERG, J.H., LERNER, M.J. & TETLOCK, P.E. : 1999 “Rage and Reason: The Psychology of Intuitive Prosecutor”, **European Journal of Social Psychology**, 29, 781-795.
- GUTIERREZ, R., & GINER-SOROLLA, R. : 2007 “Anger, Disgust, And Presumption of Harm As Reactions To Taboo-Breaking Behaviors”, **Emotion**, 7, 853-868.
- GRAY, K, LIANE Y., & ADAM W, : 2012 “Mind Perception is The Essence of Morality”, **Psychological Inquiry**, 23/2, 101-124.
- GRAY, K., SCHEIN, C., & WARD, A. : 2014 “The Myth of Harmless Wrongs in Moral Cognition: Automatic Dyadic Completion From Sin To Suffering”, **Journal of Experimental Psychology-General**, 143/4, 1600-1615.
- HAFER, L.C. & BEGUE, L. : 2005 “Experimental Research on Just World Theory: Problems, Developments, and Future Challenges”, **Psychological Bulletin**, 131/1, 128-167.
- HAIDT, J. : 2001 “The Emotional Dog And its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment”, **Psychological Review**, 108(4), 814-834.

- HAIDT, J. : 2007 "The New Synthesis in Moral Psychology", **Science**, 316, 998-1002.
- HAIDT, J. : 2012 **The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion**, New York, Pantheon.
- HAIDT, J. : 2013 "Moral Psychology for the Twenty-First Century", **Journal of Moral Education**, 42/3, 281-297.
- HAIDT, J. & BJORKKLUND, F. : 2008a "Social Intuitionists Answer Six Questions About Moral Psychology", **Moral Psychology The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity** (yayımlayan Sinnott-Armstrong, W.) Cambridge, MIT Press, 181-217.
- HAIDT, J. & BJORKKLUND, F. : 2008b "Social Intuitionists Reason, As A Normal Part of Conversation", **Moral Psychology The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity** (yayımlayan Sinnott-Armstrong, W.) Cambridge, MIT Press, 181-217.
- HAIDT, J., BJORKKLUND, F., & MURPHY, S. : 2000 "Moral Dumbfounding: When Intuition Finds No Reason" **University of Virginia**
- HAIDT, J., & HERSH, M. A. : 2001 "Sexual Morality: The Cultures and Emotions of Conservatives and Liberals", **Journal of Applied Social Psychology**, 31/1, 191-221.
- HAIDT, J., KOLLER, S. H., & DIAS, M. G. : 1993 "Affect, Culture, and Morality, or Is it Wrong To Eat Your Dog?", **Journal of Personality and Social Psychology**, 65/4, 613-628.
- HAIDT, J. ROZIN, P., MCCAULEY, C. & IMADA, S. : 1997 "The Body, Psyche and Culture: The Relationship Between Disgust And Morality". **Psychology and Developing Societies**, 9/1, 108-130.
- HARVEY, J.A., CALLAN, J.M. VE MATTHEW, J.W. : 2014 "How Much Does Effortful Thinking Underlie Observers' Reactions To Victimization?", **Social Justice Research**, 27, 175-208.
- HOMANS, G.G. : 1961 **Social Behavior: Its Elementary Forms**, London, Routledge and Kegan Paul
- JANOFF-BULMAN R., TIMKO, C. VE CARLI, L.L. : 1985 "Cognitive Biases in Blaming The Victim". **Journal of Experimental Psychology**, 21, 161-177.

- JENSEN, L. : 1995 “Habits of The Heart Revisited: Autonomy, Community, and Divinity in Adults’ Moral Language”, **Qualitative Sociology**, 18, 71-86.
- KELTNER, D., VE HAITD, J. : 2001 “Social Functions of Emotions”, **Emotions: Current Issues and Future Directions**, (yayımlayan Mayne, T. & Bonanno, G.A.) New York, Guildford Press, 192-213.
- KOHLER, J.J. & GERSHOFF, A.D. : 2003 “Betrayal Aversion: When Agents of Protection Become Agents of Harm”, **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 90, 244-261.
- LERNER, J.M. : 1965 “Evaluation of Performances As A Function Of Performer’s Reward And Attractiveness”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 1, 355-360.
- LERNER, M. J. : 1970 “The Desire for Justice and Reactions to Victims”, **Altruism and helping behavior**, (yayımlayan Macaulay, J. & Berkowitz, L.) New York, Academic Press, 205-229.
- LERNER, J.M. : 1975 “The Justice Motive In Social Behavior: Introduction”, **Journal of Social Issues**, 31, 1-20.
- LERNER, J.M. : 1980 **The Belief in A Just World: A Fundamental Delusion**, New York, Plenum.
- LERNER, J. M. : 1981 “The Justice Motive in Human Relations: Some Thoughts on What We Know and Need To Know About Justice”, **The Justice Motive in Social Behavior: Adapting to Times of Scarcity and Change** (yayımlayan Lerner, M.J. & Lerner, S.C.) New York, Plenum, 11-35.
- LERNER, J.M. : 1982 “The Justice Motive in Human Relationst and the Economic Model of Man: A Radical Analysis of Facts and Fictions”, **Cooperation and Helping Behavior: Theories and Research** (yayımlayan Derlega, V.J. & Grzelak, J.) New York, Academic Press, 249-278.
- LERNER, J.M. : 1991 “Integrating Societal And Psychological Rules of Entitlement: The Basic Task of Each Social Actor and Fundamental Problem For The Social Sciences”, **Interpersonal Justice In Social Relations** (yayımlayan Vermunt, R. & Steensma, H.) New York, Plenum, 13-31.
- LERNER, M.J. : 1998 “Two Forms of Belief in A Just World: Some Thoughts on Why and How People Care About Justice”, **Responses to victimizations and belief in a just world** (yayımlayan Montada, L. & Lerner, M. J.) New York, Plenum, 247-269.

- LERNER, M.J. : 2002 “Justice Motivation and Moral Motivation”, **The Justice Motive in Everyday Life** (yayımlayan Ross, M. & Miller, T.D.) New York, Cambridge University Press, 91-109.
- LERNER, J.M. : 2003 “The Justice Motive: Where Social Psychologists Found It, How They Lost It And Why They May Not Find It Again”, **Personality and Social Psychology Review**, 7/4, 388-399.
- LERNER, J. M. : 2010 “What Does The Belief in A Just World Protect Us From: The Dread of Death or The Fear of Undeserved Suffering?” **Psychological Inquiry: An International Journal of the Advancement of Psychological Theory**, 8 /1, 29-32.
- LERNER, M.J. & GOLDBERG, J.H. :1999 “When Do Recent People Blame Victim: The Differing Effects of The Explicit-Rational And Implicit-Experiential Cognitive Systems” **Dual Process Theories in Social Psychology** (yayımlayan Chaiken, S. & Trope, Y.) New York, Guilford, 627-640.
- LERNER, J. S., GOLDBERG, J. H., & TETLOCK, P. E. : 1998 “Sober Second Thought: The Effects of Accountability, Anger, and Authoritarianism on Attributions of Responsibility”, **Personality and Social Psychology Bulletin**, 24, 563–574.
- LERNER, J. M. VE MILLER, D.T. : 1978 “Just World Research and The Attribution Process: Looking Back And Ahead”, **Psychological Bulletin**, 85/5, 1030-1051.
- LERNER, M.J., MILLER D.T. & HOLMES, J.G. : 1976 “Deserving and The Emergence of Forms of Justice”, **Advances in Experimental Social Psychology** (yayımlayan Berkowitz, L.) New York, Guilford, 133-162.
- LERNER, J.M. & SIMMONS, H. C. : 1966 “Observer’s Reaction to the Innocent Victim: Compassion or Rejection”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 4/2, 203-210.
- LEWIS, M. : 1993 “Self-Conscious Emotions: Embarrassment, Pride, Shame, and Guilt”, **Handbook of emotions** (yayımlayan Lewis, M. & Haviland, J) New York, Guilford Press, 563-573.
- LUPFER, B.M., DOAN, K. & HOUSTON, A.D. : 1998 “Explaining Unfair and Fair Outcomes: The Therapeutic Value of Attributional Analysis”, **British Journal of Social Psychology**, 37, 495-511.
- LUPFER, M. B., & GINGRICH, B. E. : 1999 “When Bad (Good) Things Happen To Good (Bad) People: The Impact of Character Appraisal and Perceived Controllability on Judgments of Deservingness”, **Social Justice Research**, 12/3, 165-188.

- MARGOLIS, H. : 1987 **Patterns, Thinking and Cognition.** Chicago, University of Chicago Press.
- MENDELSON, B. : 1940 **Rape in Criminology,** Giustizia Penale
- MEINDL, J.R. & LERNER, M.J. : 1984 “Exacerbation of Extreme Responses to An Outgroup”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 47, 71-84.
- MIKULA, G., SCHERER, K.R. & ATHENSTAEDT, U. : 1998 “The Role of Injustice in The Elicitation of Differential Emotional Reactions”, **Personality and Social Psychology Bulletin**, 24, 769-783.
- MILLER, D.T. : 1999 “The Norm of Self-Interest”, **American Psychologist**, 54, 1053-1060.
- MONTADA, L. : 2002 “Justice Motivation and Moral Motivation”, **The Justice Motive in Everyday Life** (yayımlayan Ross, M. & Miller, T.D.) New York, Cambridge University Press, 91-109.
- OLATUNJI O. B. & PUNCOCHAR, D. B. : 2014 “Delineating the Influence of Emotion and Reason on Morality and Punishment”, **Review of General Psychology**, 18/3, 186-207.
- PEW RESEARCH CENTER : 2014 <http://www.pewglobal.org/files/2014/05/Pew-Research-Center-Global-Attitudes-Project-Belief-in-God-Report-REVISED-MAY-27-2014.pdf>
- PIAZZA, J., & SOUSA, P. : 2014 “Religiosity, Political Orientation, and Consequentialist Moral Thinking”, **Social Psychological and Personality Science**, 5/3, 334-342.
- ROZIN, P., LOWERY, L., IMADA, S., & HAIDT, J. : 1999 “The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) And Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity)”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 76/4, 574-586.
- RUSSELL, P.S., VE GINER-SOROLLA, R. : 2011 “ Moral Anger, But Not Moral Disgust, Responds To Intentionality”, **Emotion**, 11, 233-240.
- SCHAFFER, S. : 1968 **The Victim and His Criminal,** New York, Random House

- SHWEDER, R.A. : 1990. "Ethical Relativism: Is There a Defensible Version?", *Ethos*, 18/2, 205-218.
- SHWEDER, R. : 2003 "Toward A Deep Cultural Psychology of Shame". **Social Research**, 70, 1109-1130.
- SHWEDER, A.R. & HAIDT, J. : 1993 "The Future of Moral Psychology: Truth, Intuition, and The Pluralist Way", **Psychological Science**, 4/6, 360-365.
- SHWEDER, R. A., MAHAPATRA, M., & MILLER, J. : 1987 "Culture and Moral Development", **The Emergence of Morality in Young Children** (yayımlayan Kagan, J. & Lamb, S.) Chicago, University of Chicago Press, 1-83.
- SHWEDER, R. A., MUCH, N. C., MAHAPATRA, M., & PARK, L. : 1997 "The "Big Three" of Morality (Autonomy, Community, Divinity) And The "Big Three" Explanations of Suffering", **Morality and Health** (yayımlayan Brandt, A. & Rozin, P.) New York, Routledge, 119-169.
- STERNBERG, R. J. : 2003 "A Duplex Theory of Hate: Development and Application to Terrorism, Massacres, and Genocide", **Review of General Psychology**, 7, 299-328.
- TEPE, B., PIYALE, E. Z. & SIRIN, S. : 2015 "Do We Decide Or Our Intuitions Decide For Ourselves?", **Poster presented at ICPS 2015 (International Convention of Psychological Science)**, Amsterdam, Netharland.
- TEPE, B., PIYALE, E. Z. & SIRIN, S. : 2014 "Influences of Gender, Political And Religious Orientation on Intuition Based Moral Decision Making Process", **Paper presented at EARA 2014 (European Association for Research on Adolescence)**, Çeşme, İzmir.
- THINAUT, J. & WALKER, L. : 1975 **Procedural Justice: A Psychological Analysis**, Hillsdale, NJ: Wiley
- VAN DEN BOS, K & LIND, E.A. : 2001 "The Psychology of Procedural and Distributive Justice Viewed From The Perspective of Fairness Heuristic Theory", **Justice in the Workplace: From Theory to Practice** (yayımlayan Cropanzano, R.) Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp.49- 66.
- VAN DEN BOS, K & LIND, E.A. : 2002 "Uncertainty Management by Means of Fairness Judgments", **Advances in Experimental Social Psychology**, 34, 1-59

- VASQUEZ, K.,
KELTNER, D., EBENBACH, D. H., & BANASZYNSKI, T. L. : 2001
"Cultural Variation And Similarity In Moral Rhetorics: Voices From The Philippines And The United States", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 32/1, 93-120.
- VIASH, A., GROSSMAN, T. & WOODWARD, A. : 2008
"Not All Emotions Are Created Equal: The Negativity Bias in Socio-Emotional Development", **Psychological Bulletin**, 134/3, 383-403.
- WALLACE, H. : 2007
Victimology, Legal, Psychological and Social Perspectives, Boston, Pearson Education.
- WALSTER, E., WALSTER G. W. & BERSCHEID, E. : 1973
"New Directions in Equity Research", **Journal of Personality and Social Psychology**, 25/2, 151-76.
- WALSTER, E., WALSTER G.W. & BERSHCHEID, E. : 1978
Equity: Theory and Research, Allyn and Bacon.
- WEINER, B. : 1993
"On Sin Versus Sickness: A Theory of Perceived Responsibility and Social Motivation", **American Psychologist**, 48, 957-965.
- WEMMERS, J. : 2010
"The Meaning of Justice for Victims", **International Handbook of Victimology** (yayımlayan Shoham, G.S., Knepper, P. & Kett, M.) Florida, CRS Press.27-40.
- WOJCISZKE, B., BRYCZ, H. & BORKENAU, P. : 1993
"Effects of Information Content and Evaluative Extremity on Positivity and Negativity Biases", **Journal of Personality and Social Psychology**, 64/3, 327-335.

EKLER

EK-1

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Değerli Katılımcı,

Bu araştırma İstanbul Üniversitesi Sosyal Psikoloji Yüksek Lisans programı kapsamında tez çalışması amacıyla yapılmaktadır. Çalışmada kişilerin bazı gerçek hayat olaylarına dair tutumları incelenecektir. Bu amaçla, sizlere gerçek hayattan alınmış üç hikâye okutulacak ve sonra bu hikâyelere ait soruları cevaplandırmanız istenecektir. Cevaplandırmalarda doğru cevap veya yanlış cevap yoktur. Araştırmada bireysel kimliğinizin bir önemi olmadığı için çalışma boyunca tüm cevaplarınız anonim kalacaktır.

Sormak istediğiniz bir soru olursa lütfen iletişime geçiniz:

Beyza Tepe: beyztepe@gmail.com

Lütfen başlamadan önce aşağıdaki kısımları eksiksiz doldurunuz:

1. Cinsiyet:
2. Yaş:
3. Medeni Durum: Bekar__ Evli__ Boşanmış__ Dul__
4. Okuduğunuz okul:
5. Okuduğunuz bölüm:
6. Kaçınıcı sınıfsınız:
7. İkamet ettiğiniz yerin adı:

İl: _____ İlçe: _____

8. Aşağıdaki ekonomik gruplardan hangisi sizin ailenizi en iyi tanımlar?
(__)Yüksek sınıf (__) Orta sınıf (__) Dar gelirli (__)Yoksul-Fakir

EK-2

A FORMU

Hikaye 1

Çok mutlu bir aileye sahip olduğunu düşünen Ada, annesi ve babasıyla birlikte her hafta sonu program yaparlar ve beraber vakit geçirmeye özen gösterirler. Her ne kadar babasının yoğun iş temposundan dolayı onu evde çok fazla göremeseler de ailecek bir arada olmanın yollarını her defasında sağlarlar. Bir gün, Ada babasını iş yerinde ziyarete gittiğinde onu halasıyla öpüşürken yakalar. O günden sonra kendisini çok kötü ve iğrenç hissetmektedir. Babasını o gördüğü kahraman erkek statüsüne artık layık görmemektedir. Annesine bu durumu söylemekte çok zorlanır fakat bir gün tüm cesaretini toplayıp söylemeye karar verir ve söyler. Annesiyle babası boşandıktan sonra, annesi bu durumu kaldıramayıp rahatsızlanır. Hastalığı yeterli bir maddiyat ile düzelebilecek türdendir. Bu sebeple, Ada başarılı okul hayatını yurtdışındaki bir okuldan burslu okuma teklifi almasına rağmen bırakıp çalışmaya başlar. Aradan uzun yıllar geçer ve annesi iyileşir fakat Ada, hayatına kimseyi almamış, hayattan hiçbir şey beklemeyen ve ideallerinden vazgeçmiş bir insana dönüşmüştür. İş hayatında ise hiçbir yükselme elde edememiştir.

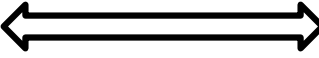
Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılıyorum ne katılmıyorum =4, Katılıyorum =5, Biraz Katılıyorum =6, Kesinlikle Katılıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
1. Ada gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
2. Ada gibi biriyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
3. Ada'nın olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
4. Eğer Ada'nın arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaşı olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
5. Ada başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
6. Ada bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
7. Ada başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları Ada'ya uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

8. Ada'nın bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

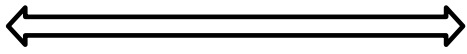
Kesinlikle adil Kesinlikle adaletsiz

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

C. Lütfen aşağıdaki sıfatları Ada'nın babasına uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Güçlü	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Zeki	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Düşünceli	1	2	3	4	5
Sorumluluk Sahibi	1	2	3	4	5
Haklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Haksız	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Kötü	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

D. Aşağıdaki soruları Ada'nın babasını düşünerek cevaplayınız:

	Kesinlikle Katılmıyorum							Kesinlikle Katılıyorum
11. Ada'nın babası gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7	
12. Ada'nın babasıyla gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
13. Ada'nın babasının olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7	
14. Eğer Ada'nın babasının arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
15. Ada'nın babası başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7	
16. Ada'nın babası bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7	
17. Ada'nın babası başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7	

E. Aşağıdaki soruları lütfen genel olarak yukarıdaki soruları cevaplarken ki halinizi düşünerek cevaplayınız.

	Hayır, çok düşük							Evet, çok fazla
Cevap verirken...								
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7	
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7	
21. Kararınızı içinizden gelen sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
22. Kararınızı mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7	

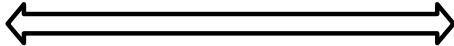
Hikaye 2

Deniz ile Gökçe çocukluk arkadaşlarıdır. Birbirleriyle olan bağları farklı üniversitelerde veya farklı iş ortamlarında bulunmalarına rağmen kopmamıştır. İkisi de farklı yapılarda fakat birbirleriyle çok iyi anlaşan arkadaşlardır. Deniz, Gökçe'ye oranla daha yaratıcı ve girişkendir. Bir gün Deniz'in aklına çok yaratıcı bir fikir gelmiştir, hemen Gökçe'ye anlatıp beraber ortak bir sermaye ile onu gerçekleştirmek ister. Bu fikir Gökçe'nin de çok hoşuna gitmiştir. İkisinin de farklı iş hayatları olsa da ara sıra toplanıp bunun üzerine konuşurlar. Deniz oldukça heyecanlı bir şekilde tüm çalışmalarını yapar ve Gökçe'ye sorup onun da fikrini alır. Günlerden bir gün, Deniz her zamanki gibi sabah kalkıp gazetesini açıp haberleri takip ederken, arkadaşı Gökçe'yi gazetede görür. Haberi okuduğunda görür ki Deniz'in tüm fikrini Gökçe başka bir arkadaşıyla gerçekleştirmiş ve çok fazla talep gördükleri için de haber olmuşlardır. Gökçe'nin işleri oldukça iyi gitmektedir, Deniz ise o günden sonra kendini çok kötü hissettiği için bütün motivasyonunu kaybeder. Onun ürettiği ve üstüne çalıştığı fikrini sahiplenen Gökçe'nin işiyle gün geçtikçe daha çok gündeme gelmesi ve gelişmesi Deniz'in daha da ağına gitmektedir. Hayatında çok farklı şeyleri irdelemeye başlamıştır, bu sırada sosyal hayatına eskisi kadar önem vermediği için ister istemez de fazla para biriktirmiştir. Artık kendini iyice önemsiz hissettiği bir anda aklına birden yepyeni bir fikir gelmiştir. Bu sefer kendi biriktirdiği parasıyla bu işe girişecektir. Yine büyük bir heyecanla araştırmalarını yapar ve kendi sermayesiyle, tek başına uğraşmaya başlar, işlerini yoluna koyunca çalıştığı yerden de çıkmıştır. Şans eseri ünlü bir iş adamının da ilgisini çekmesi ve fikri beğenmesiyle işleri daha da büyümüş ve eski fikrine kıyasla çok daha iyi bir noktaya gelmiştir.

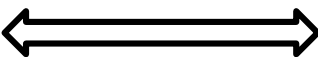
Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılıyorum ne katılmıyorum =4, Katılıyorum =5, Biraz Katılıyorum =6, Kesinlikle Katılıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
1. Deniz gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
2. Deniz gibi biriyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
3. Deniz'in olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
4. Eğer Deniz'in arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
5. Deniz başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
6. Deniz bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
7. Deniz başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları Deniz'e uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

8. Deniz'in bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

Kesinlikle adil

Kesinlikle adaletsiz

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

D. Aşağıdaki soruları Gökçe'yi düşünerek cevaplayınız:

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
11. Gökçe gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
12. Gökçeyla gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
13. Gökçe'nin olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
14. Eğer Gökçe'nin arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
15. Gökçe başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
16. Gökçe bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
17. Gökçe başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

C. Lütfen aşağıdaki sıfatları Gökçe'ye uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL					EVET ÖYLE
Güçlü	1	2	3	4	5	
İyi	1	2	3	4	5	
Zeki	1	2	3	4	5	
Ahlaklı	1	2	3	4	5	
Düşünceli	1	2	3	4	5	
Sorumluluk Sahibi	1	2	3	4	5	
Haklı	1	2	3	4	5	
Aptal	1	2	3	4	5	
Bencil	1	2	3	4	5	
Sorumsuz	1	2	3	4	5	
Haksız	1	2	3	4	5	
Zayıf	1	2	3	4	5	
Kötü	1	2	3	4	5	
Ahlaksız	1	2	3	4	5	

E. Aşağıdaki soruları lütfen genel olarak yukarıdaki soruları cevaplarken ki halinizi düşünerek cevaplayınız.

	Hayır, çok düşük						Evet, çok fazla
Cevap verirken...							
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7
21. Kararınızı içinizden gelen sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7
22. Kararınızı mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7

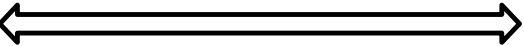
Hikaye 3

Evren, Salı günü daha yeni dersten çıkmıştı ve eve gidiyordu. Dersten çıkma anına kadar tipik bir gündü. Üniversiteden çıkmış caddeden karşıya geçmeye çalışırken çok hızlı gelen bir araba Evren'e çarptı. Şoför kırmızı ışıkta durmamıştı, Evren'i gördüğünde durmaya çalışmış fakat çok geç kalmıştı. Evren'in kazaya ait hafızasında kalan son anı buydu. Hastaneden ayrıldıktan sonra, polislin dediğine göre şoförün kanında çok fazla alkol vardı. Kaza, Evren'in hayatında bazı şeyleri değiştirmişti. Asla böyle bir şeyin başına geleceğini tahmin edemezdi, kazadan sonra boynunun altını hareket ettiremiyor, bacaklarını ve kollarını oynatamıyordu ve tekerlekli sandalye kullanması gerekiyordu. Bu da uzun yıllar böyle sürecekti gibiydi

Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılıyorum Ne katılmıyorum =4, Katılıyorum =5, Biraz Katılıyorum =6, Kesinlikle Katılıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
11. Öğrenci gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
12. Öğrenciyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
13. Öğrenci'nin olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
14. Eğer o öğrencinin arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
15. Öğrenci başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
16. Öğrenci bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
17. Öğrenci başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları o öğrenciye uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL	←————→			EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

8. Öğrencinin bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

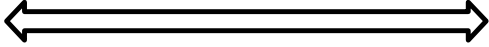
Kesinlikle adil ←————→ Kesinlikle adaletsiz

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

C. Lütfen aşağıdaki sıfatları şoföre uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL	←————→			EVET ÖYLE
Güçlü	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Zeki	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Düşünceli	1	2	3	4	5
Sorumluluk Sahibi	1	2	3	4	5
Haklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Haksız	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Kötü	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

D. Aşağıdaki soruları şoförü düşünerek cevaplayınız:

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
11. Şoför gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
12. Şoförle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
13. Şoförün olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
14. Eğer şoförün arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
15. Şoför başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
16. Şoför bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
17. Şoför başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

E. Aşağıdaki soruları lütfen genel olarak yukarıdaki soruları cevaplarken ki halinizi düşünerek cevaplayınız.

	Hayır, çok düşük						Evet, çok fazla
Cevap verirken...							
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7
21. Karanıza içi nizden gelen sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7
22. Karanıza mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7

Anketimiz bitmiştir.

Bu çalışmaya olan katkınızdan dolayı çok teşekkür ederiz

B FORMU

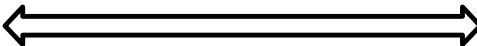
Hikaye 1

Çok mutlu bir aileye sahip olduğunu düşünen Ada, annesi ve babasıyla birlikte her hafta sonu program yaparlar ve beraber vakit geçirmeye özen gösterirler. Her ne kadar babasının yoğun iş temposundan dolayı onu evde çok fazla göremeseler de ailecek bir arada olmanın yollarını her defasında sağlarlar. Bir gün, Ada babasını iş yerinde ziyarete gittiğinde onu halasıyla öpüşürken yakalar. O günden sonra kendisini çok kötü ve iğrenç hissetmektedir. Babasını o gördüğü kahraman erkek statüsüne artık layık görmemektedir. Annesine bu durumu söylemekte çok zorlanır fakat bir gün tüm cesaretini toplayıp söylemeye karar verir ve söyler. Annesiyle babası boşandıktan sonra, annesi bu durumu kaldıramayıp rahatsızlanır. Hastalığı yeterli bir maddiyat ile düzelebilecek türdendir. Bu sebeple, Ada başarılı okul hayatını yurtdışındaki bir okuldan burslu okuma teklifi almasına rağmen bırakıp çalışmaya başlar. Aradan uzun yıllar geçer ve annesi iyileşir. Ada ise akademik hayatına geri dönmeye karar verir, annesiyle birlikte yurtdışına giderler ve orada istediği şekilde başarılı bir akademik kariyer yapar ve annesiyle birlikte oldukça rahat bir yaşam sürerler.

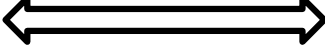
Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılıyorum ne katılmıyorum =4, Katılıyorum =5, Biraz Katılıyorum =6, Kesinlikle Katılıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
1. Ada gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
2. Ada gibi biriyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
3. Ada'nın olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
4. Eğer Ada'nın arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaşı olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
5. Ada başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
6. Ada bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
7. Ada başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları Ada'ya uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

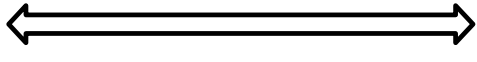
8. Ada'nın bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

Kesinlikle adil							Kesinlikle adaletsiz	
1	2	3	4	5	6	7		

C. Lütfen aşağıdaki sıfatları Ada'nın babasına uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL					EVET ÖYLE
Güçlü	1	2	3	4	5	
İyi	1	2	3	4	5	
Zeki	1	2	3	4	5	
Ahlaklı	1	2	3	4	5	
Düşünceli	1	2	3	4	5	
Sorumluluk Sahibi	1	2	3	4	5	
Haklı	1	2	3	4	5	
Aptal	1	2	3	4	5	
Bencil	1	2	3	4	5	
Sorumsuz	1	2	3	4	5	
Haksız	1	2	3	4	5	
Zayıf	1	2	3	4	5	
Kötü	1	2	3	4	5	
Ahlaksız	1	2	3	4	5	

D. Aşağıdaki soruları Ada'nın babasını düşünerek cevaplayınız:

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
11. Ada'nın babası gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
12. Ada'nın babasıyla gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
13. Ada'nın babasının olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
14. Eğer Ada'nın babasının arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
15. Ada'nın babası başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
16. Ada'nın babası bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
17. Ada'nın babası başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

E. Aşağıdaki soruları lütfen genel olarak yukarıdaki soruları cevaplarken ki halinizi düşünerek cevaplayınız.

	Hayır, çok düşük	←————→					Evet, çok fazla
Cevap verirken...							
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7
21. Kararınızı içinizden gelen sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7
22. Kararınızı mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7

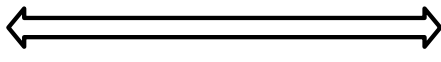
Hikaye 2

Deniz ile Gökçe çocukluk arkadaşlarıdır. Birbirleriyle olan bağları farklı üniversitelerde veya farklı iş ortamlarında bulunmalarına rağmen kopmamıştır. İkisi de farklı yapılar da fakat birbirleriyle çok iyi anlaşılan arkadaşlardır. Deniz, Gökçe'ye oranla daha yaratıcı ve girişkendir. Bir gün Deniz'in aklına çok yaratıcı bir fikir gelmiştir, hemen Gökçe'ye anlatıp beraber ortak bir sermaye ile onu gerçekleştirmek ister. Bu fikir Gökçe'nin de çok hoşuna gitmiştir. İkisinin de farklı iş hayatları olsa da ara sıra toplanıp bunun üzerine konuşurlar. Deniz oldukça heyecanlı bir şekilde tüm çalışmalarını yapar ve Gökçe'ye sorup onun da fikrini alır. Günlerden bir gün, Deniz her zamanki gibi sabah kalkıp gazetesini açıp haberleri takip ederken, arkadaşı Gökçe'yi gazetede görür. Haberi okuduğunda görür ki Deniz'in tüm fikrini Gökçe başka bir arkadaşıyla gerçekleştirmiş ve çok fazla talep gördükleri için de haber olmuşlardır. Gökçe'nin işleri oldukça iyi gitmektedir, Deniz ise o günden sonra kendini çok kötü hissettiği için bütün motivasyonunu kaybeder. Onun ürettiği ve üstüne çalıştığı fikrini sahiplenen Gökçe'nin işiyle gün geçtikçe daha çok gündeme gelmesi ve gelişmesi Deniz'in daha da ağına gitmektedir. İş hayatı onu ne maddi ne manevi tatmin etmez ve hayata ve insanlara olan bütün güveni yıkılmıştır. Borçları da gün geçtikçe artmaktadır.

Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılmıyorum ne katılmıyorum =4, Katılmıyorum =5, Biraz Katılmıyorum =6, Kesinlikle Katılmıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
1. Deniz gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
2. Deniz gibi biriyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
3. Deniz'in olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
4. Eğer Deniz'in arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaşı olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
5. Deniz başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
6. Deniz bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
7. Deniz başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları Deniz'e uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

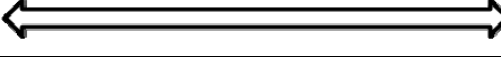
8. Deniz'in bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

Kesinlikle adil						Kesinlikle adaletsiz
1	2	3	4	5	6	7

D. Aşağıdaki soruları Gökçe'yi düşünerek cevaplayınız:

	HAYIR DEĞİL						EVET ÖYLE
Güçlü	1	2	3	4	5		
İyi	1	2	3	4	5		
Zeki	1	2	3	4	5		
Ahlaklı	1	2	3	4	5		
Düşünceli	1	2	3	4	5		
Sorumluluk Sahibi	1	2	3	4	5		
Haklı	1	2	3	4	5		
Aptal	1	2	3	4	5		
Bencil	1	2	3	4	5		
Sorumsuz	1	2	3	4	5		
Haksız	1	2	3	4	5		
Zayıf	1	2	3	4	5		
Kötü	1	2	3	4	5		
Ahlaksız	1	2	3	4	5		

C. Lütfen aşağıdaki sıfatları Gökçe'ye uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	Kesinlikle Katılmıyorum							Kesinlikle Katılıyorum
11. Gökçe gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7	
12. Gökçeyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
13. Gökçe'nin olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7	
14. Eğer Gökçe'nin arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7	
15. Gökçe başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7	
16. Gökçe bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7	
17. Gökçe başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7	

E. Aşağıdaki soruları lütfen genel olarak yukarıdaki soruları cevaplarken ki halinizi düşünerek cevaplayınız

	Hayır, çok düşük						Evet, çok fazla
Cevap verirken...							
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7
21. Kararınızı içinizden gelen sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7
22. Kararınızı mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7

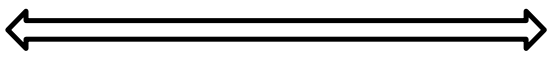
Hikaye 3

Evren, Salı günü daha yeni dersten çıkmıştı ve eve gidiyordu. Dersten çıkma anına kadar tipik bir gündü. Üniversiteden çıkmış caddeden karşıya geçmeye çalışırken çok hızlı gelen bir araç tarafından çarpılmıştı. Şoför kırmızı ışıkta durmamıştı, Evren'i gördüğünde durmaya çalıştı fakat çok geçmişti. Evren'in kazaya ait hafızasında kalan son anı buydu. Hastaneden ayrıldıktan sonra, polisin dediğine göre şoförün kanında çok fazla alkol vardı. Kaza, Evren'in hayatında bazı şeyleri değiştirmişti. İlk olarak hayata bakış açısı değişmişti. Uzun süredir yoğun bakımda kalıp tekrar hayata dönebilmenin büyük bir fırsat olduğunu ve bunun her ne kadar kendisini okulundan geride bıraksa da birçok şeyi gözlemlemesine ve kendisine zaman ayırmasına faydası olduğunu düşünüyordu. Şimdilerde ise kitap yazmaya başlamıştı...

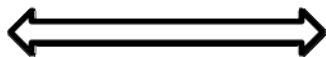
Lütfen aşağıdaki soruları bu hikâyeye göre cevaplayınız.

A. Aşağıdaki soruları lütfen puan vererek cevaplayınız.

(Kesinlikle Katılmıyorum=1, Biraz Katılmıyorum = 2, Katılmıyorum=3, Ne katılıyorum ne katılmıyorum =4, Katılıyorum =5, Biraz Katılıyorum =6, Kesinlikle Katılıyorum =7)

	Kesinlikle Katılmıyorum						Kesinlikle Katılıyorum
11. Öğrenci gerçekten çok zarar görmüştür.	1	2	3	4	5	6	7
12. Öğrenciyle gerçek hayatta vakit geçirmek ister miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
13. Öğrenci'nin olduğu bir ortamda bulunur musunuz?	1	2	3	4	5	6	7
14. Eğer o öğrencinin arkadaşı olsaydınız, başına gelen şeylerden sonra yine de onunla arkadaş olmaya devam eder miydiniz?	1	2	3	4	5	6	7
15. Öğrenci başına gelenlerden sorumlu mudur?	1	2	3	4	5	6	7
16. Öğrenci bu durumlardan ötürü suçlu sayılır mı?	1	2	3	4	5	6	7
17. Öğrenci başına gelenleri hak etmiştir?	1	2	3	4	5	6	7

B. Lütfen aşağıdaki sıfatları o öğrenciye uygun bulduğunuz şekilde derecelendiriniz:

	HAYIR DEĞİL				EVET ÖYLE
Dürüst	1	2	3	4	5
Güçlü	1	2	3	4	5
Olgun	1	2	3	4	5
İyi	1	2	3	4	5
Adil	1	2	3	4	5
Başarılı	1	2	3	4	5
Ahlaklı	1	2	3	4	5
Aptal	1	2	3	4	5
Bencil	1	2	3	4	5
Başarısız	1	2	3	4	5
Sorumsuz	1	2	3	4	5
Hatalı	1	2	3	4	5
Zayıf	1	2	3	4	5
Ahlaksız	1	2	3	4	5

8. Öğrencinin bulunduğu durumu nasıl değerlendirirsiniz, derecelendiriniz?

							
	Hayır, çok düşük						Evet, çok fazla
Cevap verirken...							
18. Ne kadar zorlandınız?	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendinizden ne kadar emindiniz?	1	2	3	4	5	6	7
20. Ne kadar irite (rahatsız) oldunuz?	1	2	3	4	5	6	7
21. Kararnıza içinizden ge en sese göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7
22. Kararnıza mantığınıza göre mi verdiniz?	1	2	3	4	5	6	7

Anketimiz bitmiştir.

Bu çalışmaya olan katkınızdan dolayı çok teşekkür ederiz